

**VILNIAUS UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS KATEDRA**

Dieninės studijų formos
V kurso baudžiamosios teisės
Specializacijos studento
Marius Stankaus

MAGISTRO DARBAS

RIBOTAS PAKALTINAMUMAS IR JO REIKŠMĖ

Diminished capacity ant its importance

Vadovas: lekt. dr. Andžej Čaikovski

Recenzentas: doc. dr. Egidijus Bieliūnas

Vilnius, 2009

TURINYS

Ižanga	3
1. RIBOTO PAKALTINAMUMO SAMPRATA	5
1.1 Riboto pakaltinamumo instituto užuomazgos, jo atsiradimas ir raida	5
1.2 Riboto pakaltinamumo institutas galiojančiuose Lietuvos ir užsienio šalių baudžiamuosiuose įstatymuose	10
2. RIBOTO PAKALTINAMUMO INSTITUTO ATSIKADIMAS LIETUVOJE	13
2.1 Riboto pakaltinamumo įvedimo diskusija	13
2.2 Riboto pakaltinamumo dinamika	15
3. RIBOTO PAKALTINAMUMO NUSTATYMO KRITERIJAI	19
3.1. Medicininis kriterijus	19
3.2. Medicininio kriterijaus nustatymas	23
3.3. Dažniausiai pasitaikantys psichikos sutrikimai, lemiantys riboto pakaltinamumo nustatymą	26
3.4. Juridinis kriterijus	30
3.5. Juridinio kriterijaus nustatymas	33
4. RIBOTO PAKALTINAMUMO NUSTATYMAS	36
5. RIBOTAI PAKALTINAMŲ ASMENŲ BAUDŽIAMOJI ATSAKOMYBĖ	40
6. RIBOTAS PAKALTINAMUMAS IR AMŽIUS	47
7. AFEKTAS, POGIMDYVINĖ PSICHOFIZIOLOGINĖ BŪSENA IR RIBOTAS PAKALTINAMUMAS	53
Išvados	59
Santrauka	62
Summary	62
Naudota literatūra	64

IŽANGA

Magistro darbo objektas. Darbe nagrinėjamas riboto pakaltinamumo institutas, įvestas 2000 m., su naujuoju Lietuvos Respublikos baudžiamuoju kodeksu (toliau – Baudžiamasis kodeksas). Šio instituto paskirtis - išskirti tam tikrą nusikalstamas veikas padariusių asmenų grupę, kuriai taikomos skirtingos baudžiamosios atsakomybės ribos nei pakaltinamiems asmenims. Minėta grupė – tai asmenys, kurių psichika nusikalstamos veikos padarymo metu buvo sutrikusi nepakankamai, kad jie būtų pripažinti nepakaltinamais, tačiau dėl tokio sutrikimo jie tik iš dalies galėjo suprasti savo atliekamų veiksmų pobūdį ir/ar tuos veiksmus tik iš dalies kontroliuoti. Atsižvelgiant į tokių asmenų siauresnį suvokimo laipsnį, Baudžiamojo kodekso 18 str. teismui suteikta galimybė, remiantis teismo ekspertizės aktu, pripažinti asmenį nusikalstamos veikos padarymo metu buvus ribotai pakaltinamą, taip galimai sušvelninant bausmę ar atleidžiant jį nuo baudžiamosios atsakomybės ir paskiriant baudžiamojo poveikio ar priverčiamąsias medicinos poveikio priemones.

Magistro darbo struktūra. Darbą sudaro 7 dalys, kuriomis atskleidžiama riboto pakaltinamumo instituto samprata, kilmė bei reikšmė Lietuvos baudžiamosios teisės sistemoje. Parodomas minėto instituto tikslingumas, palyginami Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamosios teisės sistemose įvesti riboto pakaltinamumo sampratą atitinkantys institutai, analizuojamos vėlyvo riboto pakaltinamumo įvedimo Lietuvoje priežastys, dinamika, nagrinėjami riboto pakaltinamumo nustatymo kriterijai bei jų požymiai, aptariamas riboto pakaltinamumo nustatymas bei asmenų pripažintų ribotai pakaltinamais baudžiamoji atsakomybė, analizuojama teismų praktika. Darbe taip pat kalbama apie riboto pakaltinamumo ir nepilnamečių, padariusių nusikalstamas veikas, santykį, nagrinėjami riboto pakaltinamumo medicininio kriterijaus ir afekto bei pogimdyvinės psichofiziologinės būsenų ryšiai.

Temos aktualumas ir naujumas. Temos aktualumas kyla iš to, kad riboto pakaltinamumo institutas įvestas labai neseniai, todėl jo taikymas Lietuvos baudžiamojoje teisėje yra pakankamai naujas, o formuojantis teismų praktikai atskleidžiamos skirtingos problemos. Šio instituto naujumas suponuoja ir tai, kad su juo yra susiję probleminių klausimų, kurių sprendimo variantai Lietuvos baudžiamosios teisės teorijoje ir praktikoje dar nepateikti bei neišnagrinėti. Atskleidžiant riboto pakaltinamumo turinį, darbe keliami minėti probleminiai klausimai, taip pat siūlomi ir jų sprendimo variantai. Deja, tenka pripažinti, kad ne visi darbe keliamų problemų sprendimo variantai yra lengvai įgyvendinami, o kai kurios iš problemų reikalauja radikalių sprendimų priėmimo.

Magistro darbo tikslas. Šiame darbe keliamas tikslas - remiantis Lietuvos Respublikos įstatymais, baudžiamosios teisės doktrina, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika ir kitais šaltiniais

- apžvelgti ir išnagrinėti riboto pakaltinamumo instituto Lietuvos Respublikos baudžiamojoje teisėje turinį, parodyti jo reikšmę, taip pat išskirti riboto pakaltinamumo taikymo bei reglamentavimo problemas Lietuvoje ir pasiūlyti galimus jų sprendimo variantus.

Magistro darbo ribos. Pažymėtina, kad darbe nagrinėjamas Baudžiamojo kodekso 18 str., todėl daugiausiai dėmesio skiriama Lietuvos Respublikos baudžiamojoje teisėje įtvirtintam riboto pakaltinamumo institutui, bei jo turinį sudarančių kriterijų nagrinėjimui, o kitų valstybių baudžiamojoje teisėje įtvirtinti ribotą pakaltinamumą atitinkantys institutai apžvelgiami tik bendrais bruožais. Pabrėžtina, kad neapsiribojama išimtinai Baudžiamajame kodekse įtvirtinto riboto pakaltinamumo sąvokos bei jo turinio, tai yra, jį sudarančių kriterijų bei jų požymiu nagrinėjimu, tačiau stengiamasi atskleisti ir kitus su riboto pakaltinamumo instituto taikymu susijusius aspektus: ribotai pakaltinamų asmenų baudžiamąją atsakomybę ir jos ribas, atleidimo nuo jos galimybes, baudžiamojo bei priverčiamųjų medicinos poveikio priemonių rūšis, jų skyrimą teismo ribotai pakaltinamais pripažintiems asmenims.

Naudoti metodai. Paminėtina, kad darbe, skirtingose dalyse naudojami įvairūs metodai, priklausomai nuo to, ko konkrečiai siekiama. Atskleidžiant riboto pakaltinamumo raidą remiamasi istoriniu, taip pat neapsieinama ir be lyginamojo metodo, kuriuo naudojantis bendrai palyginami Lietuvos bei kitų valstybių riboto pakaltinamumo institutai. Išskirtinas ir sisteminis metodas, kuris padeda nagrinėti ribotą pakaltinamumą Lietuvos Respublikos baudžiamojo ir baudžiamojo proceso kodeksų bei kitų Lietuvos Respublikos teisės aktų nuostatų kontekste, siejant juos su teismų praktika. Vienas svarbiausių darbe naudojamų metodų yra loginis. Juo siekiama apibrėžti ir įgyvendinti keliamus tikslus, analizuoti su ribotu pakaltinamumu susijusias problemas bei pasiūlyti jų sprendimo variantus.

Naudoti šaltiniai ir literatūra. Daugiausiai darbe naudotasi Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso nuostatomis, kuriose įtvirtintas ir pats riboto pakaltinamumo institutas, taip pat teismų praktika, pateikiant pavyzdžių iš Lietuvos Aukščiausiojo, apeliacinio bei apygardos ir apylinkių teismų nuosprendžių bei nutarčių. Remtasi E. Radavičiaus, V. Piesliako, V. Stankevičiaus monografijomis, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaru, baudžiamosios teisės bendrosios ir specialiosios dalies vadovėliais. Nagrinėjant išsikeltas problemas daug naudos davė J. Marcinkevičienės, J. Kanapeckaitės, G. Juodkaitės-Granskienės ir kitų autorių straipsniai.

1. RIBOTO PAKALTINAMUMO SAMPRATA

1.1 Riboto pakaltinamumo instituto užuomazgos, jo atsiradimas ir raida

Riboto pakaltinamumo samprata ir jo taikymo praktika, taip pat kaip ir nepakaltinamumo, pradėjo formuotis dar senų senovėje, o jo ištakų, pasak anglų psichiatro M. Simo, reikėtų ieškoti Biblijoje. M. Simo teigimu, pirmasis aprašytas riboto pakaltinamumo praktikos pavyzdys – Senajame Testamente aprašyta istorija apie tai, kaip Kainas, nužudęs savo brolių Abelį, buvo ištremtas, tai yra įprasta tokiu atveju mirties bausmė buvo pakeista tremtimi. Taigi bausmė jam buvo sušvelninta. Taip buvo padaryta atsižvelgiant į tai, kad Kainas nuo vaikystės pasižymėjo tam tikrais asmenybės ypatumais, kurie Biblijoje apibūdinti kaip „blogas būdas“¹.

Ribotas pakaltinamumas (*diminished responsibility*), kaip tam tikra asmens gynybos priemonė, pirmą kartą pastebėtas Škotijos bendrojoje teisėje, siekiant, sumažinti baudžiamąją atsakomybę iš dalies psichiškai nesveikiems žmonėms.² 1851 m., po to, kai Aleksandras Dinvalas (Alexander Dinwall) nužudė savo žmoną, buvo suformuluota „sumažintos atsakomybės“, o pagal dabartinę terminologiją – riboto pakaltinamumo sąvoka. Tais metais A. Dinvalas daug metų piktnaudžiavęs alkoholiniais gėrimais, būdamas neblaivus, nužudė savo žmoną. Teisėjas teismo proceso pabaigoje apžvelgdamas jo bylą padarė išvadą, kad nors kaltinamasis nusikaltimo metu buvo sveiko proto, nusikaltimas buvo padarytas dėl „kaltę mažinančių“ aplinkybių. Laikui bėgant, ši išvada ginant nusikaltėlius buvo pavadinta „sumažinta atsakomybe“ ir tapo pagrindu teismui sušvelninti bausmę³. Pažymėtina, kad 1923 m. byloje *HM Advocate vs Savage JC 49* Lordas Alnesas (*Lord Alness*) savo kalboje apibūdino ribotą pakaltinamumą ir išskyrė tokius jo požymius: proto aptemimas ar silpnaprotyškumas; tam tikra protinė liga; psichinė būseną, kuri yra riba tarp sveiko ir nepakaltinamo asmens; psichinė asmens būklė, kad bausmė už padarytą nusikalstamą veiką būtų sumažinta ir skirta tik bausmės dalis; asmens dalinė atsakomybė už savo veiksmus; tam tikras, nors ir nežymus, psichinis susirgimas). Šie įvardyti požymiai vėliau taikyti oficialiam riboto pakaltinamumo nustatymui Škotijoje⁴.

Riboto pakaltinamumo sąvoka ir instituto reikalingumas Lietuvos baudžiamojoje teisėje svarstytas bene nuo pat Lietuvos nepriklausomybės, nes jį mėginta įvesti jau 1994 m., Lietuvos Respublikos 1994 m. liepos 19 d. įstatymu Nr. I-551, tačiau įstatymui dar neišgaliojus, jis buvo

¹ RADAVIČIUS, Erdvilas, Liauginas. *Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis*. Vilnius, 2004, p. 59.

² Riboto pakaltinamumo istorija. Prieiga per internetą: < http://en.wikipedia.org/wiki/diminished_capacity >

³ RADAVIČIUS, Erdvilas, Liauginas. *Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis*. Vilnius, 2004, p. 59-60.

⁴ Prieiga per internetą: < http://en.wikipedia.org/wiki/diminished_capacity >

panaikintas⁵ tų pačių metų gruodžio 8 d. įstatymu Nr. I-686. Riboto pakaltinamumo klausimas Lietuvoje ilgą laiką buvo diskusijų objektas ir požiūris į jį buvo prieštaringas. Oponentai tuo metu (1994 m.) tvirtino, kad ribotas pakaltinamumas buvo mechaniškai nurašytas nuo Europos Sąjungos (toliau ES) valstybių teisinių dokumentų, kad Lietuva dar nėra pasiruošusi, kad nepasiektas ES valstybių ekonomikos išsivystymo lygis, todėl neįmanoma riboto pakaltinamumo pritaikyti praktikoje. Teigta, kad riboto pakaltinamumo taikymas pablogins nukentėjusiųjų (moralinę) padėtį bei tai, jog šis institutas neatitinka Lietuvos papročių ir tradicijų. Manoma, kad riboto pakaltinamumo institutas formuos žalingą baudžiamąją politiką, nes tam tikroms asmenų grupėms iš anksto bus atleidžiamos „nuodėmės“⁶. Visgi riboto pakaltinamumo institutas buvo reikalingas, todėl jo nuspręsta neatsisakyti ir šis institutas įtrauktas į naująjį Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą, patvirtintą 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968 ir įsigaliojusį 2003 m. gegužės 1 d.

Jo (Baudžiamojo kodekso) 18 str. nurodyta, kad „asmenį teismas pripažįsta ribotai pakaltinamu, jeigu darydamas kodekso uždraustą veiką tas asmuo dėl psichikos sutrikimo, kuris nėra pakankamas pagrindas pripažinti jį nepakaltinamu, negalėjo visiškai suvokti pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio ar valdyti savo veiksmų“. Ši norma apibrėžia ne nustatyto psichikos sutrikimo ar būsenos sunkumą, o įtakos nusikalstamam elgesiui dydį, kuri tik iš dalies priklauso nuo sutrikimo sunkumo.⁷

Ribotą pakaltinamumą, kaip ir nepakaltinamumą sudaro du kriterijai: medicininis (biologinis) ir juridinis (psichologinis). Medicininis kriterijus apibūdina bendrą psichinę žmogaus būseną, o juridinis – žmogaus intelektą ir valią darant pavojingą veiką⁸. Ribotai pakaltinamu asmenį gali pripažinti tik teismas, tik nustatius abu minėtus kriterijus ir tik dėl konkrečios baudžiamuoju įstatymu uždraustos veikos⁹. Nepakaltinamumas ir ribotas pakaltinamumas atskiriamas išsamiau nagrinėjant minėtus kriterijus.

Taigi Baudžiamajame kodekse įteisintas institutas, kuris savo turiniu apima pasitaikančias asmens psichikos būkles, kai žmogaus psichika pažeista, jis ne visiškai suvokia daromos veikos pavojingumą ar pobūdį, iš dalies nekontroliuoja savo veiksmų, tačiau to nepakanka pripažinti jį nepakaltinamu. Kitaip negu nepakaltinamas, ribotai pakaltinamas asmuo nusikalstamos veikos padarymo metu suvokia daromos nusikalstamos veikos faktines aplinkybes ir socialinę reikšmę,

⁵ PAVILONIS, Vladas. et al. *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis (Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas)*. Vilnius: „Eugrimas“, 2001, p. 192 p.

⁶ RADAČIUS, Erdvilas, Liauginas. *Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis*. Vilnius, 2004, p. 58-59.

⁷ *Ibidem*, p. 58.

⁸ PRAPIESTIS, Jonas. et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004., p. 114.

⁹ *Ibidem*, 117 p.

tačiau šis suvokimas yra ribotas, tai yra siauresnis negu kitų pakaltinamų žmonių, todėl darytina išvada, kad asmuo apskritai suvokė daromos veikos pavojingumą ir turi (bent iš dalies) atsakyti už padarytą nusikalstamą veiką¹⁰.

Iškart kyla klausimas, ar veiksny, kad asmens psichika veikos padarymo metu buvo pažeista, asmuo turėjo siauresnę daromos nusikalstamos veikos faktinių aplinkybių ir socialinės reikšmės supratimą, privalo turėti įtakos bausmės dydžiui, tai yra, ar teisinga taikyti vienodo dydžio bausmes už tapačias nusikalstamas veikas jas padariusiems ribotai pakaltinamiems ir pakaltinamiems asmenims, jei jų psichika nevienodo lygmens, o supratimo laipsnis skirtingas? Šį klausimą dar 1993 m. kėlė J. Vasiliauskas straipsnyje „Psichinių anomalijų įtaka teisės subjekto statusui“. Jis rašė, kad liguista psichika arba nerealiai atspindi pasaulį, nepajėgia nustatyti adekvačių ryšių, arba neleidžia kontroliuoti asmens elgesio, neleidžia jam teisingai veikti, nes toks asmuo objektyviai neišsamonina supančios aplinkos. J. Vasiliausko teigimu, psichinių ligonių pavojingi veiksmai visuomenei yra ne kas kita kaip liguistos sąmonės, valios ir jausmų defektų vaisius, todėl psichiniai ligoniai neturėtų būti pripažįstami kaltais ir nėra pagrindo smerkti jų veiksmų, nors jie žalingi visuomenei ar tam tikriems jos piliečiams. Straipsnio autorius taip pat pasisakė už riboto pakaltinamumo reikalingumą. Jo nuomone, tai, kad Lietuvos baudžiamoji teisė kategoriškai sprendžia klausimą, pakaltinamas asmuo ar ne (1993 m. riboto pakaltinamumo institutas Baudžiamajame kodekse nebuvo įtvirtintas), yra neteisinga, kadangi egzistuoja grupė žmonių, kurie tik iš dalies supranta savo veiksmų prasmę ar gali juos valdyti, todėl vargu ar psichiškai nepilnaverčiai asmenys gali būti prilyginti visiškai psichiškai sveikiems. J. Vasiliauskas pažymėjo, kad neretai psichinės emocijos, kurios nėra pagrindas pripažinti asmenį nepakaltinamu, sudaro palankias sąlygas nusikalstamumui, nes mažina sugebėjimą vertinti savo veiksmus ar juos valdyti, mažina atsakomybės jausmą, iškreipia subjektyvų asmens požiūrį į veiksmus ir jų padarinius. Kadangi, anot straipsnio autoriaus, įvairiose Europos šalyse riboto pakaltinamumo institutas jau seniai gyvuoja, derėtų apie tai pagalvoti ir Lietuvoje¹¹. Viena vertus J. Vasiliausko iškelta riboto pakaltinamumo problema buvo teigiamas veiksny sukeltant diskusiją dėl riboto pakaltinamumo įvedimo Lietuvos baudžiamajoje teisėje reikalingumo/nereikalingumo, tačiau kita vertus su autoriaus nuomone galima ir nesutikti, kadangi jis pernelyg kategoriškai pasisakė už visišką ribotai pakaltinamų asmenų nebaudžiamumą.

Nagrinėjant klausimą, ar teisinga taikyti vienodą baudžiamąją atsakomybę asmenims, turintiems psichinių sutrikimų, ir sveikiems, iškyla teisės ir moralės sąlyčio problema, tai yra, ar teisė turėtų būti morali, ką savyje talpina sąvokos „teisingumas“ ir „moralė“ bei kaip jas tiksliai

¹⁰ PIESLIAKAS, Vytautas. *Lietuvos baudžiamoji teisė*. Vilnius, 2006. p. 331.

¹¹ VASILIAUSKAS J. Psichinių anomalijų įtaka teisės subjekto statusui. *Mokslo darbai. 1 tomas*. Vilnius, 1993, p. 83-84.

apibrėžti. Teisė ir moralė visais laikais viena kitą papildydavo - teisės normos kurtos atsižvelgiant į nusistovėjusias visuomenės moralės normas, kurios, laikui bėgant, keitėsi ir būtent jos (moralės normos) formavo teisę. Kaip pavyzdį galima pateikti ne taip seniai daugelyje pasaulio šalių atsisakytą mirties bausmę, kuri, galima teigti, yra seniausia žmonijos taikyta bausmė, o pasikeitus visuomenės požiūriui bei moralės nuostatoms, ji (mirties bausmė) panaikinta kaip nehumaniška ir neatitinkanti modernios visuomenės sąmonės išsivystymo lygio bei teisingumo vykdymo sampratos.

Iki riboto pakaltinamumo instituto įvedimo, Lietuvos baudžiamojoje teisėje žiojėjo tam tikra spraga, tai yra nebuvo reglamentuotas asmenų, turinčių psichinių sutrikimų, dėl kurių jie iš dalies nesuprato savo daromos nusikalstamos veikos pobūdžio arba dalinai negalėjo valdyti savo veiksmų, statusas. Jie buvo prilyginti sveikiems, todėl jų atžvilgiu taikytos bausmės pradėjo neatitikti nei teismų, nei visuomenės vidinių moralės nuostatų. Poreikis minėtos spragos užpildymui buvo toks didelis, kad kai kurie teismai, net ir nesant įvestam riboto pakaltinamumo institutui, nors ir nevisiškai teisingai, tačiau siekė jį taikyti kai kuriems asmenims, vadovaudamiesi savo teisine sąmone, tai yra suprasdami, jog tokiems asmenims neteisinga taikyti vienodą baudžiamąją atsakomybę, kaip pakaltinamiems. Pavyzdžiui 1997 m. vasario 17 d. Kauno apygardos teismas motyvuojamojoje nuosprendžio dalyje, skirdamas minimalią bausmę G.D. ir D.M. už pasikėsinimą nužudyti iš savanaudiškų paskatų, pažymėjo, kad minėti asmenys teisiami pirmą kartą, prisipažino, gailisi, nusikaltimo nebaigė, taip pat yra ribotai pakaltinami. Tokią išvadą teismas padarė remdamasis teismo psichiatrinės ekspertizės išvada, kuria nustatyta, jog G.D. ir D.M. nustatytas įgimtas vidutinio laipsnio debilumas¹². Nors Lietuvos Aukščiausiasis Teismas tokį Kauno apygardos teismo bandymą motyvuoti priimtą nuosprendį sukritikavo (Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pasisakė, kad G.D. ir D.M. Centrinės teismo psichiatrų ekspertų komisijos 1996 m. liepos 31 d. pripažinti esantys vidutinio laipsnio debilai, tačiau tai netrukdė jiems suprasti savo veiksmų esmės ir juos valdyti; neaišku kuo remdamasis Kauno apygardos teismas laikė minėtus asmenis ribotai pakaltinamais, nes tokios sąvokos (tuo metu galiojusioje) Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse nėra, o 12¹ str., kuris panaikintas, riboto pakaltinamumo sąvoką apibrėžė kaip asmens ne visišką galėjimą suvokti savo veiksmų pobūdžio ar juos valdyti dėl tam tikrų psichikos sutrikimų¹³), tačiau toks pavyzdys rodo, kad teismams reikėjo tam tikro instrumento padedančio motyvuoti bausmių skyrimą psichikos sutrikimus turintiems asmenims.

¹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato nutarimas 1999 m. birželio 18 d. „Nužudymų baudžiamųjų bylų nagrinėjimo teismų praktikos apibendrinimo apžvalga“, *Teismų praktika*, Nr. 11

¹³ *Ibidem*.

Pažymėtina, kad šiuo metu Baudžiamajame kodekse 41 str. 5 d. ir 54 str. 3 d. įtvirtintas teisingumo principas, vienas pagrindinių baudžiamosios teisės principų sistemoje¹⁴, pagal kurį teismas, vadovaudamasis bausmės paskirtimi (viena iš bausmės paskirčių yra teisingumo principo įgyvendinimo užtikrinimas), gali motyvuotai paskirti švelnesnę bausmę. Pabrėžtina, kad Baudžiamojo kodekso normos turi būti taikomos sistemiškai, todėl psichiškai nepilnaverčiam asmeniui skiriant vienodą bausmę kaip ir neturinčiam psichikos sutrikimų, minėtas principas būtų pažeistas. Derėtų pabrėžti, kad siekiant įgyvendinti teisingumo principą ir diferencijuoti bausmę skirtingos psichinės būsenos asmenims bei palengvinti teismams įgyvendinti riboto pakaltinamumo instituto taikymą praktikoje, Baudžiamojo kodekso 18 str. įtvirtintos 2 ir 3 dalys, kuriomis teismams suteikta teisė, atsižvelgiant į ribotai pakaltinamo asmens padarytos nusikalstamos veikos sunkumą, bausmę švelninti (net ir padarius labai sunkų nusikaltimą) arba tokį asmenį atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ir taikyti jam baudžiamojo poveikio arba priverčiamąsias medicinos priemones (padarius baudžiamąjį nusižengimą, neatsargų arba nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą). Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2005 m. lapkričio 29 d. nutartimi pasisakė, kad „kiekvienas nusikaltęs asmuo turi teisę į teisingą bausmę, todėl vertinant konkrečios bylos aplinkybes, teismui privalu atsižvelgti ne tik į tai, kad skiriama bausmė atitiktų įstatymo reikalavimus, bet ir į nuostatas, skirtas bausmei individualizuoti, taip pat ir į nuostatas, įtvirtinančias teisingumo principo viršenybę. Pagal baudžiamosios teisės doktriną, skirdamas bausmę, teismas ne tik vykdo įstatymo reikalavimus atsižvelgti į nusikalstamos veikos sunkumą bei kaltininko asmenybę, bet ir išreiškia nuomonę apie padarytą nusikalstamą veiką bei kaltąjį asmenį. Todėl baudžiamajame įstatyme yra įtvirtinta nuostata, kad jeigu straipsnio, nustatančio atsakomybę už padarytą nusikaltimą, sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas aiškiai prieštarautų teisingumo principui, teismas vadovaudamasis bausmės paskirtimi gali motyvuotai paskirti švelnesnę bausmę. Tai reiškia, kad teismas, įvertinęs veikos pavojingumą ir kitas bylos aplinkybes bei padaręs išvadą, jog kaltininkui konkretaus straipsnio sankcijoje numatytą švelniausioji bausmė nėra teisinga, gali motyvuotai skirti švelnesnę, negu įstatymo numatytą, bausmę, tai yra gali konkrečioje byloje kaltininkui nustatyti kitokias, individualizuotas bausmės ribas, nuosprendyje nurodydamas, kokios yra išimtinės aplinkybės, kad straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas šiam asmeniui už šios nusikalstamos veikos padarymą aiškiai prieštarautų teisingumo principui“¹⁵. Akivaizdu, kad ribotai pakaltinamam asmeniui, kurio suvokimas siauresnis (apribotas), tam tikrais atvejais yra sunkiau orientuotis aplinkoje ir racionaliai vertinti susiklosčiusias

¹⁴ PRAPIESTIS, Jonas. et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004., p. 116.

¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-594/2005.

gyvenimo situacijas, todėl tokiam asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, skiriama bausmė turėtų būti švelnesnė nei psichiškai pilnavertiškam asmeniui, kadangi jo (ribotai pakaltinamo asmens) intelektas bei valia nusikalstamos veikos metu yra paveikti psichikos sutrikimo, kurių nesant, tikėtina, asmuo nebūtų nusikaltęs. Būtent tokio (riboto pakaltinamumo) motyvo teismams ir trūko norint paskirti ne tik teisėtą, tačiau ir teisingą bausmę.

Atsižvelgiant į visa tai galima būtų teigti, kad siekiant užtikrinti vieno iš Baudžiamajame kodekse įtvirtintų bausmės tikslų - teisingumo principo įgyvendinimą, riboto pakaltinamumo institutas yra būtinas siekiant teisingai bei efektyviai skirti bausmes asmenims, kurie negali būti laikomi lygiaverčiais pakaltinamiems ir objektyviai tikrovę suvokiantiems asmenims.

1.2 Riboto pakaltinamumo institutas galiojančiuose Lietuvos ir užsienio šalių baudžiamuosiuose įstatymuose

Užsienio šalys, per savo istoriją ilgą laiką išlaikiusios nepriklausomybę ir laisvai be pašalinių veiksmų (pvz. karai) formavusios savo vidinę teisę, riboto pakaltinamumo institutą įsivedė palyginti seniai. Pavyzdžių, rodančių ankstyvą riboto pakaltinamumo instituto įvedimą galima pateikti daug, o be skirtingo įvedimo laikotarpio, minėtas institutas skirtingose šalyse turi savitų požymių.

Prancūzijos baudžiamosio kodekso (2002 m. kovo 25 d.) 122-1 str. nurodyta, kad asmuo, kuris nusikalstamos veikos metu kentėjo nuo psichikos sutrikimo, dėl kurio sumažėjo jo supratimas ar veiksmų kontrolė yra baustinas, tačiau teismas į tokią aplinkybę atsižvelgs skirdamas bausmę¹⁶. Atkreiptinas dėmesys, kad skirtingai nei Lietuvoje, Prancūzijos baudžiamajame kodekse nenumatyta galimybė atleisti ribotai pakaltinamą asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės jam skiriant tam tikras baudžiamosio poveikio ar priverčiamąsias medicinos priemones. Tokią praktiką reiktų vertinti neigiamai, nes tam tikrais atvejais ribotai pakaltinamam asmeniui net ir švelniausia bausmė gali būti per didelė, o kartais negalima apsieiti ir be tam tikrų gydomųjų (priverčiamųjų medicinos) priemonių skyrimo. Prancūzijos baudžiamajame kodekse, skirtingai nei Lietuvos, kaip matyti, didesnis dėmesys ribotam pakaltinamumui neskirtas (jį sudaro viena straipsnio dalis), o jo taikymas pavestas visiškai teismo nuožiūrai, skirtingai nei Lietuvoje, nenurodant tam tikrų baudžiamosios atsakomybės taikymo ribų ar bausmės alternatyvų.

Olandijoje ribotas pakaltinamumas įtvirtintas ne jos baudžiamajame kodekse, o 1929 m. priimtame įstatyme. Tuo įstatymu pripažinta, kad „defektyvus vystymasis arba patologinis sutrikimas“ turi įtakos nusikalstamos veikos atlikimui. Ribotam pakaltinamumui nustatyti teismas

¹⁶ Prancūzijos baudžiamasis kodeksas. Prieiga per internetą: <
http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_penal_textan.htm >

skiria nepriklausomą ekspertą, kuris turi įvertinti ir nustatyti valingos veiklos sutrikimo laipsnį darant nusikalstamą veiką, tuo tarpu Rusijoje riboto pakaltinamumo institutas pripažintas tik 1997 m., kai jos baudžiamojo kodekso 22 str. deklaruota, kad „pakaltinamas asmuo, kuris nusikaltimo padarymo metu dėl psichikos sutrikimo negalėjo visiškai suvokti savo veiksmų (neveikimo) esmės ir jų pavojingumo visuomenei arba valdyti jų, turi už juos atsakyti“. Teismas savo nuosprendyje gali į tai atsižvelgti ir kartu su bausme skirti tokiam asmeniui priverčiamąsias medicinos priemones, kurios turi būti atliekamos ten, kur atliekama bausmė (bausmės atlikimo vietoje). Riboto pakaltinamumo institutas Lenkijos baudžiamajame kodekse, kitaip nei kitose šalyse, dalijamas į du laipsnius: labai ryškų ir neryškų. Nustačius laipsnį, vėliau nustatoma, kiek ribotas pakaltinamumas priartėja prie nepakaltinamumo. Esant labai ryškiam ribotam pakaltinamumui, teismas gali sušvelninti bausmę ir netaikyti baudžiamojo poveikio priemonių, tačiau taikyti priverčiamąsias medicinos priemones¹⁷.

Bene anksčiausiai iš visų kontinentinės teisės valstybių riboto pakaltinamumo instituto samprata pradėjo formuotis Vokietijoje. Jau 19 a. viduryje, jos baudžiamajame kodekse deklaruotas silpnapročių, nepakankamai išsivysčiusių ir moraliai skurdžių subjektų sumažintas baustinumas. Vokietijos 1998 m. baudžiamajame kodekse riboto pakaltinamumo sąvoka apibrėžiama taip: jeigu kaltininko sugebėjimas suvokti nusikalstamos veikos neteisėtumą, dėl patologinio emocinio sutrikimo, stipraus sąmonės sutrikimo, psichikos sutrikimo ar dėl bet kokios kitos nenormalios emocinės būklės, yra stipriai sumažėjęs, bausmė gali būti švelninama, atsižvelgiant į lengvinančias aplinkybes¹⁸. Taigi, Vokietijoje ribotas pakaltinamumas, kaip matyti siejamas tik su juridinio (Lietuvos riboto pakaltinamumo turinio atžvilgiu) kriterijaus intelektiniu požymiu, tai yra tik su nusikalstamos veikos darymo metu esančiu asmens supratimu. Tai nėra sveikintinas dalykas, nes kaip toliau bus nagrinėjama, kartais asmuo supranta savo daromos veikos neteisėtumą, tačiau psichikos sutrikimas lemia jo valios nusilpimą, dėl ko asmuo praranda dalinę savo veiksmų kontrolę.

Kaip matyti, lyginant su išvardytomis valstybėmis, Lietuvoje ribotas pakaltinamumas įvestas vėlai, tačiau jo užuomazgų randama dar 16 amžiuje. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais psichikos ligonių atsakomybė buvo kitokia nei sveikų. Lietuvos statute (1588 ir 1693 m. leidimai) psichikos ligoniai apibūdinami kaip žmonės, „Dievo daleidimu išėję iš proto.“ Taip pat pabrėžta ir tokių ligonių teisinė (baudžiamoji) atsakomybė. Jie laikyti atsakingais už padarytus nusikaltimus, tačiau bausmės jiems buvo numatytos švelnesnės nei sveikiesiems. Jeigu pasiturintis „beprotis“ nužudydavo žmogų, pagal Statutą, jis turėjo būti atiduotas giminėms prižiūrėti, kad jie laikytų tokių ligonių „griežtoje sargyboje“, o beturčiai turėjo būti laikomi vietos arba valstybės kalėjime pusantrų

¹⁷ RADAVIČIUS, Erdvilas, Liauginas. *Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis*. Vilnius, 2004 p. 60-61.

¹⁸ Vokietijos baudžiamasis kodeksas. Prieiga per internetą: < <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/StGB.htm#21> >

metų. Kalėjimas, vadinamasis „bokštas“, buvo šešių sieksnių gylio duobė, esanti pilies bokšte. Už tokį patį nusikaltimą sveikieji būdavo baudžiami mirties bausme. Jau tada buvo skiriamos įvairaus sunkumo psichikos ligos, nes statute rašoma, kad žmogus, sirgęs „periodiškais priepuoliais“, buvo laikomas visiškai atsakingu už savo poelgi, ir padaręs žmogžudystę buvo baudžiamas mirties bausme. Neaišku kokie psichikos sutrikimai turėti galvoje ir už kuriuos asmenys būdavo pripažinti „bepročiais“. Už sužeidimą bausmė taip pat būdavo skirtinga. Beprotris buvo nuteisiamas pusei metų kalėjimo¹⁹.

Lengvesnės bausmės psichikos ligoniams taikymas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais iš dalies turi riboto pakaltinamumo požymių, tačiau tų laikų visuomenės suvokimo ir asmens turinčio psichinių sutrikimų sampratos negalima lyginti su šiuolaikiniu riboto pakaltinamumo supratimu, nes nebuvo nubrėžtos ribos tarp nepakaltinamumo ir riboto pakaltinamumo (nebuvo apibrėžtų kriterijų, nebuvo aišku, kaip buvo nustatomas psichikos sutrikimas), be to istorijos bėgyje tobulėjant ir vystantis medicinos mokslui, randami nauji psichiniai sutrikimai, išplečiantys riboto pakaltinamumo medicininio kriterijaus turinį sudarančias ribas.

Riboto pakaltinamumo klausimas svarstytas taip pat ir 1925 metais V. Stankevičiaus išleistoje knygoje „Baudžiamoji teisė. Paskaitos“. V. Stankevičius rašė, kad „nepakaltinamumas turi savo laipsnius: gali būti visiškesnis ir priešingai. Todėl, nauja teorija reikalauja, kad drauge su visišku nepakaltinamumu būtų dar nustatyta sąvoka sumažintajam nepakaltinamumui.“

Apibendrinant, galima pasakyti, kad Lietuvoje riboto pakaltinamumo institutas pakankamai plačiai išplėtotas. Lyginant su kitomis valstybėmis, jo turinys gana platus, apimantis ne tik turinį (kriterijus bei jų požymius), tačiau ir išskiriantis bausmės alternatyvas ribotai pakaltinamiems asmenims bei numatantis atleidimo nuo bausmės galimybę.

Tarptautinėje teisėje riboto pakaltinamumo institutas numatytas tik netiesiogiai, pavyzdžiui, Jungtinių Tautų Organizacijos 1971 m. Protiškai atsilikusių asmenų teisių deklaracijos 6 p. ir 1975 m. Invalidų teisių deklaracijos 11 p. skelbia, kad „teismo persekiojamas už kokią nors veiką protiškai atsilikęs asmuo turi teisę pasinaudoti tinkamu teisingumo vykdymu atsižvelgiant į jo protinį išsivystymą.“²⁰

Savaime suprantama, kad skirtingose pasaulio dalyse kultūra, istorija, teisės ir teisingumo samprata, jų išvystymo lygis bei moralės normos yra skirtingos, tad rasti vienodus ar visiškai suvienodinti baudžiamosios teisės institutus neįmanoma ir nesiekama to daryti. Tačiau tai, kad

¹⁹ RADAVIČIUS, Erdvilas, Liauginas. *Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis*. Vilnius, 2004, p. 49.

²⁰ PAVILONIS V.et. al. *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. (Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas)* Vilnius, Eugrimas, 2004, p. 193-194.

daugelyje šalių numatytas institutas savo esme lengvinantis žmonių su psichiniais sutrikimais baudžiamąją atsakomybę, rodo riboto pakaltinamumo instituto poreikį ir reikšmę.

2. RIBOTO PAKALTINAMUMO INSTITUTO ATSIKADIMAS LIETUVOJE

2.1 Riboto pakaltinamumo įvedimo diskusija

Kaip jau minėta, riboto pakaltinamumo institutas Lietuvoje įvestas priėmus naująjį Baudžiamąjį kodeksą, įsigaliojusį nuo 2003 m. gegužės 1 d. Galiojant 1961 m. Lietuvos baudžiamajam kodeksui, riboto pakaltinamumo institutas numatytas nebuvo. Asmenys skirstyti į pakaltinamus ir nepakaltinamus. Į psichinius sutrikimus, kurių neužtekdavo asmenį pripažinti nepakaltinamu, skiriant bausmę atsižvelgiama taip pat nebuvo, todėl 1994 m. pradėtas darbas, tam tikra diskusija, susijusi su riboto pakaltinamumo įvedimu į Lietuvos baudžiamosios teisės sistemą, siekiant naująjį Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą padaryti humaniškesnį, leisti nuosekliau realizuoti baudžiamosios atsakomybės diferenciacijos principus ir bausmės individualizaciją, efektyviau ginti piliečių, turinčių psichikos sutrikimų, teises ir interesus. Ginčai dėl šios juridinės sąvokos (riboto pakaltinamumo) vyko seniai, bet vieningos nuomonės nei tarp psichiatrų, nei tarp teisininkų nebuvo. Sutarta tik dėl vieno dalyko – realiai egzistavo problema dėl asmenų, turinčių psichikos sutrikimų, kurie įvykdė nusikalstamą veiką, baudžiamosios atsakomybės. Taip pat pripažinta, kad psichiniai sutrikimai turi didelės įtakos asmenų elgesiui ne tik vykdant nusikalstamą veiką, bet ir atliekant bausmę, trukdo jos vykdymą ir skatina režimo pažeidimą. Keltos abejonės ir dėl to, ar įmanoma išvengti tokių asmenų pakartotinių nusikalstamų veikų darymo taikant tik pataisos priemones.

Teisininkai ir kai kurie psichiatrai diskusijų apie riboto pakaltinamumo instituto įvedimą metu yra pažymėję tokius neigiamus aspektus: sunku surasti kokį nors konkretų matą vienetą ribotam pakaltinamumui nustatyti, jo ribos yra pernelyg neapibrėžtos, riboto pakaltinamumo instituto buvimas gali sudaryti pagrindą klaidoms ir piktnaudžiavimams, riboto pakaltinamumo pripažinimas gali inicijuoti bausmės sumažinimą piktybiniams nusikaltėliams. Kiti teisininkai manė priešingai – ribotas pakaltinamumas, pasak jų, vis tiek būtų pakaltinamumas, o ne nauja sąvoka, kitaip tariant, turimas galvoje asmens susilpnėjęs, o ne pilnai prarastas gebėjimas suvokti savo veiksmus ar juos valdyti. Pasisakiusių už riboto pakaltinamumo instituto įvedimą teigimu, būgštavimai, kad riboto pakaltinamumo įvedimas savaime lems bausmės sumažinimą daugeliui kaltinamųjų, nepriklausomai nuo jų nusikaltimo pobūdžio ir jų pačių, nepakankamai pagrįsti, kadangi pakaltinamumas, taip pat ir ribotas, nesusijęs su teisiniu kaltės supratimu, be to, ribotas pakaltinamumas nereiškia ribotos kaltės.

Diskutuojant pateikta nuomonė, kad asmens, pripažinto ribotai pakaltinamu, baudžiamajai atsakomybei turėtų būti taikomi bendri reikalavimai, tačiau teismas, nustatydamas bausmę, turėtų įvertinti asmens sugebėjimą suprasti įvykdyto poelgio faktinio ir visuomeninio pavojaus laipsnį bei tokio asmens specialius pataisymo poreikius. Nurodyta ir tai, kad asmenims, teismo pripažintiems ribotai pakaltinamais, galėtų būti taikomos bet kokios naujajame Lietuvos baudžiamajame kodekse numatytos bausmės priemonės, tačiau kai kuriems asmenims, turintiems psichikos sutrikimų, būtų netikslingas net trumpalaikis bausmės atlikimas, kadangi laisvės atėmimo vietose nevyksta pilnavertė jų adaptacija²¹.

Pakankamai išsamiai už riboto pakaltinamumo įvedimą 1995 m. pasisakė G. Švedas straipsnyje „Riboto pakaltinamumo problema“. Jis teigė, kad riboto pakaltinamumo straipsnio panaikinimas²² yra didelis žingsnis atgal Lietuvos Respublikos baudžiamojoje teisėje, nes įstatymų leidėjas ir toliau ignoruoja asmenų su psichinėmis anomalijomis nusikalstamumo ir jo prevencijos specifiką²³.

Pabrėžtina, kad atsižvelgiant į šiuolaikines laisvės atėmimo bausmės vykdymo realijas (laisvės atėmimo vietose kalinių kultūrą, išnaudojimą kalinių tarpe, režimo laikymąsi ir nuobaudas už jo pažeidinėjimą), asmeniui, kuris teismo būtų pripažintas ribotai pakaltinamu, skirti laisvės atėmimo bausmę ir paskirti ją vykdyti kartu su pakaltinamais asmenimis, visiškai neatsižvelgiant į asmens, turinčio psichinių sutrikimų, būklę ir jo supratimo laipsnį, būtų ne tik nehumaniška, bet ir žalinga. Taip pat tokia bausmė neatitiktų asmens pataisymo teorijos, tokiam asmeniui ne tik būtų neįmanoma taikyti sėkmingos rehabilitacijos programos, tačiau sukelti apribojimai bei taisyklės visiškai jį sugniuždytų. Paminėtina, kad teismui taip pat reikėtų ypatingai gerai įvertinti, ar asmuo suvokia jam skiriamos bausmės ar taikomų apribojimų reikšmę bei už ką jie jam skiriami, antraip skirta bausmė neatitiks savo paskirties – taip paveikti asmenį, kad jis, atlikęs bausmę, savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis,²⁴ nes nesuvokęs priežastinio ryšio tarp padarytos nusikalstamos veikos ir jam skirtos bausmės, ribotai pakaltinamas asmuo galimai pakartotinai darys nusikalstamą veiką.

Reziumuojant reikėtų pasakyti, kad riboto pakaltinamumo institutas yra būtinas, o jo reikšmė labai didelė, siekiant išvengti kraštutinumų (pakaltinamas – nepakaltinamas) ir užtikrinti bausmės tikslą, kuris yra ne kerštauti ar suteikti nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui kuo daugiau kančių,

²¹ MARCINKEVIČIENĖ J. Pakaltinamų asmenų su psichikos sutrikimais visuomenei pavojingų veiksmų prevencija. *Agresija ir smurtas – psichinė norma ir patologija*. Vilnius, 2001, 136-137 p.

²² Kaip minėta ribotas pakaltinamumas buvo įvestas Lietuvos Respublikos 1994 m. liepos 19 d. įstatymu Nr. I-551, tačiau jam dar neįsigaliojus, jis buvo panaikintas tų pačių metų gruodžio 8 d. įstatymu Nr. I-686.

²³ ŠVEDAS G. Riboto pakaltinamumo problema. *Teisė*, 1995, 29. 132 p.

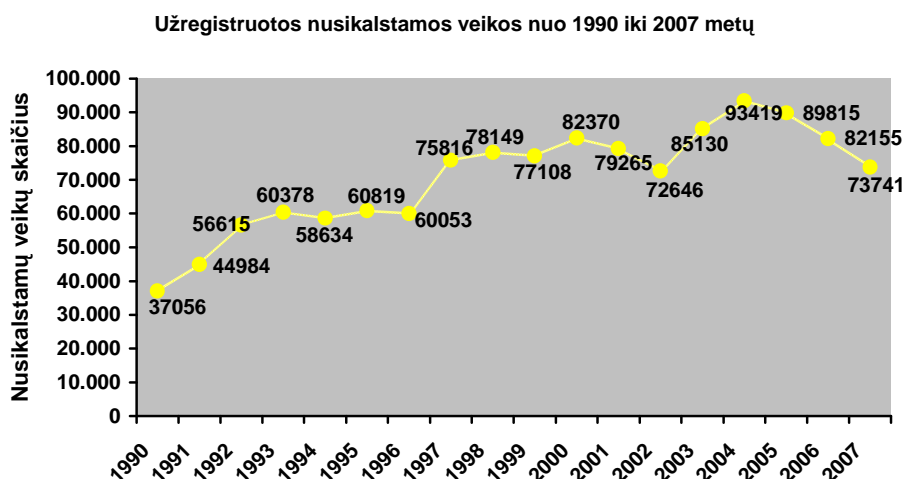
²⁴ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 1 str. 2 d.

o atsižvelgiant į asmens charakterį, jo psichikos savybes bei supratimo laipsnį, nubausti jį taip, kad bausmė duotų tam tikrą rezultatą – asmens pasitaisymą ir sėkmingą sugrįžimą į visuomenę, kaip pilnateisiui jos nariui.

2.2 Riboto pakaltinamumo dinamika

1990 m. Lietuva atgavo nepriklausomybę. Tai tapo tam tikru atskaitos tašku ir nusikalstamumui, kuris pradėjo metai iš metų augti. Nusikalstamumo augimą įtakojo nusikaltėlių būrimasis į grupuotes ir nepakankama teisėsaugos institucijų veikla siekiant tai užkirsti. Minėti veiksniai lėmė tai, kad Lietuvoje išsiplėtojo platus organizuoto nusikalstamumo tinklas, todėl kasmet (nuo 1990 m.) buvo užregistruojama vis daugiau nusikalstamų veikų.

Kaip matyti iš lentelės Nr. 1 duomenų²⁵ (psl. 16), nusikalstamumas nuo 1990 metų didėjo labai sparčiai ir 2004 m. užregistruotų nusikalstamų veikų skaičius pasiekė aukščiausią lygį - buvo užregistruotos 93419 nusikalstamos veikos.

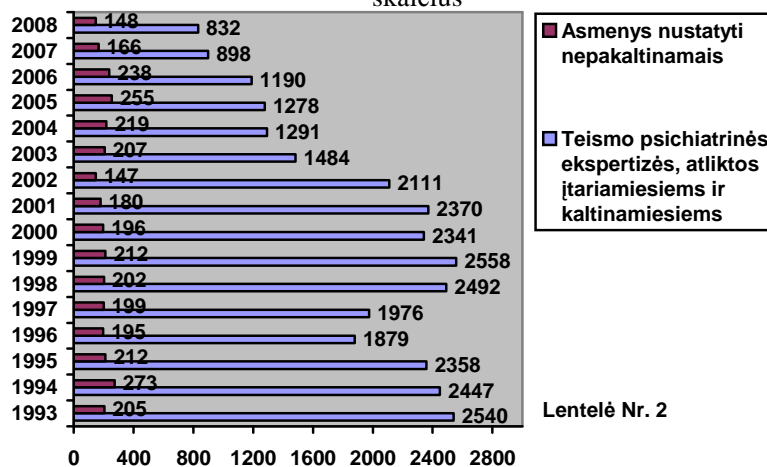

Lentelė Nr. 1

Iš lentelės Nr. 2²⁶ duomenų matyti, kad Lietuvoje teismo atliktų psichiatrinių ekspertizių kaltinamiesiems ir įtariamiesiems per metus skaičius 1993-1997 metais svyravo nuo 1976 iki 2540. Smarkiai šoktelėjus nusikalstamumui, padaugėjo ir teismo psichiatrinių ekspertizių skaičius, kuris kelis metus išliko apie 2200, o nuo 2001 m. teismo psichiatrinių ekspertizių atliekama vis mažiau ir per 2008 m. įtariamiesiems ir kaltinamiesiems buvo atliktos tik 832 teismo psichiatrinė ekspertizės.

²⁶ Duomenys gauti pasitelkus Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos teismo psichiatrijos komisijų ataskaitas (statistinė ataskaitos forma Nr. 46)

Atliktų ekspertizių ir nepakaltinamais nustatytų kaltinamųjų ir įtariamųjų skaičius

Lentelė Nr. 2

Pažymėtina, kad teigti, jog teismo psichiatrinės ekspertizės vaidmuo mažėja negalima. Tai rodo asmenų, nustatytų nepakaltinamais, skaičius. Nuo 1993 m. iki 2006 m. vidutinis nustatytų nepakaltinamais asmenų skaičius buvo apie 200. 2007 ir 2008 metais, sumažėjus teismo psichiatrinėms ekspertizėms skaičiui, sumažėjo ir nepakaltinamais nustatytų asmenų skaičius, tačiau jis vis tiek išliko pakankamai didelis ir sudaro apie 18% visų atliktų teismo psichiatrinėms ekspertizėms. Iš to galima daryti išvadą, kad kyla teisėjų profesionalumas, kurie, turėdami įtarimų, nutartimi gali siųsti asmenį psichiatrinės ekspertizės atlikimui, tačiau, formuojantis teismų praktikai vis labiau įgunda atskirti asmenį turintį psichinių sutrikimų, taip išvengiant bereikalingų teismo ekspertizėms atlikimo.

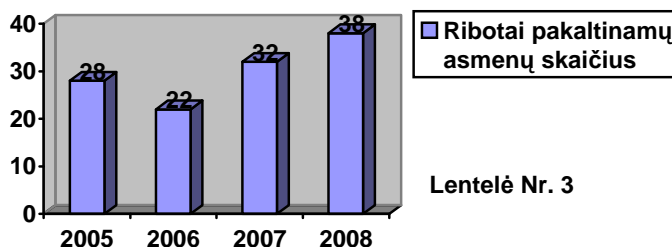
Daugiausia nepakaltinamiems asmenims nustatyta šizofrenijos atvejų, kuri nustatyta daugiau nei pusei tirtų asmenų. Pasak L. E. Radavičiaus, sergantieji šizofrenija dažniau padaro nesmurtines nei smurtines pavojingas veikas. Tokios veikos, anot jo, dažniausiai yra nereikšmingos, bet pastebėtas polinkis jas kartoti. Jis pažymi, kad Vokietijoje atlikti tyrimai parodė, jog žmogžudysčių skaičius yra maždaug vienodas tarp sergančiųjų šizofrenija ir bendros populiacijos. Kai kurie šizofrenija sergantys individai nusikalstamas veikas padaro dėl juos užvaldžiusių kliesių ir haliucinacijų, pasireiškiančių sistemingais persekiojimo kliesiais ar imperatyvinėmis klausos haliucinacijomis. Ligonis tada įsitikinęs, kad jį persekioja ir nori nužudyti, todėl gindamasis įniršęs arba apimtas baimės pats užpuola tariamą savo persekiotoją. Kitaip tariant, ligonis tampa persekiojamu persekiotoju. Taigi, šizofrenija sergančių asmenų nusikalstamos veikos susijusios su ligos metu patiriama didele baime, siaubu, savitvardos praradimu²⁷.

²⁷ RADAVIČIUS, Erdvilas, Liauginas. *Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis*. Vilnius, 2004, 242 p.

Paminėtina, kad visu nagrinėjamoju laikotarpiu (1993-2008 m.) vyravo tos pačios nusikalstamos veikos: vagystės, grobimai, grasinimai nužudyti, muštynės, žmogžudystės, sveikatos sutrikdymai bei seksualiniai nusikaltimai. Remiantis lentelės Nr. 2 duomenimis (psl. 16), galima daryti išvadą, kad didelė dalis asmenų, siųstų atlikti psichiatrinės ekspertizės, pripažinti pakaltinamais. Iki 2003 m. tarp jų (nustatytų pakaltinamais asmenų) veikiausiai buvo ir ribotai pakaltinamų, kurie nuteisti kaip psichiškai pilnaverčiai.

Nors ribotas pakaltinamumas, kaip minėta, Baudžiamajame kodekse įvestas 2003 m., tačiau iš Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos teismo psichiatrijos komisijų ataskaitų (lentelė Nr. 3) duomenų matyti, kad riboto pakaltinamumo atvejų nustatymo statistika vedama tik nuo 2005 m.

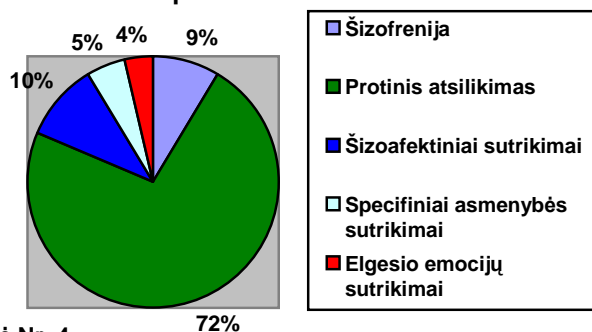
Ribotai pakaltinamų asmenų skaičius

Lentelė Nr. 3

Nuo 2006 metų riboto pakaltinamumo nustatymo atvejų Lietuvoje daugėja. Tai greičiausiai lemia didėjanti teismų praktika, leidžianti teisėjams drąsiau priimti sprendimus, taip pat, vystantis psichiatrijos mokslui ir atsirandant naujoms psichinėms ligoms plečiamas galimų nustatyti psichikos sutrikimų bei įvairių nenormalių psichikos būsenų skaičius.

Dažniausi ribotai pakaltinamais pripažintų asmenų psichikos sutrikimai

Lentelė Nr. 4

Iš lentelės Nr. 4 duomenų (duomenys gauti pasitelkus 4 metų Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos teismo psichiatrijos komisijų ataskaitas) matyti, kad ribotai pakaltinamais dažniausiai pripažįstami asmenys turintys protinį atsilikimą, šizoafektinius sutrikimus, šizofreniją, specifinius

asmenybės sutrikimus bei elgesio emocijų sutrikimus. Ribotai pakaltinamų asmenų padaromos nusikalstamos veikos yra analogiškos nepakaltinamų asmenų padaromoms veikoms, iš kurių didžiausią dalį sudaro nusikaltimai nuosavybei.

Nagrinėjant riboto pakaltinamumo instituto įvedimą, kyla probleminis klausimas, ar nederėjo asmenų, turėjusių psichinių sutrikimų ir iki 2003 m. gegužės 1 d. nuteistų laisvės atėmimo bausmę bei ją atliekančių, iš naujo tirti ir, nustatčius juos esant ribotai pakaltinamais, švelninti bausmę ar skirti baudžiamojo poveikio arba priverčiamąsias medicinos priemones? Baudžiamojo kodekso 3 str. 2 d. įtvirtinta, kad veikos nusikalstamumą panaikinant, bausmę švelninantis arba kitokiu būdu nusikalstamą veiką padariusio asmens teisinę padėtį palengvinantis baudžiamasis įstatymas turi grįžtamąją galią, tai yra taikomas iki tokio įstatymo įsigaliojimo nusikalstamą veiką padariusiems asmenims, taip pat atliekantiems bausmę bei turintiems teistumą asmenims. Riboto pakaltinamumo institutas, kaip žinia, ir yra įvestas su naujuoju baudžiamuoju įstatymu, todėl asmenims turėjusiems psichikos sutrikimų ir iki 2003 m. gegužės 1 d. pripažintiems bei nuteistiems kaip pakaltinamiems, reikėtų atlikti pakartotinę teismo psichiatrinę ekspertizę ir iš naujo spręsti dėl jų baudžiamosios atsakomybės.

Šiuo metu galimybė atlikti pakartotinę ekspertizę ir iš naujo spręsti dėl asmens pripažinimo ribotai pakaltinamu, taip pat ištaisyti teismo padarytą klaidą dėl asmens pripažinimo ribotai pakaltinamu yra suteikta tik asmenims teistiems po naujojo Lietuvos baudžiamojo kodekso įsigaliojimo, nes prieš tai riboto pakaltinamumo instituto paprasčiausiai nebuvo, todėl asmeniui nuteistam prieš 2003 m. ir apsiskundus apeliacine tvarka, teismas neturėjo atitinkamo instrumento, kuriuo galėtų motyvuoti mažesnės bausmės tam tikram asmeniui skyrimą.

Tai, kad teismai daro klaidas pripažindami asmenis ribotai pakaltinamais galima iliustruoti pavyzdžiu. 2005 m. rugsėjo 27 d. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas išnagrinėjo pareiškėjo S.B., nuteisto laisvės atėmimu dvejiems metams ir šešioms mėnesiams už padėjimą gabenti turint tikslą platinti bei platinant narkotines medžiagas, skundą, kuriuo prašyta jį (kasacinį skundą) patenkinti arba spręsti klausimą dėl nuosprendžio panaikinimo, esant pagrindui abejoti ambulatorinės psichiatrinės ekspertizės akto pagrįstumu. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, įvertinęs nuteistojo gynėjos pateiktus dokumentus (laisvės atėmimo vietos liginės, kurioje S.B. gydytas, direktoriaus pavaduotojo raštas), kuriuose buvo duomenys apie S.B. psichiką (S.B. diagnozuotas vidutinis protinis atsilikimas ir aprašyta psichikos būseną) ir ikiteisminio tyrimo metu atliktos ambulatorinės teismo psichiatrijos ekspertizės duomenis, kurių pagrindu S.B. buvo pripažintas lengvas protinis atsilikimas su elgesio sutrikimu, dėl kurio jis visiškai galėjo suprasti ir valdyti savo veiksmus, konstatavo, kad duomenys skiriasi; laisvės atėmimo liginės direktoriaus rašte nebuvo duomenų apie tai kokia buvo S.B.

psichikos būseną nusikalstamų veikų padarymo metu, tačiau jame esantys duomenys davė pagrindą abejoti ambulatorinės teismo psichiatrijos ekspertizės akto pagrįstumu; vadovaujantis proceso greičio principu ir atsižvelgiant į tai, kad baudžiamojo įstatymo taikymą ir teismų sprendimų turinį apsprendžia asmens, padariusio baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, sugebėjimas suprasti savo veiksmus ir juos valdyti (pakaltinamas, ribotai pakaltinamas, nepakaltinamas) bei kad nuteistojo S. B. pakaltinamumo nustatymo teisingumas kasacinės instancijos teismui kėlė abejonių, nuosprendžio dalis, kuria S. B. nuteistas, buvo panaikinta ir byla perduota iš naujo nagrinėti pirmosios instancijos teismui, pirmiausiai sprendžiant S.B. pakaltinamumo klausimą. Taip pat teismas konstatuojamojoje dalyje pažymėjo, kad šiuo (nutarties priėmimo) metu S.B. atlieka nuosprendžiu jam paskirtą laisvės atėmimo bausmę, o panaikinus nuosprendį nebėra pagrindo laikyti S.B. laisvės atėmimo vietoje, todėl iš laisvės atėmimo vietos jis paleistinas²⁸.

Apibendrinant galima pasakyti, kad iš naujo įvertinti visų asmenų iki 2003 m. gegužės 1 d. pripažintų pakaltinamais psichikos būklę yra neįmanoma, tiek atsižvelgiant į teismų krūvius, tiek į valstybėje šiuo metu susiklosčiusią ekonominę situaciją. Tačiau tai padarius, būtų išlyginta nuteistųjų padėtis, kuri šiuo metu yra nelygiavertė. Be to svarstytinas ir klausimas ar kai kuriems iš ribotai pakaltinamų nuteistųjų nebūtų tikslingiau taikyti baudžiamojo poveikio ar medicinos prievartos priemonės.

5. RIBOTO PAKALTINAMUMO NUSTATYMO KRITERIJAI

5.1. Medicininis kriterijus

1961 m. Lietuvos baudžiamajame kodekse nepakaltinamumo medicininis kriterijus buvo pakankamai konkrečiai apibrėžtas, taip sudarant palankesnes sąlygas jo nustatymui. Jį sudarė: a) chroniška psichinė liga; b) laikinas psichinės veiklos sutrikimas; c) silpnaprotystė; d) kitokios patologinės būsenos²⁹. Šiuo metu Baudžiamajame kodekse įvardyta riboto pakaltinamumo medicininio kriterijaus sąvoka yra abstrakti ir išreikšta žodžiais - „psichikos sutrikimas“.

Psichika – smegenų funkcija, atspindinti aplinką ir reguliuojanti organizmo sąveiką su ja, o nesveika psichika yra tuomet, kai suyra visuma, sutrinka procesų koordinacija. Psichikos sutrikimai apima psichikos ligas, silpnaprotystę ir kitus psichikos sutrikimus, numatytus pagal 10-os redakcijos tarptautinę statistinę ligų ir sveikatos problemų klasifikaciją, patvirtintą sveikatos apsaugos ministro

²⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. rugsėjo 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-515/2005.

²⁹ PAVILONIS V.et. al. *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. (Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas)* Vilnius, Eugrimas, 2004. p. 189.

1996 m. spalio 28 d. įsakymu Nr. 542 „Dėl 10-os redakcijos tarptautinės statistinės ligų ir sveikatos problemų klasifikacijos (TLK 10) (toliau – Ligų klasifikacija) įvedimo³⁰.

Teismo psichiatrijoje vartojamas psichinių sutrikimų terminas, apimantis praktiškai visas galimas psichikos patologijas, tačiau teisinėje bei psichiatrijos literatūroje vietoj psichinių sutrikimų termino dažnai vartojami ir terminai „psichikos anomalijos“ ar „ribinės psichikos būsenos“. Visi minėti terminai apibūdina žmogaus psichikos būseną, kuri neapima nepakaltinamumo medicininio kriterijaus, o yra tarp psichinės sveikatos ir psichinės ligos. Tai artimi, bet ne visada sutampantys terminai. Daugelis psichikos anomalijų sutampa su ribinėmis psichikos būsenomis, o esant tokioms būsenoms išsivysto nesunkūs psichopatologiniai sindromai. Ribinėms būsenoms būdingi bendri psichinių ligų vystymosi dėsningumai: paprastos ir sudėtingos ligų formos, eigos tęstinumas arba staigių priepuolių atsiradimas, amžiaus tarpsnių psichikos patologijos ypatumai ir t.t.³¹ J. Kanapeckaitės teigimu, riboto pakaltinamumo instituto atsiradimui didelę įtaką turėjo kriminologinių tyrimų rezultatai, rodę ryšį tarp psichinių anomalijų ir nusikalstamo elgesio, o kriminologine prasme ribotas pakaltinamumas siejamas su asmenimis, turinčiais psichinių anomalijų, tai yra, įgimtų arba įgytų smegenų funkcinių arba organinių pokyčių, kurie daro įtaką socialiai vertingam žmogaus elgesio turiniui.

Psichikos sutrikimai įvairiai pažeidžia žmogaus jutimą, atmintį, intelektą, sąmonę ir asmenybę, todėl žmogus, turintis psichikos sutrikimų, neadekvačiai suvokia ir vertina aplinką, nepakankamai joje orientuojasi ir nepajėgia pasirinkti tinkamo elgesio varianto. Visos patologijos nepriklauso nuo žmogaus valios, todėl dėl tokios būsenos, kurią sukelia sąmoningai ir nesaikingai vartojamas alkoholis, narkotinės medžiagos, kitokios priemonės, sukeliančios apsvaigimą, kaltas pats nusikalstamą veiką padaręs asmuo ir negali būti pripažintas ribotai pakaltinamu³². Neatmestina galimybė, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo gali būti prieš ją padarant ir nugirdytas arba priverstas pavartoti narkotinių medžiagų. Tokiu atveju sutrikus asmens psichikai ir jam padarius nusikalstamą veiką, pagal Baudžiamojo kodekso 59 str. 1 d. 12 p., tai pripažįstama lengvinančia aplinkybe.

Šitokios krypties laikosi ir Lietuvos teismai. 2008 m. balandžio 28 d. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas rašytinio proceso tvarka išnagrinėjo kasacinį nuteistojo M.A. gynėjo skundą. M.A. gynėjas skundė Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. spalio 23 d. nutartį, kuria atmestas nuteistojo M.A. apeliacinis skundas dėl Vilniaus miesto 1-ojo apylinkės teismo

³⁰ KANAPECKAITĖ J. *Įtariamųjų psichikos trūkumų (sutrikimų) atskleidimas ir nustatymas*. – Jurisprudencija Nr 75 (67), Vilnius, 2005. p 69.

³¹ *Ibidem* p. 69.

³² PRAPIESTIS J. et. al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis*. Vilnius, p. 114-115.

2005 m. gegužės 18 d. nuosprendžio, kuriuo M.A. už padarytas nusikalstamas veikas (5 vagystes, pagal Baudžiamojo kodekso 178 str. 2 d. ir mokėjimo instrumento pagrobimą bei finansinių operacijų inicijavimą, pagal Baudžiamojo kodekso 214 str. 1 d.) bausmė subendrinta ir paskirta galutinė bausmė – laisvės atėmimas trejiems metams trims mėnesiams. Kasaciniu skundu nuteistojo gynėjas prašė bylą iš naujo perduoti nagrinėti apeliacine tvarka. Kasatorius pažymėjo, kad M.A. ikiteisminio tyrimo metu ir bylą nagrinėjant teisme teigė, jog nusikaltimus padarė siekdamas gauti lėšų narkotinėms medžiagoms įsigyti; iš baudžiamosios bylos duomenų matyti, kad M.A. buvo įrašytas į Vilniaus priklausomybės ligų centro įskaitą, ambulatoriškai gydytas nuo narkomanijos; teismo psichiatrų yra pripažįstama, kad asmenims, piktnaudžiaujantiems narkotinėmis medžiagomis, išsivysto sunkūs psichopatologiniai simptomai ar sindromai, todėl jie negali suvokti savo veikos pavojingumo ir jos valdyti. Teismas atmetė kasacinį skundą ir pasisakė, kad jei asmuo buvo apsvaigęs nuo narkotinių medžiagų ir apsvaigimas turėjo įtakos nusikalstamos veikos padarymui, tai gali būti pripažįstama jo atsakomybę sunkinančia, o ne lengvinančia aplinkybe; Baudžiamojo kodekso 59 str. 1 d. 12 p. numatyta atsakomybę lengvinanti aplinkybė konstatuojama tik tada, jeigu nustatoma, kad veiką padarė prieš jo valią apsvaigintas ar nugirdytas asmuo³³.

Dažniausiai teisė skiria psichikos pažeidimą ir nukrypimą. Pirmasis sukelia atsakomybės nebuvimą (asmuo pripažįstamas nepakaltinamu), o antrasis, neatleidžiant nuo atsakomybės, leidžia sušvelninti bausmę arba atleidžia nuo atsakomybės, taikant baudžiamojo poveikio priemones ar priverčiamąsias medicinos priemones (asmuo pripažįstamas ribotai pakaltinamu)³⁴.

Riboto pakaltinamumo atveju psichikos sutrikimo laipsnis ir to sutrikimo pasireiškimo intensyvumas neturi būti pakankamas asmenį pripažinti nepakaltinamu³⁵, be to riboto pakaltinamumo medicininis kriterijus yra daug platesnis savo turiniu nei nepakaltinamumo atveju. Jį gali sudaryti ir psichikos veiklos sutrikimai, sudarantys nepakaltinamumo medicininį kriterijų (silpniesni simptomai), ir kitos psichikos sutrikimų formos.

J. Kanapeckaitė rašo, sutinkanti su Mikloš Vermeš teiginiu, kad „psichinių sutrikimų samprata negali būti absoliuti galiojančiai teisei, kadangi nėra tikslaus kriterijaus, kada anomalija tampa norma ir, atvirkščiai, ką pripažinti anomalija. Minėta sąvoka niekada negali būti tiksli. Anomalių turinį ir rūšis galima plėsti ar siaurinti, kadangi vis atsiranda anomalijos, dar nežinomos medicinai ir teisei“. Ji yra kėlusį klausimą „koks yra santykis tarp sąvokos „psichiniai trūkumai“ ir „ribotas pakaltinamumas“. Pasak jos, jei asmuo pripažįstamas ribotai pakaltinamu, vadinasi jis turi psichinį

³³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-170/2008.

³⁴ KANAPECKAITĖ, J. Įtariamųjų (kaltinamųjų) fiziniai arba psichiniai trūkumai bei jų reikšmė įgyvendinant teisę į gynybą. *Jurisprudencija*, 2003, Nr. 38(30), p. 70.

³⁵ PRAPIESTIS J. et. al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis*. Vilnius, p. 117.

trūkumą, tačiau ar „psichinių trūkumų“ sąvoka nėra platesnė nei ribotas pakaltinamumas? Teisinėje literatūroje, be jau minėtų psichinių trūkumų sampratų pateikiama ir tokia: „...prie psichinių trūkumų reikėtų priskirti atsiradusius staiga arba pastovius psichinės veiklos sutrikimus, kuriems esant asmuo nepraranda galimybės suprasti savo veiksmų esmės ar jų valdyti, tačiau apribojamas jo sugebėjimas teisingai suvokti, įprasminti ir atsiminti aplinkybes.“³⁶

Čia kyla naujų atsirandančių psichikos sutrikimų pripažinimo kaip atitinkančių medicininį riboto pakaltinamumo kriterijų problema. Kadangi psichikos sutrikimu laikomas tik Ligų klasifikacijoje nurodytas sutrikimas, ką turėtų daryti ekspertas, susidūręs su nauju psichikos sutrikimu, dėl kurio asmuo turėtų būti pripažintas ribotai pakaltinamu, tačiau to padaryti nebūtų galima, nes tokio psichikos sutrikimo Ligų klasifikacijoje paprasčiausiai nėra. Tokiu atveju teismas, jei yra akivaizdūs psichikos sutrikimo požymiai, greičiausiai tokį psichikos sutrikimą, vadovaudamasis Baudžiamojo kodekso 59 str. 2 d. (teismas gali pripažinti lengvinančiomis ir kitas Baudžiamajame kodekse nenurodytas aplinkybes) švelnintų kaltinamajam bausmę.

Būtent per medicininį kriterijų atskiriamas nepakaltinamumas ir ribotas pakaltinamumas. Riboto pakaltinamumo medicininis kriterijus savyje talpina daugiau psichinės veiklos sutrikimų ir jie turi būti ne tokie sunkūs (pvz.: asmenybės sutrikimai, šizofrenija remisijos (simptomų, ligos požymių pagerėjimas arba jų išnykimas) stadijoje)³⁷, tai yra, nepakankami nustatyti nepakaltinamumo būsenai. Kaip minėta, asmeniui ribotas pakaltinamumas gali būti pripažįstamas dėl įvairių priežasčių, tačiau medicininis kriterijus neapima socialinio nebrandumo (kas yra diskutuotina) ar degradacijos - asmens, sulaukusio Baudžiamojo kodekso 13 str. nustatyto amžiaus, nuo kurio atsako pagal baudžiamuosius įstatymus, socialinių įgūdžių neturėjimas arba praradimas dėl asmenybės vystymosi ypatumų, žinių ar gyvenimo patirties stokos, gyvenimo būdo ir pan., tai yra toks asmuo laikomas pakaltinamu ir atsako pagal baudžiamąjį įstatymą, tačiau teismas turi atsižvelgti į kaltininko asmenybę, kai parenka ir skiria bausmę³⁸.

Kadangi riboto pakaltinamumo instituto praktika pakankamai nauja, neišvengiamos ir teismų klaidos jį atskiriant nuo nepakaltinamumo. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2005 m. gruodžio 6 d. teismo posėdyje kasacine tvarka išnagrino baudžiamąją bylą pagal V.R. kasacinį skundą dėl Rokiškio rajono apylinkės teismo 2005 m. birželio 10 d. nutarties, kuria V.R., padariusiam nusikalstamą veiką, numatytą Baudžiamojo kodekso 178 str. 2 d. ir pripažintam nepakaltinamu, taikyta priverčiamoji medicinos prievartos priemonė – stacionarinis stebėjimas sustiprinto stebėjimo

³⁶ KANAPECKAITĖ, J. Įtariamųjų (kaltinamųjų) fiziniai arba psichiniai trūkumai bei jų reikšmė įgyvendinant teisę į gynybą. *Jurisprudencija*, 2003, Nr. 38(30), p. 70.

³⁷ RADAVIČIUS, Erdvilas, Liauginas. *Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis*. Vilnius, 2004, 62 p.

³⁸ PRAPIESTIS J. et. al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis*. Vilnius, p. 118.

sąlygomis specializuotoje psichikos sveikatos priežiūros įstaigoje. Kasaciniu skundu V.R. prašė panaikinti Rokiškio rajono apylinkės teismo 2005 m. birželio 10 d. nutartį ir paskirti teismo psichiatrinę ekspertizę, teigdamas, kad yra psichiškai sveikas. Lietuvos Aukščiausiasis teismas šiuo klausimu pasisakė, kad pirmosios instancijos teismas netinkamai pritaikė Baudžiamojo kodekso 17 str. 1 d. ir pripažino V. R. nepakaltinamu. Pažymėjo, kad iš 2005 m. balandžio 19 d. teismo psichiatrinės ekspertizės akto Nr. 19 matyti, kad V.R. serga psichikos liga ir dėl savo psichinės būklės negalėjo visiškai suvokti nusikalstamos veikos pobūdžio ir negalėjo visiškai valdyti savo veiksmų. Teismas nurodė, kad analogišką išvadą teismo posėdžio metu padarė ir teismo psichiatras ekspertas, todėl iš minėtų aplinkybių matyti, jog V.R. nusikalstamos veikos padarymo metu buvo ribotai pakaltinamas, o ne nepakaltinamas, kaip teigta pirmosios instancijos teismo nutartyje. Byloje esantis prokuroro nutarimas perduoti bylą teismui dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo, kaip nutartyje pabrėžė Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, prieštarauja byloje esančiam teismo ekspertizės aktui, nes jame nėra nustatyta, kad V.R. dėl psichikos sutrikimo negalėjo suvokti jo daromos uždraustos veikos pavojingumo, todėl prokuroras nepagrįstai surašė minėtą nutarimą, nors turėjo surašyti kaltinamąjį aktą, todėl teismas neapsvarstė galimybes ar taikyti Baudžiamojo kodekso 18 str. 2 d. nuostatas, ar priimti nutartį, vadovaujantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 403 str. 1 d. 2 ar 5 punktu. Lietuvos Aukščiausiasis teismas tenkino kasatoriaus V.R. skundą ir perdavė bylą iš naujo nagrinėti pirmosios instancijos teismui, nes padarė išvadą, kad pirmosios instancijos teismas neišsamiai ištyrė bylos medžiagą, todėl padarė išvadas, neatitinkančias bylos aplinkybių, ir taip iš esmės pažeidė Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 20 str. 5 d. (Teisėjai įrodymus įvertina pagal savo vidinį įsitikinimą, pagrįstą išsamiau ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaudamiesi įstatymu) nuostatas³⁹.

Apibendrinant galima būtų pasakyti, kad riboto pakaltinamumo medicininis kriterijus yra tam tikras psichikos sutrikimas (patologija), kuris gali pasireikšti daug lengvesne forma nei nepakaltinamumo atveju, todėl teismai privalo itin atidžiai įvertinti bylos aplinkybes ir atriboti nepakaltinamus asmenis nuo ribotai pakaltinamų, taip užtikrinant, kad paskirta bausmė bus tinkama ir teisinga.

5.2. Medicininio kriterijaus nustatymas

Paminėtina, kad klausimas dėl asmens pakaltinamumo iškyla baudžiamojo arba ikiteisminio proceso metu, kai dėl asmens psichikos visavertiškumo tyrėjui, prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui ar teismui kyla abejonių, o skirti ekspertizę, remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo

³⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. gruodžio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-636/2005.

proceso kodekso 208 str., gali ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas, nusprendę, kad nusikalstamos veikos aplinkybėms nustatyti būtinos tam tikros specialios žinios ar tyrimas.

Abejone, kad įtariamasis/kaltinamasis turi tam tikrą psichikos sutrikimą gali sukelti įvairios priežastys. Apie tai daug rašė J. Kanapeckaitė, kuri teigė, kad asmenis, kurių psichika sutrikusi, išskirti galima pagal tam tikrus požymius: dažniausiai jie būna neišsilavinę, turi kalbos defektų, išorinių kūno anatomijos pakitimų, įvairių funkcinių (judėjimo) sutrikimų, neadekvačiai rengiasi (pavyzdžiui žiemos metu vasaros sezono rūbais), psichinių medžiagų vartojimas ir kai kurie kiti požymiai⁴⁰.

Kaip minėta, remiantis Baudžiamojo kodekso 18 str. 1 d., asmenį ribotai pakaltinamu gali pripažinti tik teismas, vadovaudamasis teismo psichiatrinės ekspertizės aktu bei kitais byloje surinktais įrodymais. Teismo psichiatrinė ekspertizė yra viena iš daugelio teismo ekspertizių formų. Apskritai teismo ekspertizė yra kurio nors teisinio klausimo, reikalaujančio specialių žinių, tyrimas ir sprendimas padedant ekspertui. Nagrinėjamoju atveju psichiatrinės ekspertizės metu tyrimo subjektas yra asmuo, dėl kurio psichikos visavertiškumo prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui arba teismui kyla abejonių.

Psichiatrinės ekspertizės Lietuvoje daro Valstybinė teismo psichiatrijos tarnyba prie Sveikatos apsaugos ministerijos, pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso, Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo, Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymo reikalavimus bei savo nuostatus (Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatų, patvirtintų Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. rugpjūčio 18 d. įsakymu Nr. V-499, 1 p.) (toliau – Nuostatai). Psichiatrinės ekspertizės skiriamos ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi, o jos uždaviniai, reikšmingi ribotam pakaltinamumui, yra: 1) įvertinti įtariamųjų, kaltinamųjų, taip padariusių administracinius teisės pažeidimus asmenų psichikos būseną ir nustatyti jų sugebėjimą suprasti savo veiksmų esmę bei juos valdyti; 2) nustatyti, ar įtariamasis, kaltinamasis ar kitas su byla susijęs asmuo dėl psichikos sutrikimo yra pavojingas sau ar kitiems asmenims; 3) rekomenduoti taikyti atitinkamą priverčiamųjų medicinos priemonių rūšį asmenims, pripažintiems nepakaltinamais ar ribotai pakaltinamais; 4) nustatyti įtariamųjų, teisiamųjų, nuteistųjų priklausomybę nuo psichoaktyvių medžiagų bei gydymo reikalingumą; (Nuostatų 3.1 p., 3.3 p., 3.4, 3.8 p., 16 p.). Pažymėtina, kad ekspertizės gali atlikti tik teismo ekspertai, įrašyti į Lietuvos Respublikos teismo

⁴⁰ KANAPECKAITĖ, J. Įtariamųjų psichikos trūkumų (sutrikimų) atskleidimas ir nustatymas. *Jurisprudencija*, 2005, Nr. 75 (67), p. 43-47.

ekspertų sąrašą (Teismo ekspertizės įstatymo 4 str. 1 d.; Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 84 str. 1 d.).

Teismo ekspertizės, pagal atlikimo sąlygas gali būti dvejopos: ambulatorinės ir stacionarinės. Ambulatorinė ekspertizė yra lengvesnės formos, mažiau traumuojanti asmenį, kadangi ji gali būti atliekama ne tik Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos prie Sveikatos apsaugos ministerijos patalpose, bet ir kitose tiriamojo buvimo vietose (sveikatos priežiūros įstaigose, ikiteisminio tyrimo įstaigose, teismo patalpose, įkalinimo įstaigose, tiriamojo namuose ir pan.), jeigu jose yra reikalingos sąlygos ekspertizei daryti (Nuostatų 6 p.). Kitaip tariant, ambulatorinė psichiatrinė ekspertizė skiriama tada, kai galima numatyti, kad ją bus galima atlikti remiantis vienkartinio tiriamojo apžiūrėjimu ir ištyrimu be stacionarinio stebėjimo arba sudėtingų tyrimo metodų. Ambulatorinės ekspertizės bendra trukmė negali būti ilgesnė nei keturios savaitės.

Teismo psichiatrinė stacionarinė ekspertizė yra skiriama tada, kai ekspertizei atlikti reikia ilgalaikio, stacionarinio stebėjimo, sudėtingų tyrimų, kai įtariama, kad pacientas apsimeta, kai skiriama pakartotinė teismo psichiatrinė ekspertizė, o pirminė buvo ambulatorinė. Stacionarinė teismo ekspertizė skiriama tik teismo psichiatru ekspertui (specialistui) rekomendavus ir daroma tik ekspertiniuose psichiatrijos skyriuose (Nuostatų 35 p.). Yra nuomonė, kad pats asmens suėmimas, sulaikymas, gresianti bausmė gali išprovokuoti arba sukelti psichikos sutrikimą. Kita vertus, įstatymui nusižengęs asmuo, norėdamas išvengti jam gresiančios bausmės, gali mėginti simuliuoti psichikos sutrikimą. Tokiu atveju taip pat skiriama stacionarinė teismo psichiatrinė ekspertizė⁴¹.

Paminėtina, kad remiantis Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos teismo psichiatrijos komisijų ataskaitomis, nuo 1993 iki 2008 metų įtariamiesiems ir kaltinamiesiems atliktos 4767 stacionarinės ir 25273 ambulatorinės ekspertizės. Tai rodo, kad ambulatorinės ekspertizės reikšmė yra daug didesnė. Savaimė suprantama, kad tokį nedidelį stacionarinių ekspertizių skaičių nulemia jos sudėtingesnio skyrimo ypatumai, be to ir neaiškių psichikos sutrikimų ar apsimetinėjimu psichiniais ligoniais atvejų pasitaiko rečiau.

Psichikos sutrikimų nustatymas yra itin nelengvas darbas, reikalaujantis psichiatrų profesionalumo. Kaip pagrindinis asmens psichikos sutrikimų nustatymo metodas nurodomas pokalbis su asmeniu pagal tam tikrą schemą jį stebint, tačiau pokalbis kiekvieną kartą derinamas atsižvelgiant į ligonio asmenybę, taip sužinant svarbiausius faktus apie jo gyvenimą ir psichikos būklę. Savaimė suprantama labai dažnai ligonio atsakymai būna netikslūs, iškreipti dėl liguistų išgyvenimų arba ligonis visiškai atsisako bendrauti. Tokiais atvejais tenka remtis duomenimis, gautais

⁴¹ RADAVIČIUS, Erdvilas, Liauginas. *Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis*. Vilnius, 2004, p. 87 p.

stebint ligonį, taip pat žiniomis, gautomis iš artimųjų, draugų, bendradarbių ir kitų tiriamojo aplinkos žmonių, taip susidarant bendrą vaizdą. Surinkus pakankamai duomenų apie asmens psichinę būklę ir nustačius psichinį sutrikimą (arba jo nenustačius), daroma išvada apie medicininio kriterijaus buvimą/nebuvimą⁴².

Taigi medicininio kriterijaus nustatymas yra išimtinė Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos prie Sveikatos apsaugos ministerijos teisė. Apskritai psichikos sutrikimo nustatymas yra pakankamai ilgas ir ganėtinai sunkus darbas, reikalaujantis tiek ekspertų patirties, siekiant atskirti psichikos sutrikimą nuo simuliacijos, tiek sumanumo bandant prakalbinti psichikos patologiją turintį asmenį. Pats ekspertizės atlikimas ir asmens laikymas tyrimo objektu šiek tiek žeidžia žmogaus savigarbą, todėl ekspertizės skyrimas, autoriaus nuomone, turėtų būti itin apgalvotas, nes priešingu atveju, ypač paskyrus stacionarinę ekspertizę, asmeniui gali būti skiriami nepagrįsti suvaržymai.

5.3. Dažniausiai pasitaikantys psichikos sutrikimai, lemiantys riboto pakaltinamumo nustatymą

Kaip minėta, didžiausią ribotai pakaltinamų asmenų dalį sudaro asmenys, turintys protinį atsilikimą, ir asmenys, kuriems nustatyta šizofrenija ar šizoafektiniai sutrikimai. Specifiniai asmenybės sutrikimai bei elgesio emocijų sutrikimai sudaro labai mažą riboto pakaltinamumo dalį, todėl apie juos nebus kalbama.

Per 4 metus, nuo 2005 iki 2008, užfiksuota 120 riboto pakaltinamumo atvejų, iš kurių 59 – protinį atsilikimą turintys asmenys. Tai, atsižvelgiant į šiuos statistinius duomenis, yra dažniausiai nustatomas psichikos sutrikimas, teismų ribotai pakaltinamais pripažintiems asmenims. Pažymėtina, kad protinis atsilikimas, dar vadinamas oligofrenija, yra įgimta arba iki trijų metų amžiaus pasireiškianti silpnaprotystė. Šis sutrikimas gali pasireikšti dėl genetinių ligų arba žalingų veiksnių poveikio prieš gimimą, gimdymo metu ar iki 3 metų amžiaus. Žalingi veiksniai gali būti: fizinė trauma, infekcija, medžiagų apykaitos sutrikimai, toksinių medžiagų poveikis. Tačiau daugeliu atveju silpnaprotystės priežasties nepavyksta nustatyti. Yra pastebėta tendencija, kad kuo didesnio laipsnio yra protinis atsilikimas, tuo dažniau jo priežastis būna paveldėjimas. Protinis atsilikimas pagal laipsnius yra skirstomas į lengvą, vidutinį ir sunkų:

1. Lengvas protinis atsilikimas (debilumas). Tokių asmenų intelekto koeficientas yra 50-70 (vidutinis intelekto koeficientas yra 90-109). Tokį protinį atsilikimą labai sunku diagnozuoti, ypač vaikams, nes jį sunku atskirti nuo apleistų, neauklėjamų, lėtinėmis ligomis sergančių vaikų. Debilai buityje paprastai būna normalūs, tačiau sumažėjęs jų gebėjimas mokytis, jie nesugeba abstrakčiai

⁴² *Ibidem* p. 229-230.

mąstyti, neturi savikritikos, yra egocentriški, nesuvaldo savo potraukių, lengvai pasiduoda kitų įtakai. Tokiems žmonėms išduodamas vairuotojo pažymėjimas, jiems leidžiama tuoktis. Teismo atveju tokie asmenys turėtų būti pripažįstami pakaltinamais arba ribotai pakaltinamais, kadangi jų psichikos sutrikimas ne visada gali turėti įtakos jų valiai, tai yra, gali nebūti juridinio riboto pakaltinamumo kriterijaus požymio.

2. Vidutinis protinis atsilikimas (imbecilumas). Šitų žmonių intelekto koeficientas yra 35-40 (žemesnis už žemą intelekto koeficientą, kuris yra 70). Tokie žmonės nesugeba abstrakčiai mąstyti, skaičiuoti, tačiau kartais gali išmokti skaityti ir rašyti. Jų atmintis yra trumpalaikė, mechaninė, jie nekoncentruoja dėmesio, kartais gali būti grubūs, egocentriški, gali išmokti paprastą darbą ir dirbti jį su priežiūra. Imbecilai yra atleidžiami nuo karinės tarnybos ir yra nepakaltinami.

3. Trečiasis ir sunkiausias protinio atsilikimo laipsnis – idiotija. Tokių asmenų intelekto koeficientas yra 20-35 ir dar mažesnis. Visos jų protinės operacijos yra sutrikusios, jie neišmoksta kalbėti, jų veiksmai nevalingi, impulsyvūs. Tokie asmenys yra nepakaltinami, jų protinis atsilikimas pastebimas akivaizdžiai, nes jiems reikia nuolatinės globos ir priežiūros.⁴³

Taigi, riboto pakaltinamumo subjektais gali būti tik lengviausią protinį atsilikimą turintys asmenys, nes riba tarp sveikųjų ir ribotai pakaltinamų asmenų yra pakankamai siaura. Kadangi ribotas pakaltinamumas nustatomas kiekvienai nusikalstamai veikai atskirai, tai kiekvienu konkrečiu atveju turi būti vertinama protinio atsilikimo įtaka konkrečiai padarytai nusikalstamai veikai. Tačiau teismų praktikoje, kaip matyti protiškai atsilikę asmenys ne visada pripažįstami ribotai pakaltinamais. Esminė aplinkybė sprendžiant silpnapročių asmenų riboto pakaltinamumo klausimą yra ne apskritai jo silpnaprotytė, preziumuojant, kad asmuo visais atvejais visai ar iš dalies nesuvokia daromos veikos pobūdžio, tačiau jo psichikos būseną veikos padarymo metu. Kaip pavyzdį galima paminėti 2008 m. gruodžio 17 d. Lietuvos apeliacinio teismo nutartį kuria kaltinamasis, būdamas protiškai atsilikęs, pripažintas pakaltinamu. Nagrinėtas D.K. apeliacinis skundas dėl Vilniaus apygardos teismo 2008 m. spalio 2 d. nuosprendžio, kuriuo jis (D.K.) nuteistas pagal Baudžiamojo kodekso 129 str. 1 d. už tai, kad 2008 m. sausio 1 d., būdamas apsvaigęs nuo alkoholio, R.N. būte asmeninio konflikto su sugyventine metu tyčia sudavė nukentėjusiajai 18 smūgių į įvairias kūno vietas, padarydamas jai nežymų sveikatos sutrikdymą, paskui nuėjęs į virtuvę peiliu atpjovė sintetinės virvės galą, padarė kilpą, grįžęs į kambarį užnėrė kilpą nukentėjusiajai ant kaklo ir suveržė. R. N. nuo uždusimo mirė. D.K. paskirta 11 metų laisvės atėmimo bausmė, bausmę paskiriant atlikti pataisos namuose. Apeliantas skunde ginčijo jam paskirtą bausmės dydį, tvirtino, kad teismas, skirdamas jam bausmę,

⁴³ Protinio atsilikimo sąvoka ir rūšys. Prieiga per internetą: <http://www.sos03.lt/Ligos/Psichikos/Protinis_atsilikimas>

neatsižvelgė į tai, jog jis anksčiau niekada nebuvo baustas administracine tvarka, teistas, o kaimynai jį apibūdino neigiamai tik dėl to, kad jis yra neįgalus – jam diagnozuotas lengvas protinis atsilikimas. Teismas pasisakė, kad teiginys, jog D.K. kaimynai apibūdino neigiamai tik dėl to, kad jis yra neįgalus ir jam diagnozuotas lengvas protinis atsilikimas, prieštarauja bylos duomenims. Teismo psichiatrijos ir psichologijos ekspertizės akte konstatuota, kad D.K. nusikalstamos veikos padarymo metu visiškai orientavosi situacijoje, suvokė realybę, elgėsi sąmoningai, savo veiką motyvavo „buvimu supykus“, apie įvykį pasakojo nuosekliai, nurodė asmenines įvykio aplinkybes bei konkrečius savo veiksmus, įvykio metu buvo neblavus. Ekspertizės akte pažymėta, kad D.K. komisijai pripažino pastaruoju metu piktnaudžiaavęs alkoholiu, praradęs saiko jausmą, jam susiformavo pagirių sindromas. Byloje buvo duomenų, kad jis nuo vaikystės neįgalus, nepasizymėjo jokiais gerais sugebėjimais, vogdavo. Už vagystes ne kartą yra patekęs į policijos akiratį. D.K. charakterizuotas kaip grubus, nemandagus, nuolat bastydavosi girtas, keikdavosi, neturėjo jokio užsiėmimo. Vaikščiūdavo su girtų asmenų kompanijomis, be to pas nuteistą ir nukentėjusiąją nuolat vykdavo išgertuvės. Ekspertizės akte taip pat nurodyta, kad D.K. diagnozuotas lengvas protinis atsilikimas su elgesio sutrikimu ir priklausomybės nuo alkoholio sindromu. Pažymėta, kad nusikalstamos veikos padarymo metu D.K. lėtiniu sveikatos sutrikimu nesirgo ir nebuvo laikino psichikos sutrikimo būsenoje, dėl psichikos būklės jis galėjo visiškai suvokti pavojingą nusikalstamos veikos pobūdį ir valdyti savo veiksmus. Atsižvelgiant į šiuos įrodymus, teismas D.K. pripažino buvus pakaltinamą⁴⁴.

Antroji pagal dydį ribotai pakaltinamų asmenų grupė yra asmenys, kuriems nustatyti šizofrenijos bei šizoafektinių sutrikimų atvejai. Pastebėtina, kad šizofrenija yra kvalifikuojama kaip itin sunki psichikos liga (viena sunkiausių), kurios pasireiškimo formų yra neįtikėtinais daug. Jos (šizofrenijos) susirgimo priežasties nėra, tačiau labiausiai pagrįsta teorija, kad, esant paveldėtam polinkiui ja sirgti, nepalankūs aplinkos veiksniai (gimdymo traumos, galvos traumos, prasta mityba, kai organizmas būna išsekęs, motinos nėštumo metu persirgtos infekcinės ligos, psichologinės traumos) sutrikdo smegenų vystymąsi ir subtiliai pažeidžia smegenų veiklą. Šis sutrikimas prasideda labai anksti: vyrams sulaukus 15-25 metų, o moterims 25-35. Šizofrenijos simptomai yra skirtingi ir nėra vieno simptomo, būdingo tik šizofrenijai. Tai labai apsunkina jos nustatymą. Sergantiems asmenims pasireiškia mąstymo, emocijų, valios ir kiti sutrikimai. Asmeniui, sergant šizofrenija ir pasireiškus valios sutrikimams, valia laipsniškai silpnėja, pacientai kartais besąlygiškai atlieka kas liepiama, kartoja aplinkinių žodžius ir judesius, būna impulsyvių, nemotyvuotų poelgių, kartais

⁴⁴ Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. gruodžio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-442/2008.

nevykdo paprastų prašymų⁴⁵. Riboto pakaltinamumo nustatymui, šizofrenija sergantiems asmenims, svarbiausi yra valios sutrikimai, kaip juridinio kriterijaus požymiai.

Sergantiems šizofrenija ir valios sutrikimų turintiems asmenims kyla rizika būti panaudotais nusikalstamų veikų „įrankiais“, nes esant nusilpusiai jų valiai jais galima lengvai manipuliuoti. Įtarus šizofreniją, reikia kuo skubiau kreiptis pagalbos, nes jos negydant, liga gali išsivystyti į daug sunkesnę formą. Šizofrenijos gydymas dažnai užtrunka visą gyvenimą, o pati liga visiškai išgydoma labai retai⁴⁶.

Šizoafektiniai sutrikimai savo simptomais panašūs į šizofreniją, tačiau šis sutrikimas pasireiškia epizodiškai, retkarčiais su kelerius metus trunkančia remisija (ligos simptomų sumažėjimas ar visiškai išnykimas), o patys ligos epizodai dažnai būna neilgi – kelių savaičių ar mėnesių⁴⁷. Kaip matyti, šio sutrikimo baigtis geresnė nei šizofrenijos, tačiau tokia liga, kuri pasireiškia epizodais, kurios ciklą (pagerėjimus, pablogėjimus) sekti yra pakankamai sunku, sukelia daug daugiau sunkumų teismui vertinant asmens būseną nusikalstamos veikos padarymo metu. Visų pirma, remisijos laikotarpiu, esant kelerių metų ligos simptomų išnykimui, asmens charakterizavimas gali būti geras, jo aplinkos žmonės gali apibūdinti jį teigiamai, o jam padarius nusikalstamą veiką, teismas gali arba išvis nesvarstyti psichikos sutrikimo klausimo arba jam bus labai sunku vertinti asmens pakaltinamumo būklę bylos duomenims esant prieštaraujantiems.

Be įprastinių psichikos sutrikimus sukeliančių priežasčių, vystantis mokslui, atrandamos naujos. 2004 m. straipsnyje „Žmogaus elgsenos pokyčiai bei somatiniai ir psichikos sutrikimai dėl geologinių veiksnių įtakos“ rašyta, kad žmogaus sveikatai, pagal atliktą tyrimą, įtakos turi net ir geoveiksniai. Šizofrenijos susirgimui įtakos turi magnetiniai laukai, savižudybių dažniui įtakos gali turėti tektoniniai lūžiai, reljefas gali turėti įtakos alkoholizmo paplitimui, o dirvožemio cheminiai elementai gali įtakoti atskirų patologijų vystymąsi⁴⁸.

Aptariant psichikos sutrikimus, ribotai pakaltinamus asmenis ir jų padaromas nusikalstamas veikas, derėtų panagrinėti ir tokių asmenų padaromų nusikalstamų veikų senciją. 2004 m. lapkričio 22 d. „Kauno dienoje“ L. Navickaitė straipsnyje „Visuomenė pati turi gydytis savo skaudulius“ rašė, kad maždaug apie dešimtadalį visų nusikaltimų įvykdo psichikos sutrikimų kamuojami asmenys. Pasak jos, atsižvelgiant į šią statistiką, labiausiai reikėtų bijoti sveikųjų, tačiau psichikos negalią turinčių asmenų kaimynystėje gyvenantys žmonės nesijaučia visiškai saugūs, o policija ir medikai atskuba tik

⁴⁵ Šizofrenijos apibrėžimas ir apibūdinimas. Prieiga per internetą: <<http://lt.wikipedia.org/wiki/%C5%A0izofrenija>>

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ RADAVIČIUS, Erdvilas, Liauginas. *Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis*. Vilnius, 2004 p. 241

⁴⁸ DAVIDONIENĖ O. et. al. Žmogaus elgsenos pokyčiai bei somatiniai ir psichikos sutrikimai dėl geologinių veiksnių įtakos. Vilnius, 2004 m. 17 p.

padėčiai tapus sunkiai kontroliuojamai ar įvykus nelaimei. Psichikos sutrikimai gali išsivystyti staigiai, o jų požymiai išryškėti praėjus ilgesniam laikotarpiui.

Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymo 16 str. įtvirtinta, kad be paciento sutikimo gydymas negali būti skiriamas, išskyrus atvejį, kai pacientas yra priverstinai hospitalizuotas dėl šio įstatymo 27 str. nurodytų aplinkybių. Įstatymo 27 str. nurodytos aplinkybės yra grėsmė sergančiam asmeniui padaryti esminę žalą sau arba pašaliniams. Tačiau, pagal įstatymo nuostatas, priverstinai gydomas toks ligonis gali būti tik 2 paras (28 str. 1 d.), o norint tokį ligonį gydyti ilgiau, reikalingas teismo leidimas.

Kaip matyti, iš anksto nustatyti tam tikrus apribojimus ar skirti gydymo priemones asmenims, turintiems net ir labai stiprius psichikos sutrikimus yra neleistina, kadangi Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatyme naudojama sąvoka „grėsmė“ veikiausiai reiškia jau tam tikrą įvykusį jos pasireiškimą ir tam tikrus neigiamus padarinius (jie gali pasireikšti ir paprasčiausiu kito asmens, ypač vaiko, išgąščiu, kuris ateityje gali sukelti rimtesnių psichologinių ar sveikatos padarinių). Iš tiesų labai sunku numatyti kada asmeniui, turinčiam psichikos sutrikimą, prasiverš agresijos protrūkis, todėl preventyviai skiriant gydymą būtų pažeidžiamos tokio žmogaus teisės. Taip pat neaišku kiek yra latentinių psichikos sutrikimus turinčių asmenų, kurių ligos požymiai gali būti užslėpti ir pasireikšti staigiai, nusikalstamos veikos padarymu. Kita vertus įstatymų leidėjas turėtų pamąstyti apie psichikos sutrikimą turinčio asmens galimą teisinio gėrio pažeidimą, pavyzdžiui gyvybės atėmimą, ir nuspręsti ar laisvesnio priverstinio gydymo psichikos sutrikimus turintiems ir linkusiems į agresiją asmenims reglamentavimas (pavyzdžiui aplinkinių asmenų liudijimų pagrindu atliekama ekspertizė ir skiriamas priverstinis medicininis gydymas, didesnis skaičius priverstinio gydymo pagrindų nustatymas), nebūtų geresnė išeitis, siekiant efektyvios psichikos patologijas turinčių asmenų nusikalstamų veikų prevencijos.

5.4. Juridinis kriterijus

Antrasis būtinas kriterijus tam, kad asmuo būtų pripažintas ribotai pakaltinamu, vadinamas psichologiniu arba juridiniu. Jį sudaro du momentai (požymiai): asmens sugebėjimas iš dalies suvokti savo veiksmų esmę arba iš dalies juos valdyti. Galėjimas tik iš dalies suvokti savo veiksmų esmę yra vadinamas intelektualiuoju juridinio kriterijaus požymiu, o galėjimas tik iš dalies juos valdyti – valiniu. Juridiniam kriterijui pripažinti alternatyviai pakanka vieno iš šių požymių.

Pažymėtina, kad intelektinis požymis, susijęs tik su Baudžiamajame kodekse įtvirtintomis nusikalstamomis veikomis, tai yra, asmuo nevisiškai suvokiantis savo elgesį (jo padarinius) dėl

kitokios, nedrauziamos baudžiamuoju įstatymu veikos, negalės būti pripažintas atitinkančiu intelektinį juridinio kriterijaus požymį⁴⁹. Kaip minėta, juridinio kriterijaus pripažinimui alternatyviai užtenka vieno iš požymių, tačiau asmuo nesuprasdamas visuomeninių daromų veiksmų pobūdžio, tai yra, kad jo atliekami veiksmai neteisėti, net ir nesistengs jų kontroliuoti. Išėitų taip, kad riboto pakaltinamumo juridinio kriterijaus buvimui reikia, kad asmuo bent iš dalies suvoktų, jog tai, ką jis daro, yra neteisėta. Kaip pavyzdį galima pateikti protiškai atsilikusį asmenį, kuris prekybos centre, matydamas žmones imant prekes, kraunant jas į krepšius, vežimėlius ir einant lauk, nesuprasdamas, kad reikia už prekes sumokėti išsineša tam tikrą daiktą, tai yra formaliai atlieka vagystę, tačiau realiai jo veiksmuose nėra tyčios, todėl šiuo atveju bus nepakaltinamumo juridinio kriterijaus intelektinis požymis, nes asmuo dėl psichikos sutrikimo visiškai nesuprato savo veiksmų pobūdžio. Riboto pakaltinamumo juridinio kriterijaus intelektinis požymis turi atsirasti asmeniui iš dalies suvokiant savo veiksmų neteisėtumą. Pavyzdžiui, asmuo, kenčiantis nuo psichikos sutrikimo, nepakankamo pripažinti jį nepakaltinamu neatsispiria pagundai padaryti padegimą, dėl valios susilpnėjimo, nors ir žinodamas, kad taip daryti negalima. Darytina išvada, kad ribotai pakaltinamu pripažintas asmuo gali būti tik tada, jeigu nusikalstamos veikos metu jis bent iš dalies suprato savo veiksmų neteisėtumą.

Valinis juridinio kriterijaus požymis pripažįstamas tada, kai asmuo dėl psichikos sutrikimo pilnai arba iš dalies suvokiantis savo veiksmų esmę, prarado iš dalies gebėjimą valdyti savo veiksmus⁵⁰, tai yra, nusilpo jo valia. Asmuo, nors ir nenorėdamas taip veikti, dėl psichikos sutrikimo negali adekvačiai vertinti jį supančios aplinkos ir atlieka nusikalstamą veiką prieš savo valią, kadangi praranda veiksmų kontrolę. Valia yra sugebėjimas sąmoningai, tikslingai veikti, elgtis, siekti užsibrėžto tikslo ir jį įgyvendinti. Tam, kad asmuo atliktų kažkokį veiksmą, pirmiausiai reikalinga vidinė paskata, impulsas paveikęs jį taip, kad asmuo atliktų būtent tą veiksmą. Po to yra išsąmoninamas veiklos tikslas, sprendžiama ar stengtis įgyvendinti tą tikslą. Apsisprendus veikti, apsvarstomi būdai užsibrėžtam tikslui pasiekti. Po jų priimamas sprendimas veikti, jis pradedamas vykdyti ir įgyvendinamas užsibrėžtas tikslas. Išoriškai kiekvieno asmens valia, noras kažką daryti ar atlikti pasireiškia judesiais, veiksmais, elgesiu, veikla, todėl daugelis psichikos sutrikimų kenkia valios procesams⁵¹.

Valia tampa teisiškai reikšminga, kai asmuo dėl jos sutrikimo padaro nusikalstamą veiką. Riboto pakaltinamumo atveju tam, kad asmens valios pažeidimas taptų reikšmingas, reikalingas dar ir

⁴⁹ PRAPIESTIS, Jonas. et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004., p. 114.

⁵⁰ PRAPIESTIS, Jonas. et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004., p. 115.

⁵¹ RADAVIČIUS, Erdvilas, Liauginas. *Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis*. Vilnius, 2004, p 166.

psichikos sutrikimas. Dažnai asmenį paveikia imperatyvinės klausos haliucinacijos, tai yra, dėl psichikos sutrikimo asmuo galvoja, kad jam yra liepiama atlikti tam tikrus veiksmus (pvz. nužudyti tam tikrą žmogų) ir jis, nors ir nenorėdamas, prieš savo valią tai atlieka. Kitaip tariant, toks žmogus negali pasipriešinti kitos asmenybės valiai (girdimam balsui).

Iš valios pažeidimų vieni įdomiausių yra kleptomanija ir piromanija. Kleptomanija – tai asmens nevaldomas potraukis vogti. Pažymėtina, kad vagiami daiktai gali neturėti jokios vertės, tai yra svarbus ne pats daiktas, o procesas. Asmuo, prieš įvykdant vagystę, jaučia tam tikrą įtampą, o po vagystės pasitenkinimą. Kartais asmenys net nejaučia, kad paima tam tikrus daiktus. Pirmą kartą kaip psichikos sutrikimas kleptomanija diagnozuota JAV 1960 m.⁵² Riboto pakaltinamumo nustatymui reikia, kad vogdamas asmuo suprastų ar iš dalies suprastų savo veiksmų neteisėtumą, tačiau negalėtų susilaikyti, tai yra jam pritrūktų valios pasipriešinti kilusiam potraukiui. Tuo tarpu piromanija yra nevaldomas potraukis deginti, padeginėti, po kurio seka tam tikras palengvėjimas⁵³. Jam, kaip ir kleptomanijai, neturi būti motyvo (keršto, pavydo ir pan.). Tai turi sukelti nesuvaldomas potraukis (valios stygius), kurio asmuo negali valios pastangomis užgniaužti.

Valios nusilpimui ir nusikalstamų veikų padarymui taip pat daug įtakos turi alkoholis, narkotikai bei kitos svaigiosios medžiagos, po kurių pavartojimo asmuo iškreiptai suvokia realybę, jis nebegali suvaldyti instinktų, įniršio ar pykčio. Pažymėtina, kad Vokietijoje taip pat kaip ir Lietuvoje asmens savanoriškas apsisvaiginimas nelaikomas šalinančia ar lengvinančia asmens, padariusio nusikalstamą veiką, padėtį aplinkybe. Johannes Wessels aprašydamas Vokietijos baudžiamąją teisę teigia, kad „tam tikrais atvejais, nepaisant to, kad asmuo veikos sudėties realizavimo metu buvo nepakaltinamas (tas pats manytina galioja ir ribotam pakaltinamumui), tokį asmenį galima bausti, remiantis paprotinėje teisėje išplėtotu principu *actio libera in causa*, jeigu defektas atsirado dėl paties kaltininko kaltės (girtumas, apsvaigimas nuo narkotikų ir t.t.), ir kaltininkas priežastinę seką, atvedusią prie konkrečios baudžiamosios veikos, kurią įvykdė praradęs pakaltinamumą (ar būdamas riboto pakaltinamumo būsenoje), pradėjo tokios būsenos, kai dar galėjo būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Tokiu atveju asmens kaltinimas pagrindžiamas veiksmu, nulėmusiu tokią nenormalią kaltininko būseną, kurioje jis galėjo padaryti konkrečiai apibrėžtą veiką būdamas laikino nepakaltinamumo (ar riboto pakaltinamumo) stadijoje. Tai vadinama perspektyvine (į priekį

⁵² Kleptomanijos apibrėžimas ir apibūdinimas. Prieiga per internetą: <<http://en.wikipedia.org/wiki/Kleptomania>>

⁵³ Piromanijos apibrėžimas ir apibūdinimas. Prieiga per internetą: <<http://en.wikipedia.org/wiki/Pyromania>>

pastumta) atsakomybe - asmuo pats, kaltai numatydamas būsimą teisinio gėrio pažeidimą privedė save prie tokios būsenos, kurioje negalėjo kontroliuoti savo veiksmų.⁵⁴

Lietuvoje savanoriškas apsisvaiginimas pripažįstamas sunkinančia aplinkybe, tačiau tik tada, kai tokia aplinkybė turi įtakos nusikalstamos veikos padarymui.⁵⁵ Pavyzdžiui Klaipėdos apygardos teismo 2005 m. rugsėjo 29 d. nuosprendžiu S.M. nuteistas pagal Baudžiamojo kodekso 129 str. 1 d. laisvės atėmimu septyneriems metams už tai, kad A.G. priklausančiame name, būdamas apsvaigęs nuo alkoholio, tarpusavio konflikto su P.Z. dėl nevienkartinio netinkamo pastarojo elgesio su jo motina J.M. metu tyčia sudavė kumščiu P. Z. Du kartus į veidą, taip padarydamas sveikatos sutrikdymą, nuo kurio P.Z. mirė, tai yra, tyčia jį nužudė. Byloje teismas atsisakė pripažinti kaltininko atsakomybę sunkinančia aplinkybe apsvaigimą nuo alkoholio, motyvuodamas tuo, kad byloje nėra įrodymų, jog apsvaigimas turėjo įtakos nusikalstamos veikos padarymui. Teismas taip pat paminėjo, kad tokiam sprendimui įtakos turėjo kaltininko pareiškimas, jog apsvaigimas neturėjo įtakos veikos padarymui, nes net ir būdamas blavus jis būtų pasielgęs lygiai taip pat⁵⁶.

Su autoriaus Johannes Wessels nuomone apie perspektyvinę atsakomybę galima sutikti, jei alkoholi ar psichotropines medžiagas pavartojęs asmuo yra pakaltinamas ir pilnai galėjo suvokti, kad būdamas apsvaigimo būsenos gali padaryti teisei priešingus veiksmus, tačiau ar taip pat būtų vertinamas asmuo, turintis psichikos sutrikimą, kuris kopijuodamas kitų elgesį pavartojo alkoholio, narkotikų ar kitų svaigiųjų medžiagų ir to pasėkoje padarė nusikalstamą veiką, nors prieš apsvaigdamas net nenučiuokė kokios gali kilti pasekmės – diskutuotina. Teismas tokiu atveju turėtų atsižvelgti į tokio asmens nepilnavertį supratimo laipsnį ir netraktuoti to kaip savanoriško apsvaigimo. Kitaip tariant, asmuo jau prieš pavartodamas svaigiąsias medžiagas yra psichiškai nepilnavertis, neaišku, kokių paskatų vedinas pavartojo minėtas medžiagas, todėl nusikalstamos veikos atveju tokio „savanoriško“ apsisvaiginimo nederėtų traktuoti kaip sunkinančios aplinkybės. Tuo labiau, kad pats svaigiųjų medžiagų pavartojimas būtų nulemtas psichikos sutrikimo.

5.5. Juridinio kriterijaus nustatymas

Baudžiamojo kodekso 54 str. 2 d. nurodyta, kad teismas skirdamas bausmę atsižvelgia į padarytos nusikalstamos veikos motyvus ir tikslus, taip pat į kaltininko asmenybę. Juridinis kriterijus ne veltui dar vadinamas psichologiniu. Kadangi jį sudaro intelektinis ir valinis požymiai, tai yra,

⁵⁴ WESSELS, JOHANNES. *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra*. Iš vokiečių kalbos vertė: ABRAMAVIČIUS A., GODA, G. Vilnius 2003, p. 132-133.

⁵⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 60 str. 1 d. 9 p.

⁵⁶ Teismų praktikos skiriant bausmes (Baudžiamojo kodekso 54-64 straipsniai) apžvalga. *Teismų praktika*, 2008 m. Nr. 27

norint nustatyti bent vieną iš jų, reikia išsiaiškinti, ar žmogus, darydamas nusikalstamą veiką suprato savo veikslių visuomeninį pobūdį bei reikšmę, ar galėjo juos valdyti. Teismas turi ne tik nustatyti patį teisės pažeidimo faktą, bet ir suprasti, kodėl ir kaip buvo įvykdyta nusikalstama veika. Kitaip tariant, teismas turi suprasti vidinius veikos padarymo aspektus: nusikaltėlio motyvus, paskatinusius padaryti nusikalstamą veiką, jo emocinius išgyvenimus, savo nusikalstamų veikų vertinimą ir pan.⁵⁷. Siekiant išsiaiškinti šiuos dalykus dažnai vien psichiatrinės ekspertizės nepakanka, todėl be psichiatrinės dar skiriama ir psichologinė ekspertizė.

Lietuvoje teismo psichologinę, kaip ir psichiatrinę, ekspertizę atlieka Valstybinė teismo psichiatrijos tarnyba prie Sveikatos apsaugos ministerijos (Nuostatų 1 p.). Ją atlieka teismo psichologas ekspertas, kuris ištyrė turinčius teisinės reikšmės asmenų psichikos procesų ypatumus, dėsninumus ir struktūrą; teismo psichologinė ekspertizė yra skiriama asmenims, kurių psichikos sveikata (kaip ir psichiatrinės ekspertizės skyrumo atveju) nekelia abejonių, tačiau teismo psichologas ekspertas neturi teisės savarankiškai diagnozuoti psichikos sutrikimo, todėl tais atvejais, kai kyla įtarimų dėl asmens psichikos sveikatos sutrikimų, tikslinga skirti kompleksinę teismo psichiatrijos – psichologijos ekspertizę (Nuostatų 2 p.). Kompleksinę ekspertizę daro ekspertų komisija, susidedanti iš skirtingų specialybių ekspertų; ši ekspertizė gali būti teismo psichiatrijos psichologijos, teismo psichiatrijos medicinos, teismo psichiatrijos neurologijos, teismo psichiatrijos farmakologijos ir kitokia priklausomai nuo to, kokių specialybių ekspertų reikia jai daryti (Nuostatų 52 p.).

Ribotam pakaltinamumui ar nepakaltinamumui nustatyti daroma psichiatrijos - psichologijos ekspertizė. Remiantis Nuostatais, išskiriami svarbiausi teismo psichologijos ekspertizės uždaviniai, iš kurių riboto pakaltinamumo nustatymui svarbūs šie: nustatyti kaltinamųjų, liudytojų ir nukentėjusiųjų gebėjimą, atsižvelgiant į jų protinio išsivystymo lygį, emocinę būseną suvokimo metu bei situacijos ypatumus, teisingai suvokti reikšmingas bylai aplinkybes ir duoti apie tai parodymus (4.1); nustatyti nepilnamečių kaltinamųjų gebėjimą, atsižvelgiant į jų psichinio išsivystymo lygį, amžiaus tarpsnio ypatumus bei individualias psichologines ypatybes, visiškai suvokti savo veiksmus ir juos valdyti nusikaltimo metu (4.3); nustatyti individualius psichologinius tiriamojo ypatumus, galėjusius turėti įtakos jo elgesiui nusikaltimo metu (4.4); nustatyti kokioje emocinėje būsenoje buvo subjektas nusikaltimo metu ir tos būklės įtaką jo elgesiui (4.5).

Kaip matyti, teismo psichologinės ekspertizės uždaviniai savo esme yra artimi teismo psichiatrinės ekspertizės uždaviniams, todėl praktikoje dažniausiai skiriama tik teismo psichiatrinė ekspertizė, vienu metu nustatant ir medicininį, ir juridinį riboto pakaltinamumo kriterijus.

⁵⁷ Prof. Dr. Valickas, J. Psichologinės ekspertizės funkcijos. *Jurisprudencija*, 2003, Nr. 43(35), p. 30.

Psichologinės ekspertizės reikalingumo klausimas ne kartą keltas įvairiuose straipsniuose. Pažymėtina, kad istoriškai psichologinė teismo ekspertizė gimė kaip sudedamoji psichiatrinės ekspertizės dalis, o psichologas atėjo į teismo procesą kaip kuklus psichiatro pagalbininkas, kurio daromo psichologinio tyrimo tikslas buvo psichiatro išvadai patvirtinti. G. Valickas, I. Čėsniėnė ir V. Justickis straipsnyje „Teismo psichologinės ekspertizės padėtis Lietuvoje: dabartinė padėtis, problemos ir galimi jų sprendimo būdai“ teigia, kad psichologijos ir psichiatrijos santykis sprendžiant asmens pakaltinamumo problemą pasikeitė iš esmės, nes psichikos liga yra tik viena iš daugelio galimų priežasčių, dėl kurių žmogus gali nesuprasti (arba neteisingai suprasti) situacijos ar nesugebėti valdyti savo veiksmų. Tai gali vykti ne tik dėl psichikos ligos, bet ir dėl situacijos pobūdžio (pvz. sudėtingumo), asmenybės psichinių procesų ypatumų. Tačiau, kaip minėti straipsnio autoriai teigia, pirmiausia reikia nustatyti patį faktą, kad asmuo nesugebėjo suprasti situacijos ar valdyti savo veiksmų. Šį faktą (ar kaltinamasis konkrečioje situacijoje galėjo pasielgti taip, kaip reikalauja įstatymas), pasak straipsnio autorių, kaip tik geriau gali nustatyti psichologas, turintis tam būtiną kompetenciją ir taikantis specialius psichologinio įvertinimo metodus, o ne psichiatras. Nustačius, kad kaltinamasis negalėjo pasielgti taip, kaip reikalauja įstatymas, psichologui tenka atsakyti į kitą klausimą – kas lėmė tuos kaltinamojo psichologinius ypatumus, dėl kurių jis negalėjo įvykdyti įstatymo reikalavimų. Viena iš tų priežasčių gali būti asmens psichikos liga. Nusatant šią ligą, psichologui gali būti naudinga psichiatro pagalba, o siekdamas atskleisti kitas galimas kaltinamojo elgsenos priežastis, psichologas gali kreiptis pagalbos ir į kitus specialistus⁵⁸.

Straipsnio autoriai, kaip matyti, teismo psichologinės ekspertizės svarbą nustatant asmens pakaltinamumą iškelė aukščiau psichiatrinės. Reikia pasakyti, kad toks požiūris iš dalies nepagrįstas, vien dėl to, kad visgi svarbesnį vaidmenį asmens pripažinime ribotai pakaltinamu atlieka medicininis kriterijus, tai yra, psichikos sutrikimas, kurio buvimą išsiaiškinti vertėtų pirmiausiai, o kai nustatyta, jog asmuo kenčia nuo tam tikro psichikos sutrikimo, tada praverstų ir psichologinės žinios, kurių gali prireikti siekiant prakalbinti asmenį turintį psichikos sutrikimą, padėti jam prisiminti ar suprasti tam tikras aplinkybes, jo būseną ar motyvus nusikalstamos veikos padarymo metu.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentare teigiama, kad juridinis kriterijus, tai yra asmens gebėjimas dėl jo psichikos sutrikimų suvokti savo veiksmų pavojingumą arba juos valdyti, priklauso teismo kompetencijai⁵⁹. Toks kriterijaus nustatymo priskyrimas teismo kompetencijai (teismas nusprendžia ir dėl ekspertizės skyrimo tikslingumo) abejotinas. Remiantis

⁵⁸ VALICKAS G., Čėsniėnė I., Justickis V. *Teismo psichologinės ekspertizės padėtis Lietuvoje: dabartinė padėtis, problemos ir galimi jų sprendimo būdai* – *Psichologija* Nr. 33, 2006, p. 93-97.

⁵⁹ GODA G. et. al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso komentaras, 1 knyga*, Vilnius, 2003, Teisinės informacijos centras, 442 p.

aukščiau minėtu straipsniu būtų galima teigti, kad teismui norint nustatyti - suvokė asmuo nusikalstamos veikos padarymo momentu veikos pavojingumą ar ne, taip pat ar galėjo asmuo valdyti savo veiksmus, reikia daug psichologinių žinių, kurių teismas ir jį sudarantys teisėjai ne visada gali pakankamai turėti, todėl kompleksinė teismo psichiatrinė-psichologinė ekspertizė turėtų būti skiriama visais atvejais siekiant išsiaiškinti asmens pripažinimo ribotai pakaltinamumo galimybę. Nors teismo psichiatrinės ekspertizės metu gali būti nustatomas tiek medicininis, tiek juridinis riboto pakaltinamumo kriterijai (remiantis Nuostatų 3.1 p., vienas iš teismo ekspertizės uždavinių – įvertinti įtariamųjų, kaltinamųjų, taip pat padariusių administracinius teisės pažeidimus asmenų psichikos būseną ir nustatyti jų sugebėjimą suprasti savo veiksmų esmę bei juos valdyti), tačiau daug efektyviau ir patikimiau būtų paskirstyti darbą pagal kompetenciją, skiriant kompleksinę psichiatrinę – psichologinę ekspertizę ir leidžiant ekspertams dirbti toje srityje, kurią jie geriausiai išmano: medicininio kriterijaus nustatymą paliekant psichiatriams, o juridinio kriterijaus – psichologams. Šitoks darbo paskirstymas duotų dar vieną privalumą - diskusijos galimybę tarp ekspertų, psichiatro ir psichologo, atlikusių ekspertizę tam pačiam asmeniui. Tai būtų naudinga ir teismui, ginčytiniais riboto pakaltinamumo nustatymo atvejais, vertinant dviejų skirtingų mokslo šakų ekspertų išvadas, taip lengviau apsisprendžiant dėl asmens pripažinimo ribotai pakaltinamumo.

6. RIBOTO PAKALTINAMUMO NUSTATYMAS

Asmenį ribotai pakaltinamumo gali pripažinti tik teismas (Baudžiamojo kodekso 18 str. 1 d.), vadovaudamasis teismo psichiatrinės ekspertizės aktu. Teismas, remdamasis teismo ekspertizės aktu taip pat privalo įvertinti kitus byloje esančius įrodymus (liudytojų parodymus, asmens charakteristiką ir pan.).

Kaip jau minėta, pasiūsti asmenį atlikti teismo psichiatrinės ekspertizės galima tik tuo atveju, kai yra pakankamai duomenų, rodančių, kad kaip tik šis asmuo padarė baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką (BPK 396 str. 1 d.), tai yra, kai nustatytas nusikalstamos veikos sudėties objektas, objektyvioji pusė ir subjektas. Vadinasi, teismo psichiatrinę (psichologinę) ekspertizę teismas skiria tada, kai jau yra įsikinęs, kad būtent tas asmuo padarė nusikalstamą veiką, tik dėl tam tikrų priežasčių suabejoja kaltinamojo pakaltinamumu ir nėra tikras dėl tam tikros bausmės skyrimo tikslingumo ar jos dydžio.

Pažymėtina, kad ribotą pakaltinamumą, remdamasis ekspertizės akto išvadomis bei kitais įrodymais teismas nustato pagal savo vidinį įsitikinimą. Vidinio įsitikinimo, kaip vertinimo kriterijaus, turinys pirmiausia atskleidžiamas vadovaujantis objektyviais veiksniais, tai yra išsamiai

išnagrinėjus visas bylos aplinkybes, Tačiau subjektyvių veiksnių įtakos taip pat negalima nuvertinti. Subjektyvieji vertinimo elementai: pirma – žinojimas, antra – tikėjimas, kad žinojimas yra teisingas, trečia – valios stimulus priimti sprendimą. Filosofijoje būtent tas valios stimulus ir yra įvardijamas kaip vidinis įsitikinimas, be to, skiriami du logiškai susiję ir vienas kitą sąlygojantys momentai: vidinė psichinė būseną, išreiškianti požiūrį į nustatinėjamas bylos aplinkybes, ir įsitikinimas, kaip galutinis požiūrio į faktus susiformavimas konkrečiomis išvadomis⁶⁰.

Teismas privalo vertinti visus byloje surinktus įrodymus, tačiau didžiausią įtaką teismo vidiniam įsitikinimui, sprendžiant dėl asmens pripažinimo ribotai pakaltinamu, daro ekspertizės aktas, jo išvados. Pažymėtina, kad niekur nėra aiškiai įtvirtinta, ar teismas gavęs ekspertizės aktą privalo vadovautis jame suformuluotomis išvadomis? Pasak G. Juodkaitės - Granskienės derėtų atsakyti neigiamai, nes teismo ekspertizės išvadų vertinimas – tai tam tikras procesas, kai teismas visapusiškai, išsamiai ir tiesiogiai analizuoja ekspertizės išvadą, vadovaudamasis materialiniais procesiniais įstatymais bei teisine sąmone, kurie suformuoja teismo vidinį įsitikinimą apie ekspertizės aktą kaip tam tikros bylos aplinkybės įrodymą, turintį reikšmę arba jos neturintį įrodinėjimo procese ir priimant nuosprendį. Jokios iš anksto nustatytos galios ekspertizės aktas, taip pat kaip ir kiti įrodymai, neturi, kol jo neįvertina teismas. G. Juodkaitė – Granskienė rašė, kad teorijoje išsakomos gana skirtingos nuomonės nurodant nuo ko reikėtų pradėti vertinti ekspertizės aktą teismo nagrinėjimo metu: I. Petruchinas nurodo, kad „praktiškai patogiu (nors ir ne visada) pradėti vertinti ekspertizės aktą lyginant jo išvadas su kitais byloje surinktais įrodymais“ ir „įvertinus ekspertizės akto santykį su kitais įrodymais bei įvertinus jo procesinę formą, teismas pereina prie išvadų mokslinio pagrįstumo vertinimo“; tą patį teigia ir A. Paliašvilis: „Mūsų nuomone, ekspertizės akto vertinimą tikslinga pradėti būtent nuo atskirų ekspertizės išvadų patikrinimo. Remiantis tokio patikrinimo rezultatais galima įsitikinti, ar išvados teisingos, ir tada jau vertinti ekspertizės aktą kitų bylos įrodymų kontekste“. Ji (G. Juodkaitė – Granskienė) pateikė ir savo nuomone šiuo klausimu - ekspertizės aktą pirmiausia reikia įvertinti autonomiškai, o tik paskui, įsitikinus, kad jis yra nepriekaištingas savo forma ir moksliniu pagrįstumu, vertinti jį visų kitų bylos įrodymų kontekste.⁶¹.

Nors tektų visiškai sutikti su G. Juodkaitės – Granskienės požiūriu, kad teismo ekspertizės aktą derėtų vertinti santykyje su kitais byloje esančiais įrodymais, tačiau atsižvelgiant į Lietuvos teismų praktiką pastebima tendencija, kad teismai ribotą pakaltinamumą nustato remdamiesi vien

⁶⁰ SABONIS D., Vidinis įsitikinimas, kaip įrodymų ir duomenų vertinimo kriterijus. *Teisės problemos*, 2006 m. Nr. 2(52), p. 43.

⁶¹ JUODKAITĖ-GRANSKIENĖ G. Teismo ekspertizės išvadų vertinimas. *Jurisprudencija*, 2001 Nr.22-14, p. 82-83.

ekspertizės akto išvadomis, tai yra sprendimo motyvuojamojoje dalyje remiasi tik ja. Tai pagrįsti galima pavyzdžiais:

1. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2004 m. lapkričio 16 d. teismo posėdyje kasacine tvarka išnagrinėjo baudžiamąją bylą, pagal nuteistojo V. G. kasacinį skundą, kuriuo jis nuteistas pagal Baudžiamojo kodekso 129 str. 2 d. 2, 5, 6 ir 9 punktus, taip pat pagal Baudžiamojo kodekso 178 str. 4 d. laisvės atėmimo bausmę iki gyvos galvos. Kasatorius skunde teigė, kad ne vieną kartą gydėsi Rygos ir Vilniaus psichiatrinėse ligoninėse, dėl prastos sveikatos ir narkotinio apsvaigimo būsenos įvykių gerai neprisimena, į jo prašymą skirti papildomą psichiatrinę ekspertizę neatsižvelgta. Teismas pasisakė, kad byloje yra Teismo psichiatrinės, psichologinės, narkologinės ekspertizės aktas, kurio išvadose konstatuota, jog nusikaltimų padarymo metu V.G. buvo paprasto alkoholinio pasigėrimo būsenoje, lėtine psichikos liga ar laikinuoju psichikos veiklos sutrikimu neserga, trukdžių jam pilnai suprasti savo veiksmų esmę ir juos valdyti nėra, pagal psichikos sveikatos būseną jis gali būti teisiamas. Esant tokiems duomenims apie V.G. sveikatos būklę klausimas dėl jo pakaltinamumo ar riboto pakaltinamumo nagrinėjant bylą pirmosios ir apeliacinės instancijos teismuose neiškilo⁶².

2. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2008 m. balandžio 22 d. teismo posėdyje kasacine tvarka išnagrinėjo baudžiamąją bylą pagal nuteistojo R.I. kasacinį skundą dėl Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 12 d. nuosprendžio, kuriuo R.I. pripažintas kaltu pagal Baudžiamojo kodekso 281 str. 3 d. (kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimas), Baudžiamojo kodekso 135 str. 2 d. 8 ir 10 punktus (sunkus sveikatos sutrikdymas) ir Baudžiamojo kodekso 284 str. 1 d. (viešosios tvarkos pažeidimas) ir nuteistas laisvės atėmiu šešeriems metams. Taip pat skūsta ir Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. lapkričio 30 d. nutartis, kuria nuteistojo R. I. Apeliacinis skundas atmestas. Kasatoriaus vienas iš pateiktų argumentų buvo tai, kad skiriant ekspertizę pažeistos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso normos; jam turėtų būti skiriama nauja kompleksinė teismo psichoneurologinė-genetinė ekspertizė, nes tik atlikus ekspertinius kompleksinius tyrimus, teismai galės teisingai motyvuoti Baudžiamojo kodekso 18 str. (riboto pakaltinamumo) ir 59 str. (atsakomybę lengvinančių aplinkybių) taikymo ar netaikymo jam klausimą. Teismas į šį kasatoriaus argumentą atsakė, kad teismas gali pripažinti asmenį ribotai pakaltinamu tik teismo psichiatrinės ekspertizės pagrindu, o iš teismo psichiatrijos ekspertizės 2007 m. rugsėjo 25 d. akto matyti, jog R.I. konstatuotas emociškai nestabilus impulsyvaus tipo asmenybės sutrikimas, priverčiamųjų medicinos priemonių taikymas jam nereikalingas. Remiantis tuo, teismas pažymėjo,

⁶² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. lapkričio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-620/2004.

kad apeliacinės instancijos teismas motyvuotai pasisakė nutartyje, jog R.I. pripažinti ribotai pakaltinamu nėra pagrindo⁶³.

3. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2009 m. sausio 20 d. teismo posėdyje kasacine tvarka išnagrinėjo baudžiamąją bylą pagal nuteistojo L.S. kasacinį skundą dėl Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. liepos 4 d. nutarties, kuria atmestas nuteistojo L. S. apeliacinis skundas. L.S. Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. lapkričio 7 d. nuosprendžiu nuteistas pagal Baudžiamojo kodekso 260 str. 3 d. (neteisėtas disponavimas narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis turint tikslą jas platinti arba neteisėtas disponavimas labai dideliu narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekiu) laisvės atėmimu dešimčiai metų. Kasatorius skunde nurodė, kad Lietuvos apeliacinis teismas visiškai nepasisakė dėl galimybės pripažinti jį ribotai pakaltinamu ir atsakomybę lengvinančių aplinkybių taikymo. Teismas, atsakydamas į šį kasatoriaus argumentą, pažymėjo, kad ambulatorinė teismo psichiatrijos ekspertizė nustatė, jog L.S. nusikalstamos veikos padarymo metu psichikos sutrikimu nesirgo, nebuvo laikino psichikos sutrikimo būsenos, galėjo suprasti savo veiksmų esmę ir juos valdyti, todėl šioje byloje riboto pakaltinamumo kriterijai nenustatyti ir taikyti Baudžiamojo kodekso 18 str. nuostatų nebuvo pagrindo⁶⁴.

Iš šių pavyzdžių susidaro išpūdis, kad teismai itin pasikliauja teismo ekspertizės akto išvadomis, o kitų įrodymų motyvuojamosiose dalyse, kuriose pasisakoma dėl riboto pakaltinamumo pripažinimo, net nemini. Taigi teismų praktika vystosi ta linkme, kad teismas tarsi patiki vieną iš savo funkcijų, riboto pakaltinamumo asmeniui pripažinimą, teismo ekspertams, kuriems tokie įgaliojimai nesuteikti, tačiau jų išvados turi esminę reikšmę vertinant asmens pakaltinamumą. Perdėtai pasitikint teismo ekspertizės išvadomis kyla grėsmė, kad nebus pastebėtos teismo ekspertų daromos klaidos, kurias teismas gali aptikti tik vertindamas ekspertizės aktą kitų bylos aplinkybių kontekste.

Vertėtų pakalbėti ir apie teismų užtikrintumą priimant sprendimus pripažinti asmenis ribotai pakaltinamais. Jei teismo ekspertizės akto išvadas bei kitus byloje esančius įrodymus įvertinusiame teisėjui ar teismui visiškai aišku kokį sprendimą priimti, vidinis įsitikinimas aiškiai nusveria sprendimą į vieną ar kitą pusę, tuomet neaiškumų nekyla. Problema atsiranda tada, kai bylos aplinkybės neaiškios (pvz. asmens nusikalstamos veikos padarymo metu nebuvo liudytojų, asmens psichinė būseną keičiasi labai dažnai), ir kyla dvejonė, ar asmuo nusikalstamos veikos padarymo metu buvo ribotai pakaltinamas. Tokiu atveju veikiausiai reikėtų vadovautis baudžiamojoje teisėje galiojančiu principu – „in dubio pro reo“, tai yra, visas neaiškias bylos aplinkybes aiškinti

⁶³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-142/2008.

⁶⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. sausio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-44/2009.

įtariamąjį/kaltinamąjį naudai. Tokie atvejai yra galimi tada, kai teismo ekspertizės akto išvados yra nekonkrečios – tikimybinės, kuriose pasakyta, kad asmuo veikos padarymo metu, tikėtina, galėjo būti ribotai pakaltinamas. Tokiais atvejais teismas, atsižvelgęs į kitas bylos aplinkybes ir remdamasis tuo, kad bausmė ribotai pakaltinamiems asmenims gali būti švelninama ar jie gali būti nuo jos atleisti paskiriant baudžiamojo poveikio ar priverčiamąsias medicinos priemones, turėtų pripažinti asmenį veikos padarymo metu buvus ribotai pakaltinamą, taip galimai palengvinant jo baudžiamąją atsakomybę.

7. RIBOTAI PAKALTINAMŲ ASMENŲ BAUDŽIAMOJI ATSAKOMYBĖ

Baudžiamajame kodekse asmenų, teismo pripažintų ribotai pakaltinamais, baudžiamosios atsakomybės ribos yra diferencijuojamos, atsižvelgiant į padarytos nusikalstamos veikos sunkumo laipsnį. Asmenims, padariusiems baudžiamąjį nusižengimą, neatsargų arba nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą Baudžiamajame kodekse numatyta galimybė: 1) švelninti bausmę, remiantis Baudžiamojo kodekso 59 str.; 2) atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ir skirti baudžiamojo poveikio priemones; 3) atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės. Tuo tarpu asmenims, pripažintiems ribotai pakaltinamais, padariusiems sunkų ar labai sunkų nusikaltimą, atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės nenumatytas, tačiau bausmė gali būti švelninama, remiantis Baudžiamojo kodekso 59 str. numatytais atsakomybę lengvinančiomis aplinkybėmis.

Toks baudžiamosios atsakomybės suskirstymas gali būti argumentuojamas bausmės paskirtimi – taip paveikti asmenį, kad savo gyvenimo tikslų jis siektų teisėtais būdais ir priemonėmis. Lengvesnę nusikalstamą veiką padariusiam ribotai pakaltinamam asmeniui, kurio nusikalstamos veikos subjektyviajai pusei įtaką darė psichikos sutrikimas, reikės ir mažesnės bausmės, o kartais minėtam tikslui pasiekti užteks baudžiamojo poveikio ar medicininės prievartos priemonių skyrimo ir atvirkščiai – asmeniui, kuris, nors ir būdamas ribotai pakaltinamas, padarė sunkų ar labai sunkų nusikaltimą, turi būti skiriama griežtesnė bausmė, kaip pažeidus reikšmingesnę teisinę gėrį, o atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės negali būti taikomas.

Baudžiamojo kodekso 59 str. 1 d. 11 p. ribotas pakaltinamumas įtvirtintas kaip savaime atsakomybę lengvinanti aplinkybė, todėl teismas, sprenddamas dėl ribotai pakaltinamo asmens net ir padariusio sunkią ar labai sunkią nusikalstamą veiką, į šią aplinkybę turi atkreipti dėmesį.

Atsižvelgiant į nusikalstamų veikų klasifikavimą pagal sunkumo laipsnį, už visas ribotai pakaltinamais nustatytų asmenų padarytas nusikalstamas veikas, už kurių padarymą nustatyta sankcija neviršija šešerių metų laisvės atėmimo bausmės (apysunkis nusikaltimas), jie gali būti atleidžiami nuo

baudžiamosios atsakomybės ir jiems skiriamos baudžiamojo poveikio ar medicininės prievartos priemonės.

Baudžiamojo poveikio priemonė – teismo skiriama valstybės prievartos priemonė, kuri apriboja pilnamečio asmens, atleisto nuo baudžiamosios atsakomybės arba bausmės, teises ir laisves bei nustato specialias pareigas ir padeda įgyvendinti bausmės paskirtį. Savo esme ir turiniu baudžiamojo poveikio priemonės labai panašios, tačiau ne tapačios bausmėms, nes skirtingi jų skyrimo pagrindai, teisių ir laisvių apribojimo apimtys, teisiniai jų nevykdymo padariniai ir pan. Taigi baudžiamojo poveikio priemonės – viena iš valstybės nustatytos reakcijos į padarytą nusikalstamą veiką formų. Atleidimu nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės ir baudžiamųjų poveikio priemonių paskyrimu taip pat turi būti siekiama to paties rezultato, kurio siekiama kriminaline bausme, tai yra, asmens, padariusio nusikalstamą veiką, pataisymo, galimybės daryti naujas nusikalstamas veikas apribojimo ar atėmimo ir taip toliau⁶⁵. Baudžiamojo kodekso 67 str. įvardytos penkios baudžiamojo poveikio priemonės: 1) uždraudimas naudotis specialia teise; 2) turtinės žalos atlyginimas ar pašalinimas; 3) nemokami darbai; 4) įmoka į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą; 5) turto konfiskavimas. Šių minėtų priemonių baudžiamasis poveikis pasireiškia tuo, kad jos suvaržo asmenų, padariusių nusikalstamą veiką, teises ir laisves arba nustato specialias pareigas, kurių paskirtis daugiau auklėjamojo negu baudžiamojo pobūdžio. Siekiant kaltininkui paskirti geriausią poveikio priemonę, įstatyme palikta teisė teismui spręsti dėl tinkamiausių baudžiamojo poveikio priemonių ir jų skaičiaus. Jeigu asmuo paskirtos poveikio priemonės įvykdyti negali, leidžiama vykdymo procese ją pakeisti kita. Tai reiškia, kad įstatyme daugiausia dėmesio skiriama tam, jog baudžiamojo poveikio priemonė darytų maksimalų poveikį asmeniui. Jas (baudžiamojo poveikio priemonės) pagal savo esmę ir daromą poveikį galima skirstyti į kelias grupes:

1) Pirmąją grupę sudarytų priemonės, turinčios prevencinį pobūdį, tai yra uždraudimas naudotis tam tikromis teisėmis. Šios baudžiamosios poveikio priemonės turinį sudaro tokio pobūdžio draudimai kaip draudimas vairuoti transporto priemonę, medžioti, žvejoti, nusikaltimo įrankių, priemonių ar nusikaltimu gautos naudos konfiskavimas ir pan. Šių priemonių paskirtis – padėti užkirsti kelią naujų nusikalstamų veikų padarymui bei pašalinti sąlygas padaryti nusikalstamą veiką⁶⁶. Uždraudimas naudotis specialia teise gali būti skiriamas nuo vienerių iki trejų metų⁶⁷, tačiau skirti šią baudžiamojo poveikio priemonę teismas gali tik tada, kai nusikalstama veika padaryta būtent naudojantis ta teise. Tai puikiai matosi iš Panevėžio apygardos teismo 2009 m. kovo 10 d. nutarties.

⁶⁵ PRAPIESTIS, Jonas. et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 375-376.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 376-377.

⁶⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 68 str. 2 d.

Tą dieną teismo posėdyje apeliacine tvarka išnagrinėta baudžiamoji byla, pagal nuteistojo R. S. Ir nukentėjusiosios N.L. apeliacinius skundus dėl Kupiškio rajono apylinkės teismo 2008 m. liepos 31 d. nuosprendžio, kuriuo R. S. Nuteistas pagal Baudžiamojo kodekso 281 str. 4 d. (kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimas) laisvės atėmimu 2 metams ir 4 mėnesiams. Remiantis Baudžiamojo kodekso 75 str. 1 d., 2 d. 4 p., 7 p., R. S. bausmės vykdymas atidėtas 2 metų 6 mėnesių laikotarpiui, įpareigojant jį be teismo sutikimo nekeisti darbo vietos bei be institucijos, prižiūrinčios bausmės vykdymo atidėjimą sutikimo neišvykti iš gyvenamosios vietos ilgiau kaip septynioms paroms. Taip pat, vadovaujantis Baudžiamojo kodekso 67 str. 2 d. 1 p. bei 68 str., R. S. taikyta baudžiamojo poveikio priemonė – uždraudimas naudotis specialia teise, uždraudžiant jam 3 metus vairuoti kelių transporto priemones. Panevėžio apygardos teismas nustatė, kad R. S. nuteistas už tai, jog 2006 m. birželio 17 d. apie 6 valandą 20 minučių prie namo Nr. 1, Atgimimo g., Kupiškio mieste, būdamas apsvaigęs nuo alkoholio, tuo pažeisdamas Kelių eismo taisyklių 68 p. nurodytą reikalavimą, vairuodamas automobilį nesilaikė visų būtinų atsargumo priemonių, sukeldamas pavojų kitų eismo dalyvių saugumui, nepasirinko saugaus važiavimo greičio, atsiradus kliūčiai ir iškilus grėsmei eismo saugumui – važiuojamojoje dalyje ėjusiai N. L. - automobilio nestabdė ir jos neapvažiavo, nesuvaldęs automobilio, judėdamas įstrižai važiuojamosios dalies iš kairės į dešinę, dešinės pusės ratais užvažiavo ant dešinio bordiūro bei žaliosios vejų ir automobilio priekinės plokštumos kaire puse partrenkė pėsčiąją N. L., tuo pažeisdamas Kelių eismo taisyklių 53, 172 ir 173 punktuose nurodytus reikalavimus, sukėlė eismo įvykį, kurio metu dėl patirtų sužalojimų N. L. buvo sunkiai sutrikdyta sveikata. Nuteistasis R. S. apeliaciniu skundu prašė jį jam paskirtos baudžiamojo poveikio priemonės taikymo laikotarpį įskaityti laikotarpį nuo 2006 m. liepos 20 d. iki 2007 m. spalio 31 d., nes kitos bylos ikiteisminio tyrimo metu jam buvo paskirta kardomoji priemonė – dokumento paėmimas (prokuroro nutarimu iš jo paimtas vairuotojo pažymėjimas). Teismas pasisakė, kad R. S. padarė nusikalstamą veiką vairuodamas automobilį, todėl pirmosios instancijos teismas, nepažeisdamas Baudžiamojo kodekso 68 str. 2 d. nuostatų, paskyrė R. S. 3 metų teisės vairuoti transporto priemonę draudimo terminą, todėl prašymas jį sutrumpinti netenkintinas. Taip pat atmestinas ir nuteistojo prašymas įskaityti jam kitoje baudžiamojoje byloje taikytos kardomosios priemonės - vairuotojo pažymėjimo paėmimo laikotarpį, nes kardomojo ir baudžiamojo poveikio priemonės nėra tapačios, skiriasi jų skyrimo pagrindai, paskirtis, teisių ir laisvių apribojimo apimtys⁶⁸.

⁶⁸ Panevėžio apygardos teismo 2009 m. kovo 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-8-337/2009.

Nors pateiktame pavyzdyje riboto pakaltinamumo klausimas nebuvo sprendžiamas, tačiau ši baudžiamojo poveikio priemonė, pagal savo atliekamą prevencinę funkciją, ribotai pakaltinamiems asmenims turėtų būti tinkamiausia ir efektyviausia, atsižvelgiant į tai, kad palikimas naudotis tam tikra teise (pvz. ginklo laikymo teise) gali kelti grėsmę visuomenės saugumui, nes nestabilios psichikos asmenys bet kuriuo momentu gali nusikalstamą veiką pakartoti.

2) Antrąją baudžiamojo poveikio priemonių grupę gali sudaryti priemonės, kuriomis siekiama nukentėjusiojo nuo nusikalstamos veikos teisių atstatymo: turtinės žalos atlyginimas ar pašalinimas, įmoka į nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų padarymo fondą. Sumos dydis gali būti nuo 5 iki 25 MGL (minimalių gyvenimo lygių). Tokiomis priemonėmis yra siekiama sušvelninti psichologinį nukentėjusiojo šoką, sumažinti patirtus nuostolius, atsiradusius dėl nusikalstamos veikos padarymo⁶⁹. Šią baudžiamojo poveikio priemonių grupę atskleisti galima nurodant 2006 m. spalio 23 d. Švenčionių rajono apylinkės teismo nuosprendį, kuriuo V.R.N. pripažinta kalta padariusi nusikaltimą, numatytą Baudžiamojo kodekso 187 str. 2 d. dėl to, kad ji 2004 m. lapkričio 17 d., apie 15 valandą, keršydama dėl jai nepalankaus Ignalinos rajono apylinkės teismo sprendimo, Ignalinos rajone, visuotinai pavojingu būdu – padėgdama sunaikino V.B. priklausantį gyvenamąjį namą ir pirtį, taip padarydama V. B. 23505 Lt dydžio turtinę žalą, sugadino V. T. Ir D. T. priklausantį gyvenamąjį namą, padarydama jiems 6984 Lt turtinę žalą bei J.U. priklausantį gyvenamąjį namą, padarydama jai 4900 Lt turtinę žalą. Teismas V.R.N. pripažino ribotai pakaltinama ir atleido nuo baudžiamosios atsakomybės bei pritaikė Baudžiamojo kodekso 67 str. ir paskyrė baudžiamojo poveikio priemonę – 3125 Lt įmoką į nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų asmenų fondą⁷⁰.

Reikėtų pažymėti, kad ši baudžiamojo poveikio priemonė nėra itin gera veiksmingumo požiūriu, nes ji daugiau teigiamai veikia nukentėjusįjį, o ne nuteistąjį ir primena kitą bausmę – baudą. Šios baudžiamojo poveikio priemonės efektas būtų didesnis ją skiriant papildomai su kitomis, pavyzdžiui, kartu su nemokamais darbais, taip sukeltiant asmeniui ne vien tik finansinius įpareigojimus.

3. Būtent nemokami darbai, kurių funkcija, kaip baudžiamojo poveikio priemonės, yra pataisyti kaltininką ir sudaro trečiąją baudžiamojo poveikio priemonių grupę. Darbas ir pagalba neįgaliesiems, jų aprūpinimo problemos, sveikatos priežiūros, globos ir rūpybos įstaigų gyvavimo ir veiklos atmosfera gali asmenį, padariusį nusikalstamą veiką, paveikti stipriau nei griežta bausmė⁶⁰.

⁶⁹ PRAPIESTIS, Jonas. et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 375-376, p. 377.

⁷⁰ 2006 m. spalio 23 d. Švenčionių rajono apylinkės teismo nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-350/2007.

⁶⁰ PRAPIESTIS, Jonas. et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 377

Teismas gali skirti nuo 20 iki 100 valandų nemokamų darbų, tačiau tik asmeniui raštiškai sutikus. Jei asmuo dėl tam tikrų priežasčių nesutinka, tokia baudžiamojo poveikio priemonė negali būti skiriama. Reikėtų įvertinti tokią aplinkybę, kad asmeniui, turinčiam psichikos sutrikimą, pačiam gali reikėti tam tikros priežiūros, todėl ribotai pakaltinamiems asmenims, ši baudžiamojo poveikio priemonė turėtų būti taikoma itin atsargiai, prieš tai įsitikinus, kad tas asmuo sugebės vykdyti jam paskirtą darbą ir tai, nepaisant paties asmens raštiško sutikimo, duos naudą, o ne žalą.

Be baudžiamojo poveikio priemonių, teismui taip pat suteikta teisė ribotai pakaltinamiems asmenims skirti priverčiamąsias medicinos priemones. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2005 m. gruodžio 20 d. nutartimi pasisakė, kad pagal baudžiamąjį įstatymą, priverčiamosios medicinos priemonės – tai ir gydomojo, ir valstybės prievartos poveikio priemonių visuma, tam tikras jų derinys; šiomis priemonėmis siekiama užtikrinti pavojingas veikas padariusių asmenų sveikatos apsaugą, gydymą ir kitus gyvybiškai svarbius interesus; kartu minėtomis priemonėmis norima apsaugoti visuomenę nuo kitų galimų sutrikusios psichikos asmenų pavojingų veikų; nors priverčiamosios medicinos priemonės nėra bausmės, jos neužtraukia teistumo ir pan., tačiau kai kurios jų pagal sukeltus suvaržymus prilyginamos suėmimui ar laisvės atėmimui⁶¹.

Taigi priverčiamųjų medicinos priemonių taikymas ribotai pakaltinamiems asmenims yra bausmės alternatyva, kurią savo nuožiūra skiria teismas, vadovaudamasis Baudžiamojo kodekso 98 str. Minėto straipsnio 1 d. išvardintos tokios priverčiamosios medicinos priemonės: 1) ambulatorinis stebėjimas pirminės psichikos sveikatos priežiūros sąlygomis; 2) stacionarinis stebėjimas bendro stebėjimo sąlygomis psichikos sveikatos priežiūros įstaigose; 3) stacionarinis stebėjimas sustiprinto stebėjimo sąlygomis specializuotose psichikos sveikatos priežiūros įstaigose; 4) stacionarinis stebėjimas griežto stebėjimo sąlygomis specializuotuose psichikos sveikatos priežiūros įstaigose.

Priverčiamosios medicinos prievartos priemonės pagal jų atlikimą gali būti skirstomos į dvi grupes: ambulatorinį stebėjimą pirminės psichikos sveikatos priežiūros sąlygomis ir priverstinį stacionarinį gydymą, kuris dar skirstomas pagal stebėjimo sąlygas į bendrąjį sustiprintą ir griežtą.

Ambulatorinį stebėjimą pirminės psichikos sveikatos priežiūros sąlygomis teismas taiko nepakaltinamam (ar ribotai pakaltinamam) asmeniui, kurio dėl padarytos pavojingos veikos pobūdžio ir psichikos sutrikimo sunkumo nereikia stebėti (gydyti) psichiatrinėje ligoninėje. Ši priemonė gali būti skiriama ir po priverstinio stacionarinio gydymo, kai ligonio psichikos būklė pastebimai ir stabiliai pagerėja ir jis gali bei turi toliau tęsti gydymą ambulatorinio stebėjimo sąlygomis.

⁶¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. gruodžio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-569/2005.

Stacionarinį stebėjimą bendrojo stebėjimo sąlygomis teismas taiko nepakaltinamam (ar ribotai pakaltinamam) asmeniui, kurį dėl psichikos sutrikimo pobūdžio reikia stebėti ir gydyti bendrojo profilio psichiatriniam stacionare ir kurio padaryta nusikalstama veika nebuvo itin pavojinga.

Skirtingai nei pirmosios dvi priemonės, stacionarinis stebėjimas sustiprinto ir griežtojo stebėjimo sąlygomis vykdomas specialiose psichikos sveikatos priežiūros įstaigose. Stacionarinio stebėjimo sustiprinto stebėjimo sąlygomis priemonė dažniausiai skiriama asmenims, dėl psichikos sutrikimo turintiems polinkį daryti pavojingas veikas, ypač smurtinius veiksmus, polinkį bėgti, sergančius priklausomybės ligomis, tuo tarpu stacionarinis stebėjimas griežto stebėjimo sąlygomis skiriamas asmenims, padariusiems itin pavojingas veikas (sunkius kūno sužalojimus, nužudymus, padegimus ir pan.)⁶².

Riboto pakaltinamumo požiūriu, aktualios tikrai pirmosios trys priverčiamosios medicinos prievartos priemonės, nes ribotai pakaltinami asmenys padarę sunkias ir labai sunkias nusikalstamas veikas neatleidžiami nuo baudžiamosios atsakomybės – jiems bausmė gali būti tik švelninama. Todėl stacionarinis stebėjimas griežto stebėjimo sąlygomis skiriamas tik nepakaltinamais pripažintiems asmenims.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pasisakęs, kad priverčiamosiomis medicinos prievartos priemonėmis „siekiama iš dalies labai panašių tikslų kaip ir bausmės tikslai, tačiau savo forma ir esme jos yra skirtingos“⁶³. Tai yra, jos skiriamos ribotai pakaltinamam pripažintam asmeniui, kai teismo nuomone, kitokią bausmę ar baudžiamąjį poveikio priemones jam taikyti neefektyvu ar netikslinga. Minėtoje nutartyje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymėjo, kad Baudžiamojo kodekso 98 „straipsnyje nenumatyta, už kokias padarytas pavojingas veikas teismas gali paskirti kurią nors iš Baudžiamojo kodekso 98 str. 1 dalyje nurodytų priverčiamųjų medicinos priemonių. Jame numatytas priverčiamas medicininės priemonės teismas parenka ir taiko, atsižvelgdamas į baudžiamojo įstatymo nustatytus pagrindinius kriterijus, tai yra į psichikos sutrikimą ir jo sunkumą, padarytos pavojingos veikos pobūdį, pavojų, kurį asmuo gali kelti savo ar kitų asmenų sveikatai“⁶⁴. Remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 393 str., asmeniui priverčiamosios medicininės prievartos priemonės gali būti taikomos ne tik nustačius, kad nusikalstamos veikos padarymo metu asmuo buvo ribotai pakaltinamas ar nepakaltinamas, tačiau ir tais atvejais, kai jam sutrinka psichika po padarytos nusikalstamos veikos ar paskirtos bausmės. Priverčiamosios medicininės prievartos priemonės yra skiriamos nenurodant jų trukmės, nes jų trukmę lemia ligonio psichikos sveikatos būklė, o

⁶² RADAVIČIUS, Erdvilas, Liauginas. *Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis*. Vilnius, 2004, p 115-117.

⁶³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-793/2005.

⁶⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-840/2007.

priverčiamųjų medicininių prievartos priemonių panaikinimo klausimą sprendžia teismas, remdamasis gydančių gydytojų rekomendacija.

Teismas, priimdamas sprendimus dėl konkrečios priverčiamosios medicinos prievartos priemonės taikymo rūšies, taip pat dėl jos taikymo pratęsimo, nutraukimo ar pakeitimo, kaip minėta remiasi gydančių gydytojų rekomendacija, tačiau gali priimti ir priešingą sprendimą nei nurodytas rekomendacijoje. 2008 m. spalio 10 d. Panevėžio apygardos teismas išnagrinėjo A.P. įstatyminės atstovės R.S. skundą dėl Rokiškio rajono apylinkės teismo 2008 m. rugsėjo 17 d. nutarties, kuria A.P. priverčiamoji medicinos priemonė – stacionarinis stebėjimas Rokiškio psichiatrijos ligoninėje bendro stebėjimo sąlygomis pratęsta. Teismas nustatė, kad 2006 m. rugpjūčio 24 d. Kauno apygardos teismo nutartimi pripažinta, kad A.P. padarė baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, numatytą Baudžiamojo kodekso 129 str. 2 d. 9 p. (nužudymas), būdamas nepakaltinamas, ir jam paskirta priverčiamoji medicinos priemonė – stacionarinis stebėjimas griežto stebėjimo sąlygomis specializuotoje psichikos sveikatos priežiūros įstaigoje. 2007 m. vasario 20 d. Rokiškio rajono apylinkės teismo nutartimi gydymo režimas A.P. iš griežto stebėjimo sąlygų buvo pakeistas į sustiprinto stebėjimo sąlygas, o 2008 m. kovo 3 d. to paties teismo nutartimi bendro stebėjimo sąlygos ir gydymas pratęstas. 2008 m. rugpjūčio 28 d. Rokiškio psichiatrijos ligoninė teikimu kreipėsi į Rokiškio rajono apylinkės teismą dėl A.P. taikytos priverčiamosios medicinos priemonės – stacionarinio stebėjimo bendro stebėjimo sąlygomis pakeitimo į ambulatorinį stebėjimą pirminės sveikatos priežiūros sąlygomis, tačiau 2008 m. rugsėjo 17 d. nutartimi Rokiškio rajono apylinkės teismas šį teikimą atmetė ir pratęsė medicininės prievartos priemonės – stacionarinio stebėjimo bendro stebėjimo sąlygomis terminą. A.P. įstatyminė atstovė skundu prašė panaikinti minėtą nutartį ir skirti A. P. taikyti priverčiamąją medicinos priemonę – ambulatorinį stebėjimą pirminės psichikos sveikatos priežiūros sąlygomis. Panevėžio apygardos teismas pasisakė, kad priverčiamosios medicinos priemonės taikymas priklauso išimtinai teismo kompetencijai, kuris parinkdamas medicinos priemonės rūšį atsižvelgia į pagrindinius kriterijus, kuriuos nustato baudžiamasis įstatymas, o sveikatos priežiūros įstaigos išvada yra tik rekomendacinio pobūdžio ir neturi jokios išankstinės galios. Taip pat pasisakė, kad apylinkės teismas tinkamai ištyrė, nustatė ir nutartimi įvertino A. P. psichikos sutrikimą ir jo sunkumą (sirgo ir tebeserga paranoidine šizofrenija), atsižvelgė į tai, kad jis padarė baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, kuri priskirtina labai sunkių nusikaltimų kategorijai ir pagrįstai pripažino, jog A.P. bendro stebėjimo sąlygomis stebimas palyginti trumpą laikotarpį, todėl negalima užtikrintai teigti, kad jo pavojingumas sumažėjęs iki tiek, jog jam galima būtų taikyti stebėjimą ambulatorinėmis sąlygomis. Visa tai išdėstęs, teismas skundą atmetė.

Kaip jau anksčiau minėta (dėl juridinio kriterijaus nustatymo), teismo medicininio pobūdžio aplinkybių vertinimas ir sprendimų šioje srityje priėmimas kelia dvejonių dėl teismų kompetencijos trūkumo. Gydomo įstaigos išvados, nors ir rekomendacinio pobūdžio, yra paremtos psichiatrijos, psichologijos, medicinos mokslais, o teismas jas gali vertinti tik per savo teisinės sąmonės ir vidinio įsitikinimo prizmę, taip galimai priimdamas ne pačius geriausius (naudingiausius) sprendimus ligonio gydymui, tai yra, pažeisdamas ligonio teisę į adekvatų jo psichikos būklei gydymą. Kadangi teismai neturi reikalingos medicininės kvalifikacijos, diskutuotina baudžiamajame įstatyme jiems priskirta teisė nustatyti priverčiamosios medicinos priemonės rūšį. Visgi būtų geriau, kad teismai pasitiktų teismo psichiatrų ir psichologų kompetentingumu, kurie ekspertizės akte tarp išvadų pateikia savo nuomonę/siūlymą apie skirtiną priverčiamąją medicinos priemonės rūšį, nes ekspertai yra savo srities profesionalai, o neatsižvelgus į jų siūlymus teismo skiriama priverčiamoji medicinos priemonė kelia didelių dvejonių dėl jos tinkamumo bei adekvatumo.

8. RIBOTAS PAKALTINAMUMAS IR AMŽIUS

Pagal Baudžiamojo kodekso 13 str. nuostatas, asmuo laikomas visiškai atsakingu už savo veiksmus ir atsako už Baudžiamajame kodekse numatytą uždraustų veikų padarymą, jeigu jam iki tol buvo suėję 16 metų. Šešiolikmečiui ir vyresniam pakaltinamam asmeniui padariusiam nusikalstamą veiką, baudžiamoji atsakomybė taikoma bendra tvarka. Asmenys sulaukę 14 metų, tačiau nesulaukę 16, papuola į tam tikrą „ribotos baudžiamosios atsakomybės“ sferą, tai yra pagal Baudžiamojo kodekso 13 str. 2 d. jie baudžiami tik už tam tikrų nusikalstamų veikų padarymą, o tam tikrais atvejais, atsižvelgiant į Baudžiamojo kodekso 81 str. 2 d. nuostatas, jiems prilyginami ir 18-21 metų asmenys, pagal savo socialinę brandą tokiam amžiaus tarpsniui (18-21) neprilygstantys.

Taigi įstatymų leidėjo manymu, nepilnamečiai (vartojama sąvoka nepilnamečiai reiškia „nepilnametystę“, pagal Baudžiamąjį kodeksą, tai yra asmenys iki 16 metų) neviseškai supranta savo atliekamų veiksmų neteisėtumą, todėl atidžiau įsigilinus galima teigti, kad nepilnamečiams taikomos „nuolaidos“ (mažesnė baudžiamoji atsakomybė) turi tam tikrų riboto pakaltinamumo kriterijų požymių: nepakankamas protinis išsivystymas, nesusiformavęs charakteris, nebrandi ir nestabili psichika (lyginant su suaugusiais žmonėmis) gali būti iš dalies prilyginta medicininio kriterijaus buvimui, o tik dalinis nusikalstamos veikos ir jos pasekmių supratimas (ką taip pat sąlygoja amžius) – juridinio kriterijaus intelektualinio požymio buvimui.

Kanados baudžiamojo kodekso 13 str. įtvirtintas amžius nuo kurio asmuo laikomas pakaltinamu, tai yra 12 metų. Kanados aukščiausiasis teismas yra pasisakęs, kad asmeniui sulaukus

12 metų, jam pradedama taikyti baudžiamoji atsakomybė ir pakaltinamumo prezumpcija, kuri reiškia, kad asmuo yra pakaltinamas, jei neįrodyta priešingai; nors pakaltinamumo ir vaikiškumo (turima galvoje asmenys iki 12 metų) būsenos negali būti visiškai sulygintos, tačiau ryšys tarp šių dviejų būsenų ir tikslo, dėl kurio jos išskiriamos baudžiamojoje teisėje – akivaizdus. Pasak Kanados Aukščiausiojo Teismo, vaikai iki 12 metų negali būti baudžiami dėl to, kad jie būna nepakankamai subrendę ir neišvystę bendram (visų asmenų) pakaltinamumui reikalingų savybių, kurių buvimo reikalauja teisė ir teisingumas, kai asmuo vertinamas pagal baudžiamosios teisės standartus⁶⁵.

Taigi, asmens amžius yra pakankamai jautri vieta baudžiamojoje teisėje, todėl teismams reikia ypač atidžiai įvertinti ar asmuo išvis gali atsakyti už tam tikrą nusikalstamą veiką, ar ne. Visgi teismų praktika rodo, kad klaidų neišvengiama iki pat dabar. Kaip pavyzdį galima pateikti 2009 m. kovo 17 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartį, kurioje išnagrinėta Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 453 str. 3 d. tvarka atnaujinta baudžiamoji byla, pagal nuteistojo A.F. gynėjo advokato Kazimiero Juknos pareiškimą dėl aiškiai netinkamo baudžiamojo įstatymo pritaikymo. A.F. Lazdijų rajono apylinkės teismo 2007 m. birželio 1 d. nuosprendžiu nuteistas pagal Baudžiamojo kodekso 214 str. 1 d. (netikrų mokėjimo instrumentų, skirtų atsiskaityti ne grynais pinigais, gaminimas ar disponavimas jais) ir 302 str. 1 d. (antspaudo, spaudo ar dokumento pagrobimas arba pagrobtojo panaudojimas) paskiriant vienerių metų laisvės atėmimo bausmę. Vadovaujantis Baudžiamojo kodekso 92 str., paskirtos bausmės vykdymas atidėtas dviem metams ir, pagal Baudžiamojo kodekso 82 str. 1 d. 3 ir 5 punktus A. F. Paskirtos auklėjamojo poveikio priemonės: elgesio apribojimas dvylikai mėnesių, įpareigojant jį būti namuose nuo 22 iki 6 valandos ir tęsti mokslą bei atlikti 40 valandų nemokamų auklėjamojo pobūdžio darbų sveikatos priežiūros, globos ir rūpybos ar kitose valstybinėse ar nevalstybinėse įstaigose ar organizacijose, kuriose darbas gali turėti auklėjamąjį pobūdį. Lazdijų rajono apylinkės teismo 2008 m. gruodžio 17 d. nutartimi A.F. bausmės vykdymo atidėjimas panaikintas ir nuspręsta vykdyti Lazdijų rajono apylinkės teismo 2007 m. birželio 1 d. nuosprendžiu paskirtą vienerių metų laisvės atėmimo bausmę, atliekant ją pataisos namuose. A.F. gynėjas skunde nurodė, kad nusikalstamų veikų padarymo metu A.F. dar nebuvo suėję 16 metų, todėl jis negalėjo būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. A.F. gynėjas prašė panaikinti Lazdijų rajono apylinkės teismo 2007 m. birželio 1 d. nuosprendį ir Lazdijų rajono apylinkės teismo 2008 m. gruodžio 17 d. nutartį dėl A.F. ir baudžiamąją bylą jam nutraukti. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų kolegija pasisakė, kad bendroji amžiaus riba, nuo kurios asmuo gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, yra 16 metų, o Baudžiamojo kodekso 13 str. 2 d. yra specialioji norma

⁶⁵ Kanados Aukščiausiojo Teismo praktika. Prieiga per internetą: <<http://ssc.lexum.umontreal.ca/en/1990/1990rcs3-1303/1990rcs3-1303.html>>

Baudžiamojo kodekso 13 str. 1 d. atžvilgiu. Veikas, už kurių padarymą baudžiamoji atsakomybė numatyta Baudžiamojo kodekso 214 str. 1 d., 302 str. 1 d., nuteistasis A.F. padarė 2006 m. lapkričio 15 d., tai yra veikų padarymo metu jis buvo sulaukęs 15 metų. Nei Baudžiamojo kodekso 214 str., nei 302 str. numatytos veikos nepriskiriamos prie tų, už kurias asmuo atsako sulaukęs 14 metų amžiaus. Vadinasi, už nuteistajama A.F. inkriminuotas nusikalstamas veikas atsako asmuo, sulaukęs 16 metų amžiaus, tai yra amžiaus, kurio nuteistasis A.F. nebuvo sulaukęs veikų padarymo metu. Taigi jis nebuvo nusikalstamų veikų, numatytų Baudžiamojo kodekso 214 str. 1 d. ir 302 str. 1 d., už kurias jis nuteistas Lazdijų rajono apylinkės teismo 2007 m. birželio 1 d. nuosprendžiu, subjektas. Remdamasis šiais argumentais Lietuvos Aukščiausiasis Teismas panaikino Lazdijų rajono apylinkės teismo 2007 m. birželio 1 d. nuosprendį ir 2008 m. gruodžio 17 d. nutartį bei nutraukė bylą A.F.⁶⁶.

Tokios apylinkės teismų daromos klaidos yra nepateisinamos, nes nusikalstamos veikos subjekto amžius yra vienas iš esminių požymių, kuriuos reikia įvertinti pirmiausia ir kurio buvimas/nebuvimas tiesiogiai daro įtaką asmens baudžiamumui. Taip pat nepilnametis baudžiamojo proceso metu verčiamas patirti spaudimą, kas gali atsilipti ir jo psichinei sveikatai. Kita vertus teismas turėtų atsižvelgti į nepilnamečio suvokimo laipsnį nusikalstamos veikos darymo metu. Pateiktame pavyzdyje matyti, kad nepilnametis padarė kelias skirtingas nusikalstamas veikas, todėl veikiausiai tai nebuvo atsitiktiniai veiksmai, jis suprato, kad atliekami poelgiai neteisėti, todėl imperatyvus Baudžiamajame įstatyme numatytas minimalus 14 metų amžius gali būti diskutuotinas. Neretai paaugliams branda ateina anksčiau nei jie sulaukia 16 metų, todėl imperatyvus įstatyme įtvirtintas 16 metų barjeras ne visada gali atitikti savo paskirtį dėl kurios jis buvo įtvirtintas.

Galimas ir atvirkštinis variantas. Pavyzdžiui A. Drakšienė rašo, kad „į teismų akiratį patenka nepilnamečiai, kurie teismo pripažįstami pakaltinamais, tačiau jų protinis išsivystymas ar liguista psichinė būseną leidžia abejoti jų asmenybės visavertiškumu ir gebėjimu aiškiai suvokti savo veiksmų esmę ir juos valdyti. Tokiais atvejais būtina psichiatrinė ekspertizė, kurios rezultatais remdamasis teismas galėtų pripažinti (ar nepripažinti) juos ribotai pakaltinamais. Teismas turi įvertinti, ar nepilnametis yra pakankamai psichiškai ir doroviškai subrendęs, kad galėtų suvokti veikos neteisėtumą, jos pobūdį, tačiau Baudžiamojo kodekso 18 str. įstatymų leidėjas pirmiausia akcentuoja asmens psichikos sutrikimus, todėl dažnai gali kilti problemų vertinant tam tikrus nepilnamečių elgesio sutrikimus, kurie nevisiškai susiję su psichikos liga, sąmonės sutrikimu ar kitomis psichikos

⁶⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-7/2009.

anomalijomis. Riba tarp elgesio ir psichikos sutrikimo sutrikimo, dėl kurių nepilnametis negalėjo visiškai suvokti pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio ar valdyti savo veiksmų, yra sąlygiška⁶⁷.

Kadangi nepilnamečių nusikalstamumas yra sudėtingas reiškinys, įstatymų leidėjui teko ieškoti tam tikrų priemonių, kurios efektyviai pakeistų kriminalinę bausmę, nes nepilnamečių (14 ir 15 m.) psichika dar būna nepasirengusi adekvačiai priimti bausmės, o apie bausmės tikslų pasiekimą negali būti net kalbos. Ypatingai sunku rasti bausmės atitikmenį nepilnamečiui, turinčiam psichikos sutrikimą, kuris dėl jo (psichikos sutrikimo) ir jauno amžiaus sunkiai supranta padarytos pačios nusikalstamos veikos pobūdį, jau nekalbant apie bausmės tikslą. Dėl šios priežasties Baudžiamojo kodekso 82 str. yra įtvirtintas auklėjamųjų poveikio priemonių nepilnamečiams institutas. Iš viso Baudžiamajame kodekse įtvirtintos 6 auklėjamojo poveikio priemonės nepilnamečiams: 1) įspėjimas; 2) turtinės žalos atlyginimas arba pašalinimas; 3) nemokami auklėjamojo pobūdžio darbai; 4) atidavimas tėvams ar kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais ugdyti ir prižiūrėti; 5) elgesio apribojimas; 6) atidavimas į specialią auklėjimo įstaigą. Jos gali būti skiriamos tik nepilnamečiui esant atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės. Nepilnamečių atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės reglamentuoja Baudžiamojo kodekso 93 str., kurio 1 dalyje įvardytos atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlygos.

Taigi norint atleisti nepilnametį nuo baudžiamosios atsakomybės, jis turi būti pirmą kartą padaręs neatsargų, nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą, taip pat papildomai turi būti bent viena iš alternatyvių sąlygų: 1) nepilnametis nukentėjusio asmens atsiprašė ir visiškai ar iš dalies savo darbu ar pinigais atlygino arba pašalino padarytą turtinę žalą; 2) nepilnametis pripažintas ribotai pakaltinamam; 3) nepilnametis pripažino savo kaltę ir gailisi padaręs nusikalstamą veiką arba yra kitų pagrindų manyti, kad nepilnametis laikysis įstatymų ir nebedarys nusikalstamų veikų. Kaip matyti, riboto pakaltinamumo nustatymas nepilnamečiui, pirmą kartą padariusiam neatsargią, nesunkią ar apysunkę tyčinę nusikalstamą veiką, suponuoja atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės. Tačiau nepilnamečiams, atleistiems nuo baudžiamosios atsakomybės, pagal Baudžiamojo kodekso 93 str. 2 d., skiriamos auklėjamojo poveikio priemonės.

Kitokių nei kriminalinė bausmė priemonių svarbą yra pabrėžęs ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, kuris 2009 m. sausio 8 d. nutartimi pasisakė, kad nors baudžiamajame įstatyme nėra imperatyvaus reikalavimo, tačiau kiekvieną kartą, kai pirmą kartą nusikalstusio nepilnamečio padarytos veikos pavojingumas, konkrečios veikos padarymo aplinkybės, asmenybė ir jo elgesys po nusikalstamos veikos padarymo atitinka Baudžiamojo kodekso 93 str. 1 d. sąlygas, teismas privalėtų

⁶⁷ DRAKŠIENĖ, A. Pakaltinamumas kaip nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės prielaida. *Teisė*, 2006, Nr. 58, p. 63-64.

svarstyti, ar yra pakankamas pagrindas manyti, kad kaltinamojo nubaudimas ir siekimas teigiamų nepilnamečio elgesio pokyčių ateityje yra galimas be kriminalinės bausmės skyrimo. Toks reikalavimas kildinamas iš nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirties ir humaniško principo esmės. Ta pačia nutartimi Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pasisakė ir dėl nepilnamečio atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlygų, tai yra, asmuo turi būti nepilnametis, pirmą kartą padaręs nusikalstamą veiką, o jo padaryta veika turi būti baudžiamasis nusižengimas ar neatsargus arba nesunkus ar apysunkis tyčinis nusikaltimas⁶⁸. Pažymėtina, kad šioje vietoje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas veikiausiai suklydo, nes Baudžiamojo kodekso 93 str. 1 d. baudžiamasis nusižengimas neįvardytas, o Baudžiamojo kodekso 82 str. imperatyviai įtvirtinta nuostata, kad nepilnamečiui, padariusiam baudžiamąjį nusižengimą, yra skiriamos auklėjamojo poveikio priemonės, o bausmę teismas gali skirti tik esant padarytiems sviems ar daugiau baudžiamiesiems nusižengimams.

Kaip matyti, nepilnametis, pirmą kartą padaręs nusikalstamą veiką (išskyrus sunkią ir labai sunkią) ir teismo pripažintas ribotai pakaltinamu, visais atvejais atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės, tačiau jam visada skiriamos auklėjamojo poveikio priemonės. Teismas, vadovaudamasis Baudžiamojo kodekso 82 str. 2 d., nepilnamečiui gali skirti ne daugiau kaip 3 tarpusavyje suderintas auklėjamojo poveikio priemones. Auklėjamojo poveikio priemonėmis siekiama pataisyti nepilnametį ir jį ugdyti, keisti jo gyvenimo būdą ir padėti jam integruotis konkrečioje socialinėje aplinkoje, sulaikyti jį nuo kitų neteisėtų veikų padarymo⁶⁹.

Galima išskirti dvi su ribotai pakaltinamais nepilnamečiais susijusias problemas ir abi jų susijusias su nepakankamu nepilnamečių atsakomybės baudžiamajame įstatyme reglamentavimu. Pirmoji problema yra neaiškumas ką daryti su ribotai pakaltinamu nepilnamečiu, kuris padarė nusikalstamą veiką nebe pirmą kartą arba padarė sunkų ar labai sunkų nusikaltimą ir jo nebegalima atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės, o antroji problema yra priverčiamųjų medicinos prievartos priemonių taikymo galimybės ribotai pakaltinamiems nepilnamečiams nenumatymas.

A. Drakšienės straipsnyje „Pakaltinamumas, kaip baudžiamosios atsakomybės prielaida“ teigiama, kad, visų pirma, nepilnamečiams turi būti taikomos nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę reglamentuojančios specialiosios Baudžiamojo kodekso XI skyriaus normos, tačiau tais atvejais, kai specialiosiomis normomis nepilnamečių atsakomybės klausimas nereglementuotas, gali būti taikomos ir bendrosios normos. Todėl, anot A. Drakšienės, pripažinus nepilnametį ribotai pakaltinamu,

⁶⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. sausio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-46/2009.

⁶⁹ Panevėžio apygardos teismo 2008 m. liepos 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-496-350/2008.

neatmetama galimybė paskirti jam Baudžiamojo kodekso 98 str. numatytas priverčiamąsias medicinos priemones⁷⁰.

Su tokia nuomone reikėtų sutikti, nes Baudžiamojo kodekso 98 str. 1 d. nurodyta, kad priverčiamosios medicinos priemonės gali būti skiriamos visiems teismo ribotai pakaltinamiems pripažintiems asmenims, tai yra, normos paskirtis, amžiaus prasme, nekonkretizuota. Visgi, siekiant pašalinti kylantį neaiškumą, dėl kurio teismai savo nuožiūra interpretuodami baudžiamąjį įstatymą gali teismų praktiką nukreipti kita kryptimi (pakartotinai nepilnamečiui padarius nusikalstamą veiką visada skirti tik auklėjamojo poveikio priemones arba net kriminalinę bausmę), įstatymų leidėjui reikėtų Baudžiamojo kodekso XI skyriuje detaliau reglamentuoti nepilnamečių, padariusių pakartotinę ar sunkią/labai sunkią nusikalstamą veiką, baudžiamąją atsakomybę, kuriems kartais gali ir neužtekti vien auklėjamojo poveikio priemonių skyrimo, o prireikti ir rimtos specializuotos psichikos priežiūros įstaigos specialistų pagalbos.

Vienas iš įdomių nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės reglamentavimo aspektų, yra Baudžiamojo kodekso 81 str. 2 d. įvardyti 18-21 metų asmenys, kuriems teismas gali taikyti nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę reglamentuojančias teisės normas, jeigu atsižvelgus į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį, motyvus bei kitas bylos aplinkybes, o prireikus į specialisto paaiškinimus ar išvadą, teismas nusprendžia, kad toks asmuo pagal socialinę brandą prilygsta nepilnamečiui ir baudžiamosios atsakomybės ypatumų taikymas jam atitiktų šio kodekso 80 str. numatytą paskirtį. Socialinė branda, kaip nurodyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 81 str. komentare, yra fizinio, psichinio asmens brandumo pakopa (lygis), kurią skirtingi asmenys pasiekia skirtingo amžiaus. Tai turimas asmens žinių kiekis, jo požiūris į aplinką, pasaulį, jį supančius asmenis, gebėjimas vertinti visuomenės keliamus reikalavimus jo amžiaus žmonėms ir žinoti savo vietą jį supančioje aplinkoje, gebėjimas numatyti savo veikos padarinius ir juos planuoti, kritikuoti ir būti savikritiškam, atkaklus užsibrėžtų tikslų siekis, galėjimas kontroliuoti savo emocijas ir veiksmus kritinėse situacijose. Nepakankamas asmens socialinės brandos išsivystymas sąlygoja tai, jog jis gali būti nevisaverčiu nusikalstamos veikos subjektu, todėl gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės arba jam skiriama švelnesnė bausmė⁷¹. Tačiau visais atvejais tai sprendžia teismas savo prerogatyva. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2006 m. birželio 13 d. nutartimi yra pasisakęs, kad iš Baudžiamojo kodekso 81 str. 2 d. įtvirtintos normos turinio matyti, kad „įstatymų leidėjas klausimo apie asmens, padariusio nusikalstamą veiką, socialinę brandą išsprendimą pirmiausia susieja su paties

⁷⁰ DRAKŠIENĖ, A. Pakaltinamumas kaip nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės prielaida. *Teisė*, 2006, Nr. 58, p. 64.

⁷¹ PRAPIESTIS, Jonas. et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 375-376, p 444.

teismo teise tai nustatyti, atsižvelgiant į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį, motyvus bei kitas bylos aplinkybes ir tik prireikus – į specialisto paaiškinimus ar išvadą. Be to, ši įstatymo norma nėra imperatyvi, tai yra ir nustačius, kad asmuo pagal socialinę brandą prilygsta nepilnamečiui, taikyti BK XI skyriaus nuostatas tokiam asmeniui yra teismo teisė, bet ne pareiga.”

Autoriaus nuomone, socialiai nebrandus asmuo turi tam tikrą ribotai pakaltinamo asmens požymį, tai yra apribotą (nepakankamai išsivysčiusią) psichiką, kurios įvardijimą psichikos sutrikimu reikėtų svarstyti, nes tokio asmens suvokimas (psichika) tiesiog nespėja vystytis su bendraamžių, o tai jau yra tam tikras sutrikusios psichikos rodiklis. Dėl tos priežasties tokiam asmeniui sunkiau suvokti daromos nusikalstamos veikos visuomeninę reikšmę, taip iš dalies atsirandant ir juridinio kriterijaus intelektiniam požymiui.

Apibendrinant, galima pasakyti, kad socialinės brandos nebuvimo nepriskyrimas riboto pakaltinamumo medicininiam kriterijui yra diskutuotinas dalykas, nes šis procesas (asmens psichikos sulėtėjęs vystymasis) visgi yra susijęs su tam tikru psichikos nukrypimu, dėl kurio asmuo prilyginamas nepilnamečiui. Dėl tos pačios priežasties jam ilgesnį laiką taikomos nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės nuostatos, taip apsaugant jį nuo kriminalinės bausmės, kurią taikyti jo atžvilgiu būtų netikslinga. Taip pat įdomus ir įstatymų leidėjo nustatytas konkretus galimas socialiai nebrandaus asmens amžius – nuo 18 iki 21 metų. Tai neigiamas dalykas, nes, gali atsirasti ir vyresnių asmenų, kurių socialinė branda pilngsta 14 ar 15 metų asmeniui. Tada bausmės taikymo pagal bendrąsias nuostatas tikslingumas taip pat keltų dvejonių, todėl geriausia būtų Baudžiamojo kodekso 81 str. 2 d. numatytą amžiaus ribą pašalinti, paliekant bendrą nuostatą, kad asmeniui gali būti taikomos nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę reglamentuojančios normos, jei asmuo pagal socialinę brandą prilygsta nepilnamečiui.

9. AFEKTAS, POGIMDYVINĖ PSICHOLOGINĖ BŪSENA IR RIBOTAS PAKALTINAMUMAS

Baudžiamajame kodekse atskirai yra išskirtos 3 nusikalstamos veikos, kurios savo esme nusikalstamos veikos subjekto būtinuoju požymiu išskiria jo specifinę psichinę būklę. Šios veikos numatytos: Baudžiamojo kodekso 130 str. (nužudymas labai susijaudinus), 131 str. (naujagimio nužudymas) ir 136 str. (sunkus sveikatos sutrikdymas labai susijaudinus).

Nužudymą ir sunkų sveikatos sutrikdymą labai susijaudinus sieja bendras požymis – afekto būseną.

Afektas – tai stipri ir palyginti trumpa emocinė reakcija, dažniausiai kylanti, kai staiga pakinta nusikalstamos veikos subjektui svarbios gyvenimo aplinkybės, tam tikras jausmų protrūkis, atsakomoji reakcija į jau įvykusį įvykį ir paprastai ištinka įvykio pabaigoje. Jis plėtojasi sunkiomis kritinėmis aplinkybėmis, kai žmogus nesugeba rasti tinkamos išeities iš pavojingos, dažniausiai netikėtai susidariusios situacijos. Afektas gali pasireikšti išgąščio, pykčio, įtūžio, pasibjaurėjimo, džiūgavimo, pavydo ir kitomis emocijomis. Afekto būsenos metu būdingas žmogaus suvokimo susiaurėjimas: asmuo sutelkia dėmesį vien į afektą sukėlusias aplinkybes ir jo paskatintus veiksmus⁷².

Yra skiriamos dvi afekto būsenos: fiziologinis ir patologinis afektas. Fiziologinio afekto atveju žmogaus gebėjimas suprasti savo veiksmų prasmę ir valdytis yra tik sumažėjęs, todėl žmogus gali būti pripažintas ribotai pakaltinamu, o jo padaryta nusikalstama veika privilegijuota, lengvesnė. Patologinis afektas reiškia, kad asmuo dėl didelio susijaudinimo visiškai nesuvokė savo veiksmų prasmės, todėl yra nepakaltinamas ir už tai, ką būdamas tokios būklės padarė – neatsako⁷³.

Pažymėtina, kad ne visada fiziologinio afekto būseną yra privilegijuojamasis požymis. Nužudymas ir sunkus sveikatos sutrikdymas labai susijaudinus gali būti pripažįstami tik nustačius tokias aplinkybes: 1) neteisėtas ar itin įžeidžiantis nukentėjusiojo asmens poelgis, 2) staiga kilęs didelis kaltininko susijaudinimas dėl tokių (neteisėtų) nukentėjusiojo veiksmų (afektinės tyčios buvimas), 3) nedelsiant įvykdytas atsakas – nužudymas ar sveikatos sutrikdymas. Veika kvalifikuojama kaip nužudymas/sveikatos sutrikdymas padarytas labai susijaudinus, tik esant šių sąlygų visumai. Baudžiamosios teisės teorijoje teigiama, kad tarp susijaudinimo ir kaltininko veiksmų turi praeiti labai nedaug laiko – atsakas turi būti iš karto po neteisėtų ar itin įžeidžiančių nukentėjusiojo veiksmų, nes fiziologinio afekto būseną tęsiasi labai trumpą laiką. Didelio susijaudinimo (fiziologinio afekto) būseną nustatoma pagal faktines bylos aplinkybes, o prireikus gaunama specialisto išvada arba skiriama teismo psichologinė, teismo psichologinė–psichiatrinė ar kitokia ekspertizė⁷⁴. Neteisėtais asmens veiksmais laikomas bet koks prieš kaltininką ar jo artimą asmenį nukreiptas priešingas teisei nukentėjusiojo elgesys, kuris gali pasireikšti kėsினimusi į asmens gyvybę, sveikatą, turtą, smūgių sudavimu, kankinimu, laisvės atėmimu, taip pat psichiniu poveikiu – grasinimu panaudoti smurtą, tyčiojimusi ir pan. Spręsdamas, ar nukentėjusiojo poelgis yra itin įžeidžiantis, teismas, atsižvelgdamas į bylos aplinkybes, vertina tai, kiek nukentėjusiojo tyčiniai veiksmai prieštarauja moralės bei dorovės principams, pažeidžia žmogaus garbę ir orumą ir kokią

⁷² Afekto būsenos apibrėžimas. Prieiga per internetą: < <http://lt.wikipedia.org/wiki/Afektas> >

⁷³ PAVILONIS V. et. al. *Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis I knyga. (Antrasis papildytas leidimas)* Vilnius 2001, p. 176.

⁷⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-271/2008.

įtaką tai turi kaltininkui, paisant ir jo individualių savybių⁷⁵. Pripažinti asmenį padarius nužudymą ar sunkų sveikatos sutrikdymą labai susijaudinus galima, kai jį minėtų nusikalstamų veikų padarymo metu buvo apėmęs didelis pyktis ar kitos nevaldomos emocijos, kurios laikinai aptemdė jo racionalų mąstymą, tai yra laikinai sutrikdė psichiką ir dėl to sutrikimo jis negalėjo iš dalies valdyti savo veiksmų. Kitaip tariant, asmuo nusikalstamos veikos metu atitiko tiek medicininį (mąstymo, psichikos aptemimas), tiek juridinį (momentinė reakcija, nesugebėjimas suvaldyti savo veiksmų) kriterijus.

Afektu būseną teismo vertinama pagal faktines bylos aplinkybes, o esant reikalui gali būti skiriama psichooginė, psichologinė-psichiatrinė ar kitokia ekspertizė⁷⁶. Iš teismų praktikos (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-271/2008; Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. kovo 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-143/2009) matyti, kad dažnai afektu būsenai nustatyti skiriama teismo psichiatrijos ar psichiatrijos-psichologijos ekspertizė, todėl fiziologinio afektu nustatymas beveik niekuo nesiskiria nuo riboto pakaltinamumo nustatymo.

Kartais teismų sprendimai būna diskutuoti. Kaip pavyzdį galima pateikti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 23 d. nutartį, kur teismo posėdyje kasacine tvarka išnagrinėta baudžiamoji byla pagal nuteistosios D.B. kasacinį skundą dėl Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. liepos 20 d. nuosprendžio. Pažymėtina, kad Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. balandžio 19 d. nuosprendžiu D.B. nuteista pagal Baudžiamojo kodekso 130 str. laisvės atėmimu trejiems metams už A.T. nužudymą. Vadovaujantis Baudžiamojo kodekso 75 str., bausmės vykdymas atidėtas dvejiems metams, įpareigojant be institucijos, prižiūrinčios bausmės vykdymo atidėjimą, suikimo neišvykti iš gyvenamosios vietos ilgiau kaip septynioms paroms. Bylos duomenimis nustatyta, kad konfliktas tarp nuteistosios D. B. ir nukentėjusiojo A. T. kilo staiga po to, kai pastarasis užsipuolė nuteistosios sūnų, o nuteistoji įsiterpė tarp jų gindama sūnų. Tada nukentėjusysis sudavė jai vieną smūgį ranka į veidą, o nuo smūgio ji griuvo ir atsitrenkė į stalą. Tuo metu sūnus išbėgo iš namo, o nuteistoji nubėgo į virtuvę, paėmė nuo stalo peilį ir sugrįžusi į kambarį, kuriame buvo nukentėjusysis, jam vieną kartą smogė į krūtinės sritį. Nuo padarytų sužalojimų nukentėjusysis greitai mirė. Teisėjų kolegija pasisakė, kad „kasatorės padarytoje veikoje yra kai kurie Baudžiamojo kodekso 130 str. numatyto nusikaltimo požymiai. Nukentėjusiojo A. T. sudotas smūgis vertintinas kaip neteisėti veiksmai kasatorės ir jos sūnaus atžvilgiu. Tokie veiksmai, iš principo, gali sukelti didelį susijaudinimą. Kasatorės veiksmai taip pat gali būti vertinami kaip greitas atsakas į nukentėjusiojo padarytus

⁷⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-626/2007.

⁷⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. birželio 18 d. teisėjų senato nutarimas Nr. 18 (Publikuota Teismų praktika Nr. 11).

neteisėtus veiksmus. Tačiau veikos teisinį vertinimą tokioje situacijoje apsprendžia kaltininko didelio susijaudinimo ar, kitais žodžiais tariant, fiziologinio afekto buvimas. Byloje nustatyta, kad kasatorė ir nukentėjusysis ilgą laiką gyveno kartu ir jiems kartu gyvenant dažnai kildavo konfliktai, o nukentėjusysis net smurtaudavo prieš nuteistą ir jos sūnų. Taigi nukentėjusiojo smurtavimas nebuvo staigus ir nelauktas kasatorei poelgis, kuris galėjo sukelti tokį susijaudinimą, kuris iš dalies aptemdė kasatorės sąmonę ir įtakojo peilio panaudojimą suduodant smūgį į gyvybiškai svarbius žmogaus organus”. Taip pat teisėjų kolegija pasakė, kad sutinka, jog „nukentėjusiojo elgesys sujaukino kasatorę, tačiau kolegija nelaiko, kad jis galėjo sukelti tokio laipsnio susijaudinimą, kuris įvardijamas kaip fiziologinis afektas. Situacija nebuvo kasatorei neįprasta. Todėl apeliacinės instancijos teismas pagrįstai susijaudinimo nepripažino dideliu, dėl kurio asmuo patenka į fiziologinio afekto būseną”. Pasak teisėjų kolegijos, „didelį susijaudinimą Baudžiamojo kodekso 130 str. prasme turi sukelti nelauktas, staiga padarytas, netikėtas kaltininkui nukentėjusiojo poelgis, tuo tarpu įvykio dieną kilęs konfliktas niekuo nesiskyrė nuo įprasto sugyventinių gyvenimo būdo, todėl nuteistajai nebuvo netikėtas ir negalėjo sukelti fiziologinio afekto būsenos. Be to, jos reakcija buvo neadekvati situacijai ir smurtinių veiksmų pobūdžiui. Peilio paėmimas ir smūgiavimas juo į gyvybiškai svarbias žmogaus kūno dalis neatitinka situacijos rimtumo. Be to, po smūgio išėjusi iš kambario, nuteistoji virtuvėje buvusiems liudytojams pasakė – „tikriausiai papjoviau A. T.“. Šios aplinkybės patvirtina, kad nuteistoji suvokė savo veiksmų pavojingumą ir galėjo juos valdyti, tuo tarpu esant fiziologinio afekto būsenai asmens suvokimas savo veiksmų pavojingumo ir gebėjimas juos valdyti yra ribotas”⁷⁷.

Autoriaus nuomone, su teismo išsakyta pozicija negalima visiškai sutikti, nes toks argumentavimas pateisina pasikartojantį smurtavimą, tai yra, teismas pasakė, kad nukentėjusiajai situacija buvo įprasta ir nesiskyrė nuo įprasto sutuoktinių gyvenimo būdo. Kitaip tariant padaryta išvada, kad asmeniui, pripratusiam būti žeminamam ir mušamam nebegali atsirasti fiziologinio afekto būsenos. Taip pat teismas pasakė, kad smurtavimas nuteistajai nebuvo netikėtas ir negalėjo sukelti fiziologinio afekto būsenos. Derėtų pasvarstyti ar teismas išvis galėjo nuspręsti kokia tuo metu buvo nuteistosios vidinė būsenos. Žmogaus pakantumas ir kantrybė vieną dieną gali trūkti, o laikyta pyktis bei įniršis išsiveržti neįtikėtina stipriai. Afekto būsenos gali tęstis net ir kelias sekundes, kurių užtenka padaryti nusikalstamai veikai, o tai, kad nuteistoji liudytojams ramiai pasakė „tikriausiai papjoviau A. T.” taip pat rodo neadekvačią situacijai reakciją, tai yra jai vis dar galėjo tęstis įniršis, pasireiškęs tokiu jos cinizmu. Svarstytinas ir teismo pasisakymas, kad nuteistajai sutuoktinio poelgis nebuvo netikėtas. Pažymėtina, kad tarp būtinųjų afekto požymių poelgio tikėtumas/netikėtumas neįvardytas.

⁷⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-723/2007.

Vienas iš požymių yra staigus susijaudinimas, tačiau jis gali kilti ir dėl įprastų veiksmų, tačiau sukelti nepaiškinamą ir stiprų įniršį. Todėl, padaryta veika, autorius manymu, atitinka visus fiziologiniam afektui būtinus požymius, todėl, teismo sprendimas turėtų būti priešingas.

Afekto būseną įtvirtinta ne tik Lietuvos baudžiamojoje teisėje. Pavyzdžiui pagal Kanados baudžiamąją teisę, pyktis pripažįstamas priežastimi, dėl kurios nužudymas gali būti perkvalifikuotas į nužudymą dėl neatsargumo, tačiau jis turi būti susietas su tam tikra „provokacijos“ gynybos priemone. Ši gynybos priemonė savo požymiais labai artima Lietuvos baudžiamojoje teisėje įtvirtintai afekto būsenai. „Provokacijos“ gynybos priemonės požymiai išskiriami tokie: 1) neteisėtas veiksmas ar įžeidimas, kuris kiekvienam eiliniam žmogui sukeltų savo veiksmų kontrolės praradimą; 2) toks veiksmas ar įžeidimas yra staigus ir netikėtas; 3) tai sukėlė kaltinamojo pyktį; 4) kaltinamasis padarė nusikalstamą veiką prieš grįždamas į savo įprastinę būseną⁷⁸. Kaip matyti, savo esme Lietuvos fiziologinio afekto būseną ir „Provokacijos“ gynybos priemonė Kanadoje yra tapačios, su šiek tiek skirtingomis sąlygomis, bet abiem atvejais paprastas nužudymas perkvalifikuojamas į lengvesnę (baudžiamosios atsakomybės prasme) nusikalstamą veiką.

Kadangi afektas, kaip ir ribotas pakaltinamumas, nustatomas dėl konkrečios padarytos nusikalstamos veikos, juos skiria tik afekto pripažinimui nustatytos sąlygos bei tai, kad afektas daugiau sietinas su pykčio proveržiu, nesusivaldymu, o ne su psichine liga.

Kritikuotina yra tai, kad afekto būseną nustatyta tik dviem veikom: nužudymui ir sveikatos sutrikdymui. Neatmestina galimybė, kad nukentėjusiajam atlikus neteisėtus ar įžeidžiančius veiksmus, kaltinamasis būdamas afekto būsenoje veiksmus nukreips ne į jį, o į kitą teisinį gėrį, pavyzdžiui nuosavybę, sunaikinant ar sugadinant didelės vertės turta, todėl siūlytina įstatymo leidėjui afekto būseną, kaip tam tikrą institutą, lengvinantį asmens atitinkančio jo sąlygas baudžiamąją atsakomybę, įtraukti į Baudžiamojo kodekso bendrąją dalį, taip suteikiant galimybę teismams afekto būseną pripažinti asmenims, padariusiems bet kurią uždraustą veiką, o šiuo metu įtvirtintas nusikalstamas veikas (nužudymas labai susijaudinus, sunkus sveikatos sutrikdymas labai susijaudinus) naikinti.

Kita nusikalstama veika, siejama su ribotu pakaltinamumu, yra numatyta Baudžiamojo kodekso 131 str. – naujagimio nužudymas. Ši veika gali būti inkriminuojama tik motinai už savo naujagimio nužudymą tyčia ir kai tai ji padaro gimdymo metu ar tuoj po jo. Nužudymą privilegijuojantis požymis yra gimdymo padarinys – ypatinga kaltininkės psichofiziologinė būseną (ji gali tęstis iki 3 mėnesių po gimdymo), kurią galima vertinti kaip ribotą pakaltinamumą. Ją paprastai sukelia gimdymas – skausmingas procesas, ypač jei nėštumas nepageidaujamas. Motina tampa ne

⁷⁸ Kanados Aukščiausiojo Teismo praktika. Prieiga per internetą: <<http://ca.vlex.com/vid/r-v-parent-37670228>>

visai pajėgi suprasti arba valdyti savo veiksmus, todėl įstatymas daro prielaidą (preziumuoja), kad gimdymo metu ar tuoj po to gimdyvė yra ribotai pakaltinama, nors faktiškai taip gali ir nebūti. Tačiau jei nustatyta, kad sumanymas nužudyti savo naujagimį moteriai kilo iš anksto (dar iki gimdymo), ir pagimdžiusi ji nužudė savo naujagimį, tai nepriklausomai nuo to, ar gimdymas jai sukėlė pakitusią būseną ar ne, motinos veika kvalifikuojama pagal Baudžiamojo kodekso 129 str. 2 d. (nužudymo) atitinkamus punktus⁷⁸.

Šiuo atveju, taip pat kaip ir afekto būsenos atveju, galima pasvarstyti ar visada motina savo agresiją nukreips į savo vaiko gyvybę. Jai esant psichofiziologinės būsenos, kai ji tampa ne visai pajėgi suprasti ar valdyti savo veiksmus, ji gali padaryti bet kokią kitą nusikalstamą veiką. Šiuo atveju nusikalstama veika „naujagimio nužudymas“ Baudžiamajame kodekse išskirta siekiant palengvinti motinos esančios psichofiziologinėje būsenoje ir padariusios nusikalstamą veiką baudžiamąją atsakomybę. Todėl tokiai moteriai padarius kitą nusikalstamą veiką, pavyzdžiui sutuoktinio nužudymą, teismui taip pat reikėtų vertinti jos būseną nusikalstamos veikos metu. Nustačius ją buvus pogimdyvinės psichofiziologinės būsenos kiltų klausimas, kaip tai vertinti. Savaimė suprantama galima būtų bandyti pripažinti ją buvus ribotai pakaltinamą, tačiau pogimdyvinė psichofiziologinė būseną yra ypatinga tuo, kad ji nėra eilinis psichikos sutrikimas, o nulemta būtent gimdymo ir po jo atsiradusiomis pasekmėmis. Dėl minėtos priežasties, pogimdyvinę psichofiziologinę būseną, taip pat kaip ir afekto būseną, siūlytina įstatymų leidėjui įtvirtinti Baudžiamojo kodekso bendrojoje dalyje nesiejant minėtų būsenų su konkrečiomis nusikalstamomis veikomis, o nusikalstamą veiką naujagimio nužudymas naikinti.

⁷⁸ Teismų praktikos byloje dėl nusikaltimų žmogaus gyvybei apžvalga, patvirtinta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimu Nr. 46, *Teismų praktika* Nr. 21.

IŠVADOS

1. Lietuvos baudžiamojoje teisėje riboto pakaltinamumo institutas pirmą kartą atsirado 1994 m., tačiau dar neįsigaliojęs buvo panaikintas ir tik 2000 m. vėl įteisintas naujuoju Lietuvos Respublikos baudžiamuoju kodeksu. Atsižvelgiant į tai bei tai, kad dauguma Europos valstybių ribotą pakaltinamumą taiko jau nuo 20 amžiaus pradžios, Lietuvoje riboto pakaltinamumo institutas įvestas pakankamai vėlai.

2. Vėlyvą riboto pakaltinamumo įvedimą Lietuvoje lėmė ginčai tarp teisininkų ir psichiatrų bei oponentų argumentai. Šio instituto oponentai teigė, kad sunku bus surasti konkretų atskaitos tašką ribotam pakaltinamumui nustatyti, jo ribos pernelyg neapibrėžtos, riboto pakaltinamumo instituto buvimas gali sudaryti pagrindą klaidoms ir piktnaudžiavimui, inicijuoti bausmės sumažinimą piktybiniams nusikaltėliams. Nors riboto pakaltinamumo instituto taikyme teismų praktikoje, kaip ir nuogaštauta, buvo padaryta klaidų, tačiau jo reikalingumas, atsižvelgiant į teisingumo principo įgyvendinimą bei bausmės paskirtį, neabejotinas.

3. 1993-2003 metais, nesant riboto pakaltinamumo instituto, į pakaltinamų asmenų grupę galimai pateko ir asmenys, pagal dabartinį reglamentavimą pripažįstami ribotai pakaltinamais, todėl jiems taikyta baudžiamoji atsakomybė kaip pilnaverčiams asmenims. Ši problema galėtų būti išspręsta tik iš naujo sprendžiant asmenų iki 2003 m. gegužės 1 d. nuteistų už nusikalstamą veiką ir turėjusių psichikos sutrikimą, nepakankamą nepakaltinamumui nustatyti, pakaltinamumo klausimą.

4. Vienas iš dviejų kriterijų ribotam pakaltinamumui nustatyti yra medicininis, kurį sudaro įvairaus pobūdžio psichikos sutrikimai, nepakankami asmenį pripažinti nepakaltinamu. Nors medikai vadovaujasi Ligų klasifikacija, baigtinio psichikos sutrikimų sąrašo įvardyti praktiškai neįmanoma, nes dėl nuolatinio psichiatrijos ir psichologijos mokslų vystymosi, atrandami vis nauji psichikos sutrikimai, ištiriami jų simptomai. Reikia įvertinti tai, kad kiekvienas riboto pakaltinamumo atvejis gali būti unikalus, todėl griežtai vadovaujantis baigtiniu psichikos sutrikimų sąrašu gali kilti problema nustačius, kad asmuo turi psichikos sutrikimą, kuris į sąrašą neįtrauktas, bet savo poveikiu asmeniui būtų pakankamas pripažinti riboto pakaltinamumo medicininiam kriterijui.

5. Asmenų su psichikos sutrikimais daromų nusikalstamų veikų prevencija yra problematiška, nes medikai ar policija turi teisę reaguoti tik įvykus nelaimėi (nusikalstamai veikai). Šiuo atveju, remiantis Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymu, gydymas skiriamas dviem atvejais: asmeniui su psichikos sutrikimu sutikus gydytis arba skiriant jam priverstinę hospitalizaciją. Priverstinei hospitalizacijai skirti turi būti nustatyta, kad sergantis asmuo kelia grėsmę sau ar aplinkiniams asmenims. Grėsmės klausimas veikiausiai keliamas tik po įvykusio sergančiojo asmens

veiksmo (nusikalstamos veikos), siekiant išvengti jo pakartojimo ateityje, todėl išankstinis asmens su psichikos sutrikimu grėsmės nustatymas išlieka didele visuomenės problema, kurią galimai išspręstų įstatymų leidėjas nustatydamas papildomus atvejus, dėl priverstinio asmens gydymo.

6. Nors Baudžiamojo kodekso komentare pasakyta, kad juridinio kriterijaus nustatymas yra teismo kompetencija ir jį teismas gali nustatyti pats arba skirti teismo ekspertizę, tačiau atsižvelgiant į tai, kad minėto kriterijaus nustatymui reikalingos tam tikros psichologinės žinios, teismams siūlytina visais atvejais skirti psichologinę teismo ekspertizę.

7. Teismo ekspertizės aktas (jo išvados) yra vienas svarbiausių bylos įrodymų teismui pripažįstant asmenį ribotai pakaltinamu, nes tik jame įvardyti medicininio bei juridinio riboto pakaltinamumo kriterijų požymiai. Nors visi byloje surinkti įrodymai, tarp jų ir ekspertizės aktas, turi būti tiriami vienodai, o riboto pakaltinamumo klausimas vertinamas visų bylos įrodymų kontekste, tačiau atsižvelgiant į teismų praktiką, jų (teismų) sprendimai dėl riboto pakaltinamumo nustatymo motyvuojami vien tik teismo ekspertizės akto išvadomis.

8. Esant tikimybinei teismo ekspertizės akto išvadai dėl asmens riboto pakaltinamumo, kai kitos bylos aplinkybės yra neaiškios ir teismui sprendžiant klausimą dėl kaltinamojo pripažinimo ribotai pakaltinamu, reikėtų vadovautis „in dubio pro reo“ principu ir pripažinti asmenį nusikalstamos veikos metu buvus ribotai pakaltinamą, taip galimai sušvelninant jo baudžiamąją atsakomybę.

10. Teismams neturint medicininės kvalifikacijos, diskutuotina jiems priskirta teisė spręsti dėl asmeniui reikalingos taikyti priverčiamosios medicinos priemonės rūšies. Iš teismų praktikos matyti, kad teismai skirdami minėtą priemonę, ne visada vadovaujasi teismo ekspertų siūloma, todėl kyla pagrįsta abejonė dėl asmeniui paskirtos priverčiamosios medicinos priemonės adekvatumo jo psichikos būklei. Teismui dvejojant teismo ekspertų siūloma taikyti priverčiamąją medicinos priemonę, siūlytina visais atvejais skirti pakartotinę teismo psichiatrinę ekspertizę.

11. Socialinės brandos nepriskyrimas riboto pakaltinamumo medicininiam kriterijui yra diskutuotinas, nes šis asmens psichikos veiksnys nėra normalus žmogaus vystymosi etapas, todėl jį galima būtų vadinti tam tikru psichikos sutrikimu, dėl kurio asmuo darydamas nusikalstamą veiką ne visiškai gali suprasti jos pobūdį. Dėl šios priežasties socialinis nebrandumas savo esme priartėja prie riboto pakaltinamumo, todėl socialiai nebrandžiam asmeniui taikomos nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės nuostatos.

12. Afektą ir pogimdyvinę psichofiziologinę būseną, atsižvelgiant į teorinę galimybę, kad kaltinamieji būdami minėtų būsenų įtakoje gali savo agresiją nukreipti ne tik į asmenį sukėlusį afektą ar kūdikį, bet ir į kitus asmenis bei turtą, siūlytina šias būsenas įtraukti į Baudžiamojo kodekso

bendrają dalį, suteikiant galimybę teismams nustatyti jas ir dėl kitų Baudžiamajame kodekse įtvirtintų nusikalstamų veikų.

Santrauka

Darbe nagrinėjamas riboto pakaltinamumo institutas Lietuvos Respublikos baudžiamojoje teisėje: jo istorinė raida, atsiradimo ypatumai, turinys bei reikšmė, taip pat nustatymo klausimai bei problemos.

Kadangi šis institutas pakankamai platus ir apima ne vien jo turinį sudarančius kriterijus ir jų požymius, tačiau ir apibrėžia asmenų baudžiamąją atsakomybę bei numato galimybę taikyti baudžiamojo poveikio ar medicinos prievartos priemones, apsiribota tyrinėjamo objekto nagrinėjimu Lietuvos baudžiamojoje teisėje, trumpai apžvelgiant kitose valstybėse įtvirtintus panašius institutus.

Ypatingas dėmesys darbe skiriamas riboto pakaltinamumo turinį sudarančių medicininio ir juridinio kriterijų atskleidimui, jų nustatymo ypatumams ir būdams, aptariami dažniausiai pasitaikantys psichikos sutrikimai, lemiantys minėtų kriterijų nustatymą. Be to, nagrinėjamas riboto pakaltinamumo ir amžiaus santykis, socialinio nebrandumo priskyrimas riboto pakaltinamumo medicininiam kriterijui, atskirai aptariamos afekto ir pogimdyvinė psichofiziologinė būsenos, jų santykis su ribotu pakaltinamumu bei Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse įtvirtintos, su minėtomis būsenomis siejamos nusikalstamos veikos.

Lietuvos baudžiamojoje teisėje riboto pakaltinamumo institutas pakankamai „jaunas“, todėl jo taikymo praktika vis dar formuojasi. Remiantis Lietuvos teismų praktika, darbe stengtasi iškelti minėto instituto taikyme bei reglamentavime pastebėtas problemas, pasiūlyti jų sprendimo variantus.

Summary

Diminished capacity and its importance

This article analyses diminished capacity in Lithuanian penal law: its historical development, peculiarities of instilment, its content, its importance, also questions of its evaluation and occurring problems.

Whereas the institution of diminished capacity is quite wide, it includes not only its content, content's criteria and their features, but it also determines criminal liability of an individual, foresees the application of punitive and forced medical measures, therefore in this article diminished capacity is analyzed within limits of Lithuanian penal law, with brief overlook of similar institutions implemented in penal law of other countries.

Special attention is paid to the medical and juridical criteria of the content of diminished capacity, the disclosure of their content, peculiarities and means of their evaluation. Due to that most common mental affections that determine the measurement of above-mentioned criteria are discussed.

Moreover the relation of age and diminished capacity and attribution of social immaturity to the medical criterion are researched. Apart of all mentioned above, diminished capacity relations with the state of affect and special postnatal state of women is analyzed likewise crimes associated with aforesaid states are also scrutinized.

The institution of diminished capacity in Lithuanian penal law is quite „young“ therefore its practice of its implementation is still shaped. Also, according to the practise of Lithuanian courts, the main problems of implementation and regulation of diminished capacity are tried to point out and possible solutions are suggested.

Naudota literatūra:

Norminiai teisės aktai

1. 1994 m. gruodžio 8 d. įstatymas Nr. I-686 „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo , pataisos darbų ir baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo ir papildymo“ ir Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, pataisos darbų ir baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo ir papildymo“ priimto 1994 m. liepos 19 d. įsigaliojimo tvarkos“ pakeitimo, *Valst. žin.*, 1994, Nr. 96-1879.
2. 1994 m. liepos 19 d. įstatymas Nr. I-551 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, pataisos darbų ir baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo ir papildymo“, *Valst. žin.* 1994, Nr. 60-1182.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (aktuali 2008-06-12 redakcija Nr. VIII-1968), *Valst. žin.*, 2000, Nr. 89-2741.
4. Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. rugpjūčio 18 d. įsakymu Nr. V-499, *Valst. žin.* 2003, 82-3767.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (aktuali 2008-06-12 redakcija Nr. VIII-1968), *Valst. žin.*, 2000, Nr. 89-2741.
6. Teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizių darymo Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. rugpjūčio 18 d. įsakymu Nr. V-499, *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 82-3767.
7. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (aktuali 2002-06-27 redakcija IX-994), *Valst. žin.*, 2002, 73-3084.
8. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (aktuali 2002-03-14 redakcija IX-785), *Valst. žin.*, 2002, 37-1341.
9. Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas (aktuali 1995 m. birželio 6 d. I-924), *Valst. žin.*, 53-1290.

Specialioji literatūra

10. Radavičius E. L. *Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis.* - Vilnius, 2004.

11. Prapiestis, J. et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis.* Vilnius, Teisinės informacijos centras, 2004.
12. Goda G. et. al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras.* Vilnius, Teisinės informacijos centras, 2003.
13. Piesliakas V. Baudžiamoji teisė. *Lietuvos baudžiamoji teisė.* Pirmoji knyga. - Vilnius: Justicija 2006.
14. Vasiliauskas J. *Psichinių anomalijų įtaka teisės subjekto statusui.* Mokslo darbai. 1 tomas. Vilnius, 1993
15. Stankevičius V. *Baudžiamoji teisė. Paskaitos.* – Vilnius, 1925.
16. Pavilonis, V. et al. *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis (Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas).* Vilnius, Eugrimas, 2001.
17. Kanapeckaitė J. *Įtariamųjų (kaltinamųjų) fiziniai arba psichiniai trūkumai bei jų reikšmė įgyvendinant teisę į gynybą.* - Jurisprudencija Nr. 38(30), Vilnius, 2003.
18. Wessels J. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. *Baudžiamoji veika ir jos struktūra.* (Iš vokiečių kalbos vertė: Abramavičius A., Goda G.). – Vilnius, 2003.
19. Kanapeckaitė J. *Įtariamųjų psichikos trūkumų (sutrikimų) atskleidimas ir nustatymas.* - Jurisprudencija Nr. 75 (67), Vilnius, 2005.
20. Juodkaitė-Granskienė G. Teismo ekspertizės išvadų vertinimas. - *Jurisprudencija* Nr. 22(14), Vilnius, 2001.
21. Drakšienė A. Pakaltinamumas kaip nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės prielaida. - *Teisė* Nr. 58, Vilnius, 2006.
22. Pavilonis V. et. al. *Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Pirmoji knyga. (Antrasis papildytas leidimas)* – Vilnius, Eugrimas, 2001.
23. Marcinkevičienė J. Pakaltinamų asmenų su psichikos sutrikimais visuomenei pavojingų veiksmų prevencija. – *Agresija ir smurtas – psichinė norma ir patologija.* Vilnius, 2001.
24. DAVIDONIENĖ O. et. al. *Žmogaus elgsenos pokyčiai bei somatiniai ir psichikos sutrikimai dėl geologinių veiksnių įtakos.* Vilnius, 2004 m.
25. Prof. dr. VALICKAS J. Psichologinės ekspertizės funkcijos. – *Jurisprudencija* Nr. 43 (35), 2003.
26. Valickas G., Čėsniienė I., Justickis V. Teismo psichologinės ekspertizės padėtis Lietuvoje: dabartinė padėtis, problemos ir galimi jų sprendimo būdai – *Psichologija* Nr. 33, 2006.
27. Sabonis D. Vidinis įsitikinimas, kaip įrodymų ir duomenų vertinimo kriterijus. *Teisės problemos* Nr. 2(52), 2006.

Praktinė medžiaga:

28. 1999 m. birželio 18 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato nutarimas Nr. 18 „Nužudymų baudžiamųjų bylų nagrinėjimo teismų praktikos apibendrinimo apžvalga“, *Teismų praktika* Nr. 11.
29. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-594/2005.

30. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. rugsėjo 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-515/2005.
31. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-170/2008.
32. Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2005 m. gruodžio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-636/2005.
33. Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. gruodžio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-442/2008.
34. Teismų praktikos skiriant bausmes (Baudžiamojo kodekso 54-64 straipsniai) apžvalga. *Teismų praktika*, 2008 m. Nr. 27.
35. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. lapkričio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-620/2004.
36. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-142/2008.
37. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. sausio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-44/2009.
38. Panevėžio apygardos teismo 2009 m. kovo 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-8-337/2009.
39. 2006 m. spalio 23 d. Švenčionių rajono apylinkės teismo nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-350/2007.
40. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. gruodžio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-569/2005.
41. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-793/2005.
42. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-840/2007.
43. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-7/2009.
44. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. sausio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-46/2009.
45. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-271/2008.
46. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-626/2007.
47. Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. kovo 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-143/2009.
48. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-723/2007.
49. Teismų praktikos bylose dėl nusikaltimų žmogaus gyvybei apžvalga, patvirtinta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimu Nr. 46, *Teismų praktika* Nr. 21.

Internetinės nuorodos

52. Riboto pakaltinamumo istorija. Prieiga per internetą:
<http://en.wikipedia.org/wiki/diminished_capacity>

53. Prancūzijos baudžiamasis kodeksas. Prieiga per internetą: <http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_penal_textan.htm>
54. Protinio atsilikimo sąvoka ir rūšys. Prieiga per internetą: http://www.sos03.lt/Ligos/Psichikos/Protinis_atsilikimas
55. Vokietijos baudžiamasis kodeksas. Prieiga per internetą: <<http://www.iuscomp.org/gla/statutes/StGB.htm#21>>
56. Šizofrenijos apibrėžimas ir apibūdinimas. Prieiga per internetą: <http://lt.wikipedia.org/wiki/%C5%A0izofrenija>
57. Kleptomanijos apibrėžimas ir apibūdinimas. Prieiga per internetą: <<http://en.wikipedia.org/wiki/Kleptomania>>
58. Piromanijos apibrėžimas ir apibūdinimas. Prieiga per internetą: <<http://en.wikipedia.org/wiki/Pyromania>>
59. Kanados Aukščiausiojo Teismo praktika. Prieiga per internetą: <<http://ssc.lexum.umontreal.ca/en/1990/1990rcs3-1303/1990rcs3-1303.html>>
60. Afekto būsenos apibrėžimas. Prieiga per internetą: <<http://lt.wikipedia.org/wiki/Afektas>>
61. Kanados Aukščiausiojo Teismo praktika. Prieiga per internetą: <<http://ca.vlex.com/vid/r-v-parent-37670228>>

